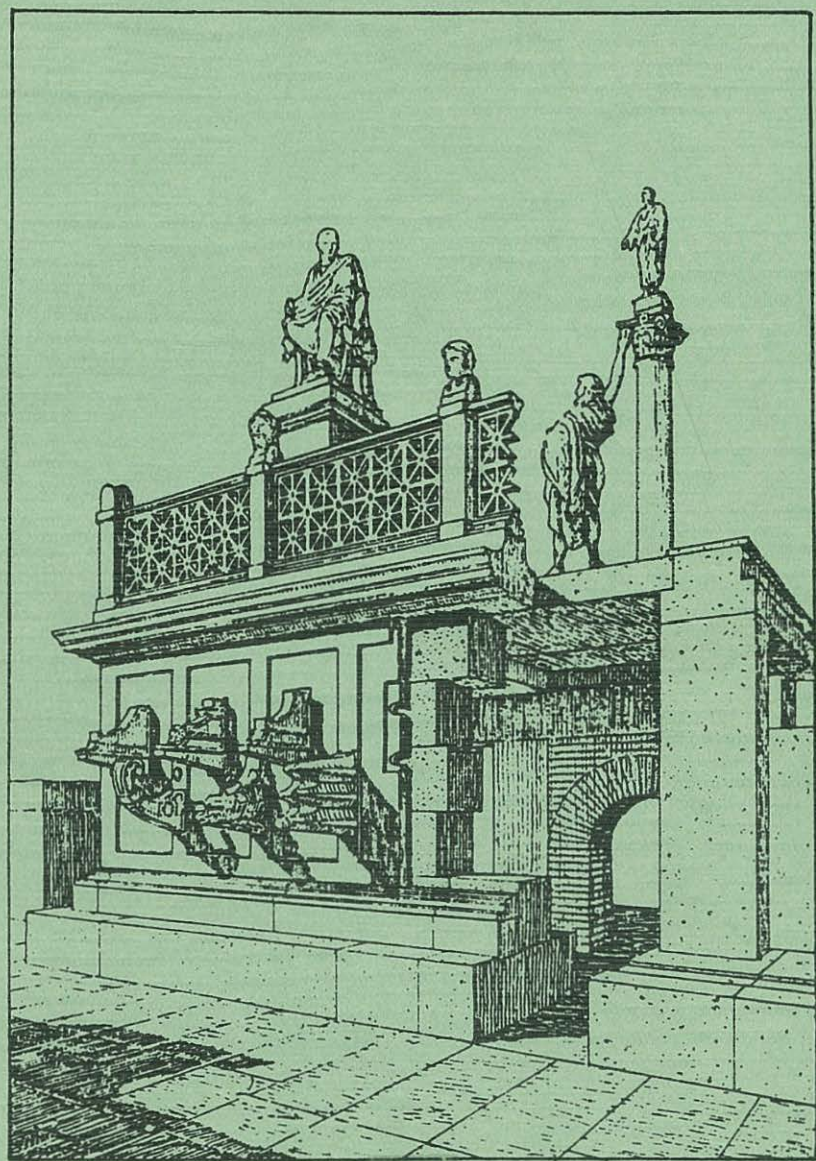

KLASSISK FORUM

1992:1

REGLER

for manuskriptskrivning til Klassisk Forum

«Innmatingen» av manuskriptene til Klassisk forum går via en scanner som leser inn arkene maskinelt. Deretter må det innscannede bildet av arket «oversettes» til tegn som maskinen kan oppfatte som bokstaver og andre tegn. Det sier seg selv at «støy» i teksten gjør slik tolking vanskelig.

Manuskript kan leveres fra følgende utskrifts-utstyr:

- 1) Helst manuskript skrevet på *skrivemaskin*, eller også
- 2) manuskript skrevet ut med *laserskriver* fra datamaskin eller PC

Regler for hvordan manus bør se ut:

- 1) VIKTIG: Ingen flekker, håndskrevne rettelser, deling av ord på slutten av linjer eller understrekninger av ord! Bruk heller **tykkere tegn** for utheving. *Skråskrift* for utheving går også, men kan gi «støy» ved tolking. Har man ikke mulighet for å bruke **tykkere tegn**, kan man:

- a) Skrive inn hele teksten uten understrekninger.

Ta en ekstra kopi av manuskriptet og markér uthevelsene der med understrekninger.

Da scanner vi inn den første kopien, og bruker den andre som mal for uthevelser av tekst.

- b) Sette et markeringstegn (f.eks. tegnet understrek «_» foran det første tegnet som skal understrekes, og sett samme markeringstegn etter det siste tegnet som skal utheves. Eksempel:

«... man ikke _tilfeldigvis_ har samme editor.»

- 2) Helst vil vi ha manus uten rettelser. Men har du et skrivemaskinskrevet manus og ingen rettetast, så sett en tynn strek over ordet/ordene som skal rettes. Skriv korrekturen ute i margin (godt unna tekstbildet!)

Vi håper disse nye reglene vil gjøre manuskript-skrivingen enklere for dere, og også enklere for oss ved innlesing til databehandling.

Følgende utstyr/programvare blir nå brukt ved produksjon av Klassisk forum:

Maskin:	Macintosh fx
Scanner:	Abaton Scan 300/FB
Utskrift:	Apple LaserWriter II
Programvare:	For gjenkjenning av innscannet tekstbilde: Read it
	For lay-out arbeid: PageMaker

KLASSISK FORUM

1992:1

Klassisk Forum er medlemsorgan for *Norsk klassisk forbund* og utkommer 2 ganger årlig.

Forbundet er en landsomfattende organisasjon som har til formål å fremme forståelsen for antikken og den antikkpåvirkede tradisjon i europeisk og nasjonal kultursammenheng.

Medlemskontingenten er kr. 100,- pr år og inkluderer abonnement på *Klassisk Forum*.

Medlem blir du ved å sende navn og adresse til redaksjonen (se nedenfor). Innbetalingsblankett blir da tilsendt.

Styrets medlemmer:

Hugo Montgomery (leder), Oslo
Heid Gjøstein Resi, Oslo
Bjørgulv Rian, Oslo
Hilde Sejersted, Oslo
Jan Songstad, Bergen
Einar Weidemann (kasserer), Trondheim.

Redaktør: Bente Lassen

Lay-out: Alice Pettersen

Redaksjonens adresse:

Klassisk avdeling,
Klassisk og romansk institutt,
Pb 1026, Blindern
0315 OSLO

ISSN: 0801-3179

Innholdsfortegnelse

FRA STYRET

Hugo Montgomery 5

NKF's FAGDIDAKTISKE SEMINAR, REFERAT OG REFLEKSJONER

ved *Hilde Sejersted* og *Kari Skard* 6

INFORMASJONSARBEID FOR NKF

Diverse forslag fra *Vibeke Roggen* 10

KURSTILBUD 12

PLATONSELSKAPETS SYMPOSIUM I ÅBO

Referat ved *Mette Heuch Berg* 13

ANTIKVITETEN

Det norske institutt i Romas beliggenhet og fundament, to antikke fragmenter med innskrifter bygget inn i en av veggene, samt et malplassert – men staselig marmorben i haven. Ut fra disse brokker og bruddstykker av fortiden maner *Siri Sande* frem et stykke levende kulturhistorie 16

I WINCKELMANNS FOTSPOR ELLER ...?

I forbindelse med opprettelsen av faget klassisk arkeologi utenfor Oslo, kommer *Rasmus Brandt* med konkrete forslag til en grunnlagsmodell for den fremtidige undervisningen i dette fag i Norge. Men først tar han for seg de historiske forutsetninger for fagets plassering og innhold i dag, og gir en nyttig oversikt over den arkeologiske forskningstradisjon 32

MYNT OG MYNTSIRKULASJON I ROMERRIKET

Kolbjørn Skaare forteller om oppbyggingen og utviklingen av det romerske myntvesenet, og om funn av romerske mynter i Europa og Norden 40

KEISERTIDMYNTENES IKONOGRAFI

Håkon Ingvaldsen gjennomgår motivene på romerske mynter fra keisertiden og understreker med illustrerende eksempler deres betydning som kilde til mye av vår viten om datidens politikk, religion og kunst 46

ROMA I TEKST

I denne artikkelen, den ellefte i serien, leter *Egil Kraggerud* etter *Forum Romanum* i Vergils diktning og stiller spørsmålet: Hvilken plass og rolle har dette betydningsfulle sted hos Romas fremste skald og ganske særlig i hans nasjonale epos? 55

PALATINEN – NYE UTGRAVNINGER I ROMA

Rasmus Brandt rapporterer fra de tre første sesongene med et utgravningsprosjekt (som han er med å lede) ved foten av Palatinens nordøstre hjørne. Utgravningene inngår som et viktig ledd i flere arkeologiske undersøkelser omkring Colosseumsdalens historiske utvikling fra romersk kongetid til middelalderen 66

APHRODISIAS OG DEN SENANTIKKE IDEALPLASTIK

Fem mytologiske marmorskulpturer, fra en romersk villa fra 4. årh. e.Kr., er gjenstand for *Bente Killerichs* drøftelse. Det interessante ved skulpturene er ikke først og fremst deres kunstneriske verdi, men de konklusjoner man kan trekke på grunnlag av deres stil og datering 78

DEN VITENSKAPELIGE REVOLUSJON MELLOM TRANSUBSTANSIASJONSDOGMET OG DOGMET OM ARVESYNDEN

«Vad längs marschens väg var värt
ge en vink och hålla kärt,
ha vi transsubstansierat till en sång.»
– Nei da, Frans G. Bengtssons
linjer er ikke et apropos til *Bjørn Quillers* artikkel. Bakgrunnen for den er fremveksten av moderne naturvitenskapelig tenkning i en tid da det religiøse verdensbilde fortsatt er fullstendig dominerende, og man ikke ustraffet polemiserer mot kirkens sentrale dogmer 84

LITTERATUR

Bokomtaler og anmeldelser ved *Hugo Montgomery*,
Helge Nordahl og *Kyrre Vatsend* 97

REDNINGSAKSJON FOR POPYRI 104

EUROCLASSICA 105

RES COQUINARIA ved *Gunn Haaland* 107

Fra styret

Aller først vil Norsk Klassisk Forbund ønske en ny forening for antikkvenner velkommen. I begynnelsen av året ble nemlig *Atheninstituttets venner* dannet, både for å støtte Det Norske Atheninstituttets virksomhet økonomisk og for å bidra til økt forståelse for den klassiske kultur. Inger Lise Skarstein har på kort tid lykket å skape en organisasjon, som har alle forutsetninger for å bli til stor nytte ikke bare for Atheninstituttet, men også for vårt klassiske miljø her i landet. Mye taler for at våre to foreninger kommer til å komplettere hverandre. Vi arbeider også for å gjøre det mulig å innføre et dobbeltmedlemskap med redusert kontingent.

Vår europeiske søsterorganisasjon *Euroclassica* er nå inne i sitt første arbeidsår, og ved årsmøtet i Viborg i slutten av august håper vi at foreningen kan vise frem resultater av sin virksomhet. Et utdrag av *Euroclassicas* statutter og målsetning for 1992 er tatt med i dette nummer sammen med et rundskriv fra foreningens leder, John Thorley. Norsk Klassisk Forbund benyttet anledningen til å bruke det europeiske nettverk, som er i ferd med å vokse frem, da vi i mars inviterte det nederlandske lærerparet R. Anton van Hooff og Drs Mariken van Groenestijn. I dette nummer av *Klassisk Forum* gis et referat av den fagdidaktiske dagen 6./3 da begge våre gjester var i ilden. Styret konstaterer med glede at våre gjesters innlegg inspirerte til mange tanker om hvorledes vi kan styrke latin-fagets stilling i skolen.

Anton van Hooff holdt senere et foredrag om selvmord i antikken i forbindelse med vårt

seminar følgende dag over «Forestillinger om døden i antikken.» Andre bidrag til seminaret var Axel Seebergs foredrag om antikk gravluskus og Hans Kvalbeins innlegg om «Døden som den siste fiende». Vi ser frem til å publisere noen av disse foredrag i neste nummer av *Klassisk Forum*. Det var gledelig mange som hadde møtt frem den kjølige marsmorgenen for å la seg engasjere i vårt dystre tema. Det var faktisk trangt om plassen i Etnografisk museum med hele 120 fremmøtte.

Ved siste styremøte, som ble holdt i tilknytning til fagdidaktisk dag og seminar, tok vi opp spørsmål angående foreningens økonomi. Kasserer Einar Weidemann kunne ikke lenger tale om betryggende kassabeholdning. Fra 1993 må dessverre kontingenten forhøyes, men nå har vi jo holdt oss på samme sum i over 5 år, så det var vel ikke annet å vente. Vi diskuterte også om vi ikke burde innføre en ektefellerabatt, men det er en sak for årsmøtet. Videre drøftet vi feriekurset i (gammel-)gresk, som vi orienterte om i siste nummer av *Klassisk Forum*. Det planlagte kurs utsettes til sommeren 1993, da det blir tatt opp i *Star-Tours* regulære program. Som siste punkt på dagsorden ble vi enige om at vår forenings årsmøte 1992 vil bli holdt i Oslo på Universitetet, Blindern, *lørdag den 26. september*. Forhandlingene begynner kl. 11.15 i kantinen 12.et. i HF-bygget med ordinære foreningssaker. En time senere begynner et seminar over temaet *Mens sana in corpore sano*, med bl.a. Johan H. Schreiner som foreleser.

Så har styret med glede registrert at Vegard Skånlands professorat i latin, særlig middelalderlatin, vil bli besatt fra høstsem. 92. De sakyndige innstilte Dr. Lars Boje Mortensen fra København som nr. én i konkurrensse med opprinnelig hele 17 søkere fra England, Tyskland, Danmark, Finland, Sverige og Nederland. Vi kan da være stolte over at latinen er et så internasjonalt språk og at Universitetet i Bergen av så mange regnes for å være en spennende arbeidsplass!

Til slutt gjør vi oppmerksom på at Det Norske Atheninstituttet 9. – 16. oktober 1992 arrangerer et etterutdanningskurs, som annonseres bak i bladet. Emnet for kurset vil bli *Det athenske demokrati: arkeologi og historie*, og for opplegget står professorene Johan H. Schreiner og Øivind Andersen. I undervisningen deltar også professor Erik Østby.

Hugo Montgomery

NORSK KLASSISK FORBUNDS

fagdidaktiske seminar
for klassiske fag

i Lektorenes Hus fredag 6. mars 1992

– referat og refleksjoner

I invitasjonen til dette seminaret skrev Hugo Montgomery bl.a. følgende:

«Det er i dag ikke mange elever som velger latin i norske videregående skoler. En følge av dette triste faktum er at også den fagdidaktiske siden av vår virksomhet lett vil bli oversett, både ved universitet og SLS. Risikoen er stor for at vi holder fast ved foreldede undervisningsmetoder og forsømmer å fornye studieplaner og læremidler. Fremtiden for våre klassiske fag kan derfor bli enda dårligere enn i dag.

For i noen grad å rette på dette har NKF, takket være støtte fra Ambassadør N.C. Berg og Hus-

trus Legat, invitert et lærerpar fra Nederland, Dr. Anton J.L. van Hooff og Mariken van Groenestijn. Sistnevnte har stor erfaring med undervisning i klassiske fag på grunnskolenivå, men er også interessert i voksenopplæring. Anton van Hooff er ansvarlig for lærerutdannelsen i klassiske fag ved universitetet i Nijmegen. Han har også gjort seg kjent i nederlandsk fjernsyn gjennom kurser i latin. Han er videre medforfatter av en nyutkommet lærebok i latin, *De taal der romeinen*. Anton van Hooff er også kjent i den lærde verden, ikke minst gjennom sin bok om synet på selvmord i antikken, *From Autothanasia to Suicide. Self-killing in Classical Antiquity*, London: Routledge 1990.»

Programmet var som følger:

10.15 Mariken van Groenestijn, *Literary Experience of Classical Texts*.

11.15 Anton van Hooff, *Classical Tradition in School*.

12.15 Kaffe-pause.

13.15 Mariken van Groenestijn, *An Adult way of Handling Beginners Texts*.

14.15 Diskusjon: *Hvordan gjøre latinstudiet mer attraktivt i norske skoler?*

I sin introduksjon av foredagsholderne minnet Hugo Montgomery om det arbeid som nå er i gang for å utvikle et intermasjonalt faglig-diktisk nettverk for klassiske språk. (Om dette er det orientert i Klassisk Forum 90.2 og 91.1 og 2.)

Med utgangspunkt i nedenstående utvalg av Catulls Lesbia-dikt (med tyske, engelske og svenske oversettelser) demonstrerte Mariken van Groenestijn ulike tilnæringsmåter til et slikt materiale gjennom gruppearbeid om følgende oppgaver

1. (VIII)

Miser Catulle, desinas ineptire,
et quod vides perisse, perditum ducas.
fulsere quondam candidi tibi soles,
cum ventitabas, quo puella ducebat
amata nobis, quantum amabitur nulla!
ibi illa multa tum iocosa fiebant,
quae tu volebas nec puella nolebat.
fulsere vere candidi tibi soles.

Nunc iam illa non vult: tu quoque, inpote<ns,
noli>

nec, quae fugit, sectare, nec miser vive,
sed obstinata mente perfer, obdura.
vale, puella, iam Catullus obdurat

nec te requiet nec rogabit invitam.
at tu dolebis, cum rogaberis nulla.
scelesta, vae te! quae tibi manet vita?
quis nunc te adibit? cui videberis bella?
quem nunc amabis? cuius esse diceris?
quem basiabis? cui labella mordebis?
at tu, Catulle, destinatus obdura.

2. (LXXXIII)

Lesbia mi praesente viro mala plurima dicit:
haec illi fatuo maxima laetitia est.
mule, nihil sentis. si nostri oblita taceret,
sana esset; nunc quod gannit et obloquitur,
non solum meminit, sed, quae multo acrior
est res,
irata est: hoc est, uritur et coquitur.

3. (LXX)

Nulli se dicit mulier mea nubere malle
quam mihi, non si se Iuppiter ipse petat.
dicit: sed mulier cupido quod dicit amanti,
in vento et rapida scribere oportet aqua.

4. (XXXVIII)

Malest, Cornifici, tuo Catullo,
malest, me hercule, I et laboriose,
et magis magis in dies et horas.
quem tu, quod minimum facillimumque est,
qua solatus es allocutione?
irascor tibi. sic meos amores?
paulum quid lubet allocutionis,
maestius lacrimis Simonideis!

5. (LXXXV)

Odi et amo, quare id faciam, fortasse
requiris,
nescio, sed fieri sentio et excrucior.

6. (LVIII)

Caeli, Lesbia nostra, Lesbia illa,
illa Lesbia, quam Catullus unam
plus quam se atque suos amavit omnes:
nunc in quadriuiis et angiportis
glubit magnanimi Remi nepotes.

7. (V)

Vivamus, mea Lesbia, atque amemus
rumoresque senum severiorum
omnes unius aestimemus assis!
soles occidere et redire possunt:
nobis cum semel occidit brevis lux,
nox est perpetua una dormienda.
Da mi basia mille, deinde centum,
dein mille altera, dein secunda centum,
deinde usque altera mille, deinde centum.
dein, cum milia multa fecerimus,
conturbabimus illa, ne sciamus
aut ne quis malus invidere possit,
cum tantum sciat esse basiorum.

8. (LXXIII)

Desine de quoquam quicquam bene velle
mereri
aut aliquem fieri posse putare pium.
omnia sunt ingrata, nihil fecisse benigne
<prodest>, immo etiam taedet obstetque
magis:
ut mihi, quem nemo gravius nec acerbius
urget,
quam modo qui me unum atque unicum
amicum habuit.

- 1) Formuler korte titler til hvert dikt.
- 2) Les høyt dikt nr. 3 på to ulike måter, som antyder forskjellige tolkninger av teksten.
- 3) Skriv ned dikt nr. 5 på en slik måte at selve oppsettet gir uttrykk for diktets idé.

4) Sammenlikn ulike oversettelser av diktene 6 og 7.

5) Skriv et brev fra Lesbia der hun svarer på dikt 3 og/eller 6.

6) Lag en vaskeseddel til en utgave av Catull-oversettelser med appell til et moderne publikum.

7) Lag en oversettelse eller en friere gjendiktning av dikt nr. 3 og/eller 5, eventuelt ditt eget dikt inspirert av disse diktene.

8) Forestill deg Lesbias utseende og personlighet og lag en beskrivelse.

Den snaue halvtimen som var avsatt til gruppearbeidet, ble fylt av livlig aktivitet blant deltagerne. Arbeidet engasjerte og ga en del interessante resultater i retning av en dypere forståelse av diktene. Ikke minst de mest ukonvensjonelle oppgavene (3,5,8) viste seg å være fruktbare. Selv om disse metodiske grep er mer og mindre velkjente for de fleste norske lærere, er det vel de færreste av oss som har anvendt dem på et klassisk materiale, og forsøket må absolutt sies å gi mersmak.

Senere på ettermiddagen presenterte Mariken van Groenestijn den nyutkomne lærebok i latin: *De taal der romeinen*. Dette læreverket er delvis en ny bearbeidelse av *The Cambridge Latin Course*. Verket er tenkt å dekke et treårig kurs for elever i 12-15 årsalderen. Etter dette kurset kan de ta et påbyggingskurs hvor de på to år leser ca 70 sider autentisk latinsk tekst.

Hovedtanken bak dette to-bindsverket er

- 1) å la elevene lese mye latinsk tekst
- 2) å formidle grammatikken ved en induktiv metode
- 3) å inkorporere et ganske omfattende kulturstoff i lærebokens fortelling som skrider frem

dels på latin, dels på morsmålet. Det er et poeng at denne historien skal vekke elevenes interesse for de impliserte personer og deres skjebne, slik at de får lyst til å følge dem videre i nye lekser, og lære grammatikken på veien. Verket har et rikt og variert billedmateriale som skal understøtte alt dette.

Mariken van Groenestijn baserte sin presentasjon på utdelt materiale fra 2. leksjon. Hun understreket at boken var velegnet til selvstudium da den var så rikelig utstyrt med arbeidsinstruksjoner og kontrolloppgaver at den langt på vei var selvinstruerende. Det var vel særlig dette hun siktet til med foredragets tittel: *An Adult Way of Handling Beginners Texts*. Det tør derimot være tvilsomt hvor velegnet denne høye grad av induksjon og den tilsvarende langsomme progresjon ville være for våre elever. De har ofte ingen kjennskap til grammatiske begreper, men samtidig er de på et alderstrinn hvor den analytiske evne er mer utviklet enn den er i 12-13 årsalderen, og de har en lærer til disposisjon. Den såkalte naturmetoden forutsetter vel også at elevene har hørt språket i lang tid før den grammatiske begrepsdannelse begynner. En slik situasjon er ikke særlig aktuell for latinelever – selv om foredragsholderen minnet oss om hvor viktig det er at elevene får høre latin lest, ja endog talt, f.eks. i små innøvede dialoger.

Mange av oppgavene tok sikte på å stimulere elevenes refleksjon over læringen, med krav om at de stadig selv formulerte hva de nå hadde lært. Også dette en nyttig påminnelse til oss.

Bildets verdi som utgangspunkt for læring kan vel også gjerne understrekes en gang til, selv om noen nå hevder at ett ord sier mer enn tusen bilder!

Ellers var det noe uklart hva som var det fundamentalt nye i metoden. Det kunne nok virke som om det mye dreiet seg om en ny terminologi, av typen «dekoding» av tekst i stedet for

«analyse». Mariken van Groenestijns orientering var imidlertid i høy grad en stimulans av tilhørernes egen refleksjon, både når vi merket oss nye ideer, gjenkjente velkjente ideer som vi ikke alltid passer på å praktisere, og når vi fikk motforestillinger.

En konklusjon på disse refleksjonene kan være følgende: Mange av de ideer som ble presentert, er langt på vei knesatt hos oss gjennom de læreplaner som ble utarbeidet under ledelse av Renate Munkeby ved overgangen fra gymnas til videregående skole. For elever i den aldersgruppe som vi står overfor, er Liber *Primus Latinus* og en vanlig skolegrammatikk et godt grunnlag for å realisere disse ideer. Med Weidemanns bok i kulturhistorie har vi fått et lenge etterlengtet hjelpemiddel i denne disiplinen. Så lenge rekrutteringen til latin i norsk skole er så svak, tør det være vanskelig å få læremateriell av det omfang og med det utstyr som f.eks. *De taal der romeinen* representerer.

Det var derfor meget oppmuntrende å se hvor mye av det metodiske grep i dette læreverk som kan praktiseres – og vel også faktisk praktiseres – innenfor våre mer beskjedne rammer.

Mariken van Groenestijns bidrag ble først og fremst en oppfriskning av metoder og ideer som vi kjenner igjen, men som vi ofte savner stimulans til å realisere, bl.a. fordi vårt faglige miljø er så lite og spredt. Norsk Klassisk Forbund fyller her et stort behov.

Slik fungerte også Anton van Hooffs foredrag om «Classical Tradition in School», hvor han orienterte om opplegg og materiale som han bruker i lærerutdanningen. Klassiske og bibelske motiver dominerer europeisk kunst og brukes stadig også i moderne billedkommunikasjon. Dette anvender han som innfallsport og motivering til klassiske studier.

Med en rekke slående eksempler gjennomgikk han hvordan disse motivene ned gjennom tide-

ne er blitt behandlet på ulike måter som gjen-speiler den tid kunstverkene er blitt til i. Han understreket antikkens betydning som arsenal: Herfra har de mest ulike ideologier hentet mønstre for arkitektur og kunst: Det franske enevælde og den franske revolusjon, tsaren og Stalin, og i vår egen tid postmodernismen.

De antikke myter spiller en tilsvarende rolle som felles arsenal for våre «drømmer og mare-ritt» cf. Freuds og Jungs bruk av disse myter. Og «Myths is a must», lød hans avslutningssetens.

Kurs av denne typen ville det sikkert være både behov og interesse for i Norge. Universitetene har da også i de senere år etablert egne undervisningsopplegg i antikkens kultur. Oppslutningen om arrangementene 6. og 7. mars, til sammen ca 150 fremmøtte, viser at også Norsk Klassisk Forbund har en viktig formidlingsrolle her.

Hilde Sejersted og Kari Skard

Informasjonsarbeid for Norsk Klassisk Forbund

Den lille debatten om latinfagets stilling m.m. fredag 6. mars satte mine tanker i sving, og jeg vil gjerne dele disse tanker.

UTGANGSPUNKT:

Vi kjenner (i hvert fall en del av) årsakene til latinfagets svake stilling her i Norge sammenliknet med f.eks. Nederland. *Er det mulig å gjøre noe med denne situasjonen, og i så fall hvordan?*

Mitt svar er ja, men man må nå videre ut enn nå. Det er nødvendig med informasjonsarbeid på bred front:

OVERFOR SKOLEMYNDIGHETENE

- Norsk klassisk forbund (evt. instituttet) må bli «høringsinstans» når nye fagplaner skal behandles, når nye lærebøker skal godkjennes osv. Inntil man har oppnådd dette, må brev skrives der det gjøres oppmerksom på det urimelige i dette, og der det påpekes hvilke endringer man går inn for. Dette krever at man holder seg orientert.
- Man bør engasjere seg i allmenn skolepolitikk.

OVERFOR DE VIDEREGÅENDE SKOLENE

- Forbundet kan lage et register over lektorer/adjunker som har latin (gresk?) i fagkretsen og som er interessert i å undervise i faget. Disse lærerne kan så «tilbys» de videregående skolene.
- Utarbeide foredrag m/slides eller film til bruk på skolene.

OVERFOR NÆRINGSLIVET

- Skaffe sponsorer.
- Tilby å være ressurscenter – utarbeide firmaslagord på latin f.eks.

OVERFOR MEDIA

- Følge med i aktuelle aviser/tidsskrifter
- Skrive innlegg selv
- Aktivitet overfor radio/TV
- Pressemeldinger

OVERFOR DET STORE PUBLIKUM

- Toppen måtte være å utgi et populært tidsskrift! – «Antikken og vi» e.l. Bare en drøm – foreløpig!

INFORMASJONSLEDER

- For å gjennomføre disse og andre tiltak vil det antakelig være nødvendig å ansette profesjonell hjelp på hel- eller deltid. (I så fall melder jeg meg straks interessert!)

Med

- håp om at noen av ideene kan brukes
takk for sist!
- ønske om en lys framtid for våre yndlingsfag!
vennlig hilsen

Svar fra Lesbia

O Catull – all din kjærlighet til meg var kun i dine dikt!
Aldri var du noen mann for meg, du bleke dikterspire!
Romas hete netter tilbrakte du ved skrivepulten – jeg ventet forgjeves.
Til slutt forlot jeg deg for en som så meg som *kvinne* – ikke kun
som inspirasjonskilde for sine skriblerier.
Men *da* våknet du i sjalusi!

Farvel Catull. Meg interesserer du ikke lenger.

Jeg svarer: Vind og vann er evig. Som min kjærlighet.

Vibeke Roggen

Kurstilbud!

Det athenske demokrati: arkeologi og historie

Ved Det norske institutt i Athen holdes det 9-16 oktober 1992 et etterutdanningskurs om

Det athenske demokrati: arkeologi og historie

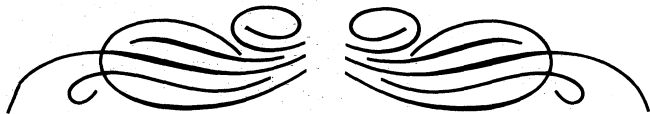
Kurset vil ta for seg topografi, monumenter, institusjoner og begivenhetsforløp i det klassiske Athen i lys av arkeologisk og litterært kildemateriale. Undervisningen skjer dels i felten, dels gjennom forelesninger. Aktuelle problemstillinger innenfor arkeologi og antikk historie vil stå i forgrunnen.

Opplegget er ved professor Johan Henrik Schreiner, Oslo og professor Øivind Andersen, Athen. Undervisning også ved professor Erik Østby, Bergen, o.a.

Kurset blir holdt med støtte fra Kurssekretariatet ved Universitetet i Oslo (Voksenopplæringsmidler). Deltagerne må selv betale reise og opphold. Det er reservert en del plasser på Charterfly til Athen fredag 9.oktober med retur d. 16. Det norske institutt kan hjelpe til med å skaffe rimelig innkvartering.

Kurset tar særlig sikte på lærere og lektorer i historie og samfunnsfag. Begrunnet søknad om deltakelse, med opplysninger om utdanning, arbeidsoppgaver og andre relevante momenter, sendes til

*professor Johan Henrik Schreiner,
Afdeling for historie, UiO,
Postboks 1008 Blindern,
0315 Oslo
innen 15.juni.*

Platonselskapets symposium i Åbo

I begynnelsen av juni siste år holdt Platonselskapet sitt 11. symposium i Åbo over temaet: Antikens teater och dess fortlevnad. Når dette Nordiske Selskab for Antikens Idétradition denne gang hadde lagt sitt møte til Åbo, passet det godt med tanke på den betydning teatret har hatt for Finlands nasjonale utvikling; i tillegg kommer Åbos spesielle stilling som sete for den finlands-svenske kulturen med et eget svenskspråklig universitet – Åbo Akademi – grunnlagt allerede i 1640 som det første universitet i Finland med nyåpning i 1918, og egen svensk scene i en vakker klassisistisk bygning ved Salutorget.

Antikke dramaer i finsk versjon er riktignok mindre kjente for oss, selv om man også her utprøver klassikerne på nye måter, således er f.eks. Orestien nylig fremført i Helsingfors med bare kvinner i rollebesetningen.

I knappe tre dager befant vi oss omgitt av preses Rolf Westmans intense omsorg. Ikke bare hadde han lagt opp et omfattende foredragsprogram på det moderne, komfortable Nukkumatti-hotellet (Ole Lukkøye) utenfor sentrum, der man i foredragssalens «glasshus» ikke gikk glipp av det nordiske junilyset, han hadde også sørget for avvekslende lokaliteter som det akustisk meget vellykkede Sibelius-museum.

Her fikk vi oppleve Fabian Dahlstrøms foredrag med musikkillustrasjoner til Monteverdis L'Orfeo. Dette gjennombrudd for operagenren i Mantua i 1607, en avlønning av Palestrina og Orlando di Lasso, hadde ikke uten grunn valgt Orfevs som emne i en tid da man ikke kompo-

nerte musikkdramaer over Antigone og Oidipus, men var mer tiltrukket av overraskelser og trolldomskunster. Dermed fikk temaer som Ulysses' hjemkomst, Dafnes forvandling til laurbærte og også Orfevs, særlig musikalsk interesse på 1600-tallet. Om ikke Orfevs-skikkelsen akkurat har noen tilknytning til antikens drama i seg selv, så er dog utgangspunktet for operagenrens tilblivelse nettopp ønsket om å gjenoppleve antikkens totale drama med dans og instrumental bakgrunn.

Mot slutten av symposiet dukket Orfevs frem igjen – i Tytti Soilas foredrag «det antika dramaets estetikk inom filmkonsten» – denne gang opptrådte Orfevs også visuelt for oss, i form av videoillustrasjoner fra Marcel Camus' film «Orfeu Negro» fra 1958. Her ligger forbindelsen til det antikke drama på metaplanet, i bevisstheten om myten som hele tiden er skjult tilstede. Selv om filmen foregår i Rio under karnevalstiden, og Orfevs er farvet trikkekonduktør, gir filmen sin egen versjon av Orfevsmyten med standardelementer fra gresk drama. F.eks. er filmens skueplass et halvsirkelformet sentrum i en fjellskråning, koret går igjen i de dansende venninner og klærne er «antikke» – i filmen begrunnet med karnevalet. Heller ikke må vi glemme solsymbolet som alltid er tilstede på samme måte som solen i den greske teaterforestilling, og kameraets registrering med sjelden bruk av nærbilder, slik også antikkens tilskuere opplevde spillet. Når filmen skal gjenskape det uunnngåelige Hadesbesøk, er selve veien til underverdenen omgjort til vindeltrapp i trikkehallen, der Orfevs skal søke den tapte Evrydike. Den endelige adskillelse skjer i det

øyeblikk Orfevs setter på strømmen og hans elskede faller ned fra det elektriske anlegg hun har gjemt seg i. Ved handlingens avslutning er vi vitne til mytens tradisjonelle overlevering når en ny og helt ung Orfevs griper gitaren.

Rystelsen denne moderne Orfevs-tragedie fremkaller er vi allerede forberedt på gjennom symposiets første foredrag av Synnøve des Bouvrie, om kollektivets gru. Her ble virkningen av tragediefremførelsene i deres samtid fremhevet. Mens vi i større grad reflekterer, har det for oldtidens publikum sikkert vært en sterk sjokk-opplevelse, av Aristoteles formulert som frykt og medlidenhet. Det er viktig å se en analogi til komediens funksjon med brudd på den sosiale orden – såkalt inversjon. Tragedieheltens handlinger er på samme måte svært ofte brudd på denne orden, f.eks. ved slektningemord. Det primære er ikke personens hensikter eller ansvar, men at bruddet har skjedd eller truer med å skje. Dermed kan tragedien sies å fornye polis-ordenen, og hele tiden med den konsekvente dramatiske illusjon – den fjerne fortid.

Innrammet av de to foredrag som hadde sin sterke virkning henholdsvis auditivt og visuelt, ble blant annet protagonistens rolle i den greske tragedie diskutert. I sitt foredrag stilte Maarit Kaimio spørsmålet hvorfor protagonistens rolle var så fremtredende, og hvorledes dikteren og skuespillerne fordelte rollene. En parallell til det antikke forhold dramatiker – 1. skuespiller ble funnet i vår tid innen filmkunsten når Chaplin, Orson Welles, Paul Newman både spiller og selv bestemmer musikk og klipping. Aischylos og hans samtidige dramatikere må ha hatt samme funksjon som disse innenfor den ferdige oppsetning, og selv ha spilt de store tragiske roller. At også Sofokles opptrådte i roller vet vi med sikkerhet, han var jo kjent for sitt fremragende ballspill som Nausikaa. Først i 458 i Orestien opptrer tre skuespillere, og gjennom en naturlig utvikling slutter dikteren å opptre selv, samtidig blir de ulike grener av skuespillkunsten mer profesjonelle. Dermed er det allerede i 449 en egen agon for skuespillere.

Det store spørsmål er om dikteren kunne tilpasse skuespillerne til rollen, vi vet at han kunne gjøre forandringer i teksten etter å ha fått vite hvem som skulle spille. Fra gammelt av tolker skuespilleren suksessivt flere roller, og man kan spørre hvilke som var reservert for protagonisten, kunne han eventuelt velge? I Bakkhantinnene har 1. skuespiller hatt rollene som Dionysos og Teiresias, mens Penthevs og Agave ble spilt av 2. spiller.

Interessant er spørsmålet om konkurransen for protagonistene har vært medvirkende i dikterens oppbygning av dramaet. Med den nye stil under Evripides kan man være fristet til å forestille seg at dramatikerens har tilpasset rollen skuespillerens nye fremstillingsmåte. Vi vet f.eks. at skuespilleren Kallippides hadde en ekspressiv, emosjonell spillestil og passet sikkert utmerket til roller som Faidra og den syke Orestes. Gestene kommer nærmest til syne i replikkene.

På 300-tallet spilte protagonisten i hvert av de tre stykkene som deltok i agonen, og bare han nevnes som seirende. Theodoros, en representant for standen på denne tid, var seg sin betydning bevisst og tillot aldri noen skuespiller å komme inn på scenen før ham. Det ble en diskusjon om hvorvidt gestene var systematiserte, hvilken betydning diksjonen hadde, og om det var mulig for publikum å gjenkjenne protagonisten på scenen, siden han jo bar flere masker og ikke alltid var der som den første.

Ellers må Kristian Smidts foredrag om Shakespeare og det antikke drama nevnes, siden det dekket symposiets fullstendige tittel. Her viste foredragsholderen at Shakespeare nok har kjent til greske tragedier i latinsk oversettelse, men

som vi vet, er det Plautus, Terents og Seneca som har hatt størst betydning for dramatikerne, de to sistnevnte forelå i komplett oversettelse på hans tid. Intrigeskapende elementer var i stor utstrekning overtatt fra Plautus, her skal bare være nevnt tvillingmotivet, rivaliserende beilere, og fedre som må lures (Romeo og Julie), samt avlytting av samtaler. Terents gir sanksjon til selve kontaminasjonsprinsippet – sammenføyning av forskjellige stykker til et nytt. Naturlig nok er innflytelsen størst fra Seneca. Både livssynet: den stoiske fatalisme, det retoriske og den jambiske rytmen i talevers, dessuten alle grusomhetene, delvis knyttet til hevnmotivet, er ikke tenkelig uten den romerske dramatiker. F.eks. kan man i hans *Medea* finne forbildet for Lady Macbeth, mens *Herculus Furens* gir modellen til Othello.

«Fortlevnad»-begrepet ble utlagt i svært divergerende retninger, som i Egil Wyllers foredrag: «Origenes' tolkning av Salomos høysang som et scenedrama» og Teivas Oksalas fremførelse av «Klassisismens klassikere Racine, Goethe, Runeberg». Også en annen deltager fra vertslandet, Mårten Ringbom, bidro meget spesielt med avspilling av sitt eget hørespill fra -83, sendt i finsk radio, om Xanthippe, en poetisk og emosjonell versjon av *Faidondialogens* innhold med fremhevelse av Xanthippes engasjement. Stykket var ikke på noen måte tenkt å være en radiobearbeidelse av de sokratiske samtaler hos Platon, men en kontrastering av to slags kunnskap, representert ved Xanthippes' nous kontra Sokrates' logos, også sett som en parallell til motstandsbevegelsens problematikk.

Mens finnene således tøyde «fortlevnaden» svært med Oksalas resitasjon av sin egen oversettelse av Runebergs vakre dikt «Lengtende svaner» der nordensyden kontrasten er eneste tilknytning, var danskene overhodet ikke i nærheten av antikk-resepsjon: brødrene Friis Johansen (Holger og Karsten) med henholdsvis «Den gråske tragedie og præsokratikerne» og «Om Aristoteles' Poetik» og Carl Svenssons

foredrag om Menanders scenekunst. I det førstnevnte dreide det seg om i hvilken grad tankegodset var felles, eller om man kan anta at innflytelsen gikk den andre veien – utrolig nok – at presokratikerne overtok tanker fra tragedien. Også her ble det som i Kaimios foredrag fremhevet det uferdige ved teksten når prøvene begynte. Kan f.eks. hentydninger til Protagoras ha kommet inn direkte i produksjonsfasen? Konklusjonen ble at man ikke kan fastslå en persons avhengighet av en annen, men viktig er at det man oppfattet som vesentlige problemer i Athen i 5. århundre er nedfelt i teksten.

En forfriskende avveksling fra disse siste mer filologiske foredrag var så mot slutten av symposiet det rent teatervitenskapelige «Moderna uppsättningar av antik dramatik» ved Sten Kindlundh.

Til tross for tett foredragsprogram var det også lagt inn en givende omvisning i Åbo domkirke fra 1200-tallet med Karin Månsdotters sarkofag (Erik XIV's dronning) og statuen av Michael Agricola, den første som oversatte Bibelen til finsk (1548). På egen hånd ble det – foruten det enestående Apotekmuseum i et av Åbos eldste hus og det prisbelønnede håndverksmuseum inkorporert i Åbos gamle trehusbebyggelse – også tid til et besøk i det gamle slottet nede ved havnen fra omtrent samme periode som biskopsetets opprettelse og etter hvert ombygd til borg, Til dets brogede historie hører både Gustav Vasas og Gustav II Adolfs opphold der og Erik XIV's endog som fange. De forskjellige stadier i byens historie var meget instruktivt presentert i borgens avvekslende rom, med de allereldste helt under bakkenivå.

Neste symposium vil finne sted i Lund i mai -93 i regi av Jerker Blomqvist og temaet skal være «Mennesket og naturen».

Til slutt en hjertelig takk til Rolf Westman for godt organisert og berikende symposium!

Mette Heuch Berg

Antikviteten:

Et ben og to innskrifter

En romersk bygning med respekt for seg selv bør ha ett eller flere antikke fragmenter bygget inn i sine vegger. Det norske institutt i Roma har to. Ikke nok med det, men instituttet hviler også på antikke murer, hvorav én kan sees nede i fyrkjelleren.

Janiculum-høyden (eller Gianicolo, som den heter i våre dager) var fra gammelt av en befestet del av Roma by. Man har ment at alt Servius Tullius lot reise en voll rundt området. Dette skyldes dets strategiske betydning, for fra toppen av høyden kunne man beherske Tiberen og det flate området langs motstående bredd. Høyden var også viktig på grunn av tilgangen på vann, som rant nedover skråningen mot elven. Procopius forteller i sin femte bok om goterkrigene om Gianicolo-høydens strategiske viktighet og dens rikdom på vann. Dette vannet drev en rekke møller. De fikk hovedsakelig sin forsyning fra Trajans akvadukt som kom inn i byen ved Porta Aurelia (Porta San Pancrazio), men det er

rimelig å tro at det alt før Trajans tid var god vanntilførsel til Gianicolo. Augustus' naumachia, en stor arena (536 m x 357 m) brukt til arrangerte sjøslag, lå ved foten av Gianicolo-høyden, antagelig i nærheten av den nåværende San Cosimato-kirken i Trastevere, og det at man nettopp her la et anlegg som trengte store mengder vann, tyder på at vanntilførselen ikke bød på problemer.

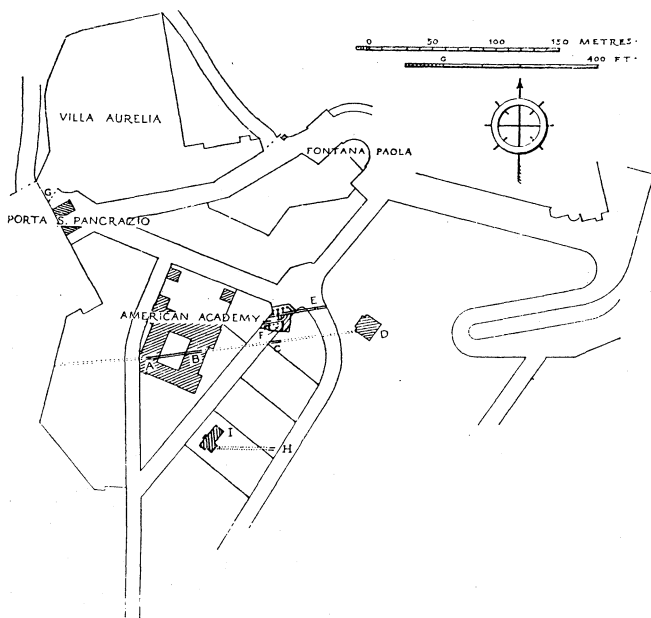

Fig. 1: Plan over en del av Gianicolo i 1917.
Fra *Memoirs of the American Academy in Rome*, I.

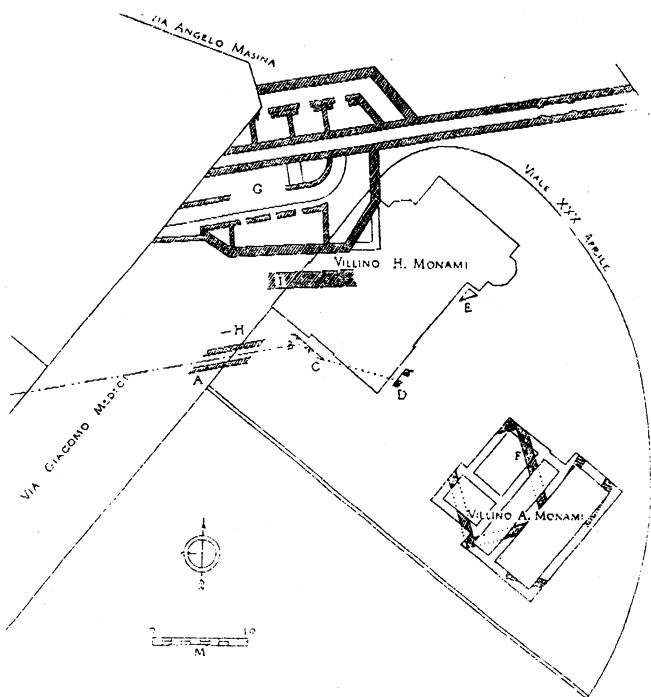

Fig. 2: Plan over området rundt Det norske institutt i Roma i 1933.
 Fra *Memoirs of the American Academy in Rome*, XI.

Forskjellige beretninger om funn fra renessansen og utover er blitt satt i forbindelse med Augustus' naumachia; bl.a. skulle det mellom S. Cosimato og S. Francesco a Ripa være kommet for dagen en stor svart-hvit mosaikk som man mente kunne stamme fra anleggets gulv. Rester av en kanal som ble funnet litt nedenfor Det norske institutt er blitt tolket som Aqua Alsietina, akvadukten som førte vann til Augustus' anlegg (A.W. van Buren og G.P. Stevens, *Memoirs of the American Academy in Rome* I, 1917, s. 137-146).

Rett på oppsiden av instituttet, under nabohuset, løper restene av nok en akvadukt som skjærer gjennom gaten Via Giacomo Medici og

forsvinner inn under Det amerikanske akademi (Fig. 1). Dette er Aqua Traiana, og de nettopp siterte amerikanske forskerne van Buren og Stevens har skrevet om restene av denne også (*Memoirs of the American Academy in Rome* VI, 1927, s. 59-60). De samme forskerne har publisert murrestene under Det norske institutt (*Memoirs of the American Academy in Rome* XI, 1933, s. 69-73).

For et par år siden ble Via Giacomo Medici gravet opp av veivesenet og de antikke funnene registrert av arkeologer fra Det amerikanske akademi. Jeg var selv i Roma på den tiden og vekslet noen ord med den amerikanske arkeologen som hadde ansvaret for registreringen, og han mente

at murrestene under Det norske institutt måtte ses i forbindelse med møllene på Gianicolo. Resultatene av amerikanernes undersøkelser ble i februar i år lagt frem på *Archeologia Laziale*, 11. sesjon, hvor man rapporterer om forsknings- og utgravingsresultater fra Roma og Lazio. Dessverre fikk jeg ikke anledning til å være til stede, og siden innleggene ennå ikke er publisert, nøyer jeg meg med å reprodusere de gamle planene til van Buren og Stevens i håp om at de nyere undersøkelsene bare har frembrakt mindre modifikasjoner av deres forskningsresultater.

Fig. 1, som er tatt fra *Memoirs of the American Academy in Rome* I, viser et utsnitt av Gianicolo i 1917. Det amerikanske akademiet ruver i

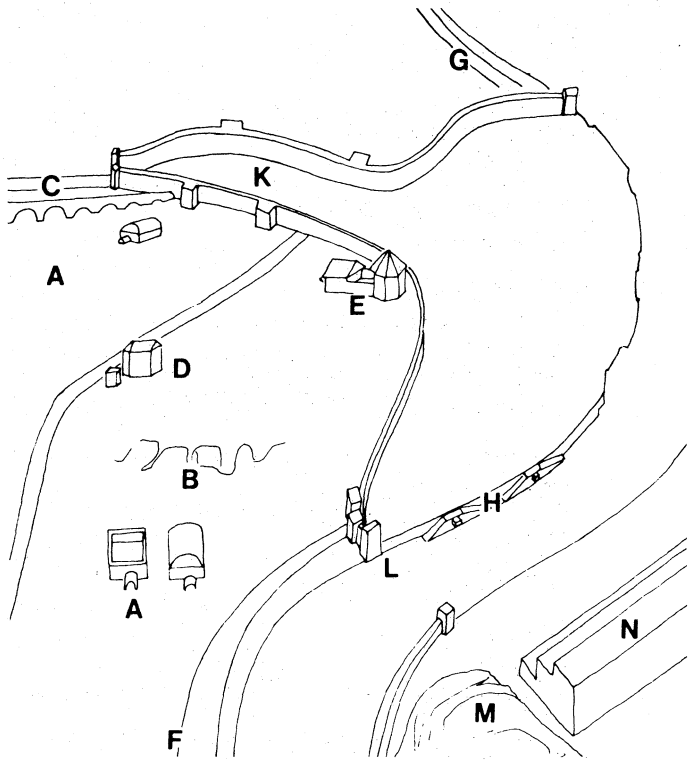

Fig. 3: Antikke funn i Gianicolo- og Trastevere-området, illustrasjon fra en folder utgitt av Romas antikvariske myndigheter. Det norske institutt ligger ved bokstaven K, som markerer hvor restene av de antikke møllene ble funnet. C viser akvaduktene som kommer inn ved Porta Aurelia og E er den såkalte syriske helligdommen ved Via Dandolo.

landskapet. Aqua Traiana løper tvers gjennom bygningens fundamenter (A-B), fortsetter over Via Giacomo Medici som ligger til høyre for akademiet (sml. Fig. 4), gjennomskjærer tomtene der Det norske institutt senere ble bygget (C), går gjennom nok en gate, Viale xxx Aprile (som instituttet ligger til) for så å ende innunder det som nå er den irske ambassaden ved pavehoffet (D). Den stiplede linjen mellom I og H lenger nede på planen angir løpet til den akva-

dukten som van Buren og Stevens har identifisert som Aqua Alsietina.

På Fig. 2, som er tatt fra *Memoirs of the American Academy in Rome XI* fra 1933, ser vi at tomtene der Det norske institutt ligger er blitt utbygget. Instituttet er det nederste av husene, Villino A. Monami. Som betegnelsen sier, var det opprinnelig en privat villa som senere ble ombygget til institutt. Naboeiendommen, Vil-

lino H. Monami, inneholder leiligheter. Aqua Traiana (A-H) må ha løpt under bygningens fundamenter etter retningen å dømme.

De antikke rester som ble funnet under byggingen av Det norske institutt er synlige på planen, og man kan ane omrisset av et større rektangulært rom. Hva dette rommet ble brukt til, vites ikke, men det har som sagt blitt gjettet på at det hadde noe å gjøre med møllene som lå opptil Aqua Traiana. Den merkelige strukturen G på Fig. 2, som ligger i enden av Via Giacomo

Medici og griper over i Viale XXX Aprile, har man tolket som en serie sluser og vannreservoarer forbundet med møllene. Slike reservoarer gjorde det mulig å holde dem i gang for kortere tid når akvadukten skulle renses eller repareres.

Møllene på Gianicolo var aktive til 530-årene, men goterkrigene stoppet dem. Blant de mange dramatiske hendelser som da fant sted var det én som fikk vidtrekkende konsekvenser for vannforsyningen og som tilføyde storbyen Roma et ulivssår: goterne, som var fordrevet av

Fig. 4: Kart over det moderne Gianicolo og deler av Monteverde-området.

byzantinerne og hadde slått leir utenfor bymurene, ødela akvaduktene for å hindre vanntilførselen, og det var senere umulig å få dem til å fungere igjen. Den umiddelbare konsekvens av akvaduktens ødeleggelse (de ble selvfølgelig ikke jevnet med jorden, men goterne brøt dem av på strategiske punkter) var at møllene på Gianicolo stoppet. Da melet til Romas befolkning ble malt på disse møllene, var det nødvendig å finne en erstatning for dem så raskt som mulig, og Belisarius, byzantinernes hærfører, lot konstruere nye møller på båter i Tiberen. Båtene ble fortyd til et tykt reip som var spent tvers over elven, og strømmen i Tiberen drev møllejulene. Goterne prøvde å ødelegge møllene gjennom å sende trær og likene til falne fiender nedover elven så de kunne drive inn mellom båtene. Der satte de seg fast i møllejulene og brakk dem løs. Belisarius visste råd for dette også: han lot spenne en lenke over Tiberen ovenfor møllene, og den stoppet trær og lik som kom drivende med strømmen. Det var postert egne mennskaper ved lenken som hadde ordre om å fjerne alt som ble hengende fast og bringe det til lands (en lite misunnelsesverdige oppgave). Slik kunne møllene fortsette sin virksomhet og romerne få mel. De måtte imidlertid gi opp å bruke de store offentlige termeanleggene, som fra denne tid forfalt, for termene fikk sin vannforsyning fra akvaduktene. Dette var sikkert et hardt slag for Romas befolkning. Drikkevann var de imidlertid sikret ettersom de hadde brønner. Gjennom hele middelalderen måtte romerne fortsette å hente vann fra brønner eller elven, for det var først fra 1400-tallet av at paven begynte å gjenskepe de gamle romerske akvaduktene.

H.V. Morton har i sin bok om Romas fontener (*The Fountains of Rome*, 1970) antydning at goternes ødeleggelse av akvaduktene kanskje ikke medførte så dramatiske endringer som man kan få inntrykk av, fordi akvaduktene var avhengige av stadig tilsyn for å kunne fungere godt, og dette tilsynet var begynt å svikte lenge før år 537 da akvaduktene ble kappet. Dårlig vann-

forsyning til Romas utkantstrøk hadde allerede ført til en gradvis avfolkning der og en konsentrasjon av befolkningen i byens mer sentrale deler nær Tiberen. En del av de høyere liggende områder må fremdeles ha vært bebodd under goterkrigene, blant annet Gianicolo, for Procopius' skildring av møllene der i bok 5, kapittel 19, gir inntrykk av at Gianicolo og Trastevere på hans tid var av vital betydning for Roma, både strategisk og forsyningsmessig.

En del av de mange virksomheter som fant sted i området i keisertiden, har man lokalisert, og de er antydning med bokstaver på Fig. 3, som er hentet fra en brosjyre publisert av de romerske antikvariske myndigheter.

Her havneanlegget på Trastevere-siden. Bakkenfor var det sikkert store pakkhus og lagerbygninger slik man ser på motsatt side av Tiberen. De betegner N Porticus Aemilia, en serie lagerbygninger som ble bygget i perioden 193-174 f.Kr., og M er Monte Testaccio, en kunstig høyde bestående av knuste transportamforaer. Tvers overfor, på Trastevere-siden, ser vi L, som markerer Porta Portuense (nå Porta Portese), og fra denne strekker bymuren seg opp Gianicolo-høyden. Det er her tale om den muren som keiser Aurelianus (270-275 e.Kr.) lot bygge. Muren fortsetter helt til toppen av høyden hvor det kommer nok en port, Porta Aurelia (nå Porta s. Pancrazio), og her kommer Aqua Traiana og Aqua Alsietina inn. Derfra går muren ned mot Tiberen igjen. Innenfor den kileformede utpost som det murkransede området danner ser vi K, som markerer møllene på Gianicolo. Omtrent her ligger Det norske instituttet.

Vi ser også bokstaver utenfor murene: A betegner teglverk og B tuffbrudd. Monteverde-tuffen, som den kalles, var en populær steinsort i keisertiden og ble benyttet både i Roma og Ostia. Det var lett å transportere den ned skråningen til Tiberen hvor den kunne fraktes vide-

re. Langs den åsryggen som i dag markeres av Via Giacinto Carini og tilstøtende gater (se Fig. 4) skar en mengde gallerier og kanaler seg inn i tuffklippen. Noen skyldtes steinbruddsvirk-somheten mens andre var vannkanaler. Denne uthuling av grunnen kombinert med rystelser fra Romas stadig økende biltrafikk gjorde at flere beboere i Monteverde-strøket fikk ubehagelige overraskelser i 1980-årene: husene deres begynte å slå sprekker og måtte forsterkes. Dette er ikke det eneste sted i Roma hvor man har opplevd lignende fenomener i nyere tid. Mange hus i byen har vært bygget over underjordiske kanaler hvis eksistens byggmestrene ikke har kjent, men det er først med den moderne biltrafikk at situasjonen blir så dramatisk at grunnen «setter seg» og husene slår sprekker.

I tillegg til tuff kunne Monteverde-området (som ligger utenfor murene bak Det norske institutt) også by på leire, og da det var god tilgang på vann i strøket, kunne man lett vaske ut leiren så den ble ren og lett å bearbeide. Man har funnet spor både av teglverk og mer spesialiserte bedrifter for leirgods som verkstedet til Caius Oppius Restitutus, hvor man produserte lamper som ble vidt eksportert. Produksjon av tegl og leirgods holdt seg i området til ut i forrige århundre, hvilket navn som Via delle Fornaci («Ovn-gaten») vitner om.

Av annen virksomhet som trengte vann kan nevnes garverier. Om deres eksistens har vi skriftlig overlevering, for de har ikke etterlatt seg klare spor slik som tuffbruddene og tegl-verkene. Man kan vel regne med at de var lokalisert i ytterkantene av tettbebyggelsen, da garving er en nokså illeluktende virksomhet. Ellers er vi underrettet om at det i Gianicolo- og Trastevere-området bodde mange slags håndverkere som snekkere og benskjærere og dessuten folk knyttet til elven og havnen, f.eks. fiskehandlere og bryggesjauere.

Når det gjelder benskjærere, kommer vi inn på et annet moment av interesse, for det er blitt hevdet at når det var lokalisert mange bens-

kjærere i dette strøket, kan det ha hengt sammen med at det ikke var langt ut til bymurene og de store søppelhaugene utenfor. Her kunne benskjærerne lett finne råmateriale blant avfallet, eller mer sannsynlig hadde de leverandører som saumfarte søppelhaugene for å finne ben.

Vi har lett for å se de gamle romere i et høytidelig lys og tenker derfor sjelden på hvordan de ble kvitt sitt søppel, for eksempel. Det vanlige var å lempe det utenfor byene, og en millionby som Roma var i keisertiden må ha hatt store søppelhauger. Hva som skjedde med avfallet, vet vi lite om, men det er vel ikke urimelig å tro at forholdene i Roma må ha minnet om dem vi i dag finner i visse storbyer i den tredje verden, som Kairo og Manila. Her bor det familier nær søppelhaugene hvis næring består i å sortere avfall for gjenbruk. Særlig i Kairo har dette arbeidet tradisjoner som går i arv innen familiene. Da norsk fjernsyn ville lage et program om denne virksomheten, ble det unådig opptatt fra egyptisk hold, for man fant det «uverdige» å beskjefte seg med slikt. Samme tankegang var rådende i antikken, og derfor er det sjelden å støte på litteratur som omtaler søppel og de dermed forbundne næringer. Det betyr imidlertid ikke at de ikke har eksistert.

Gianicolo og Trastevere var ikke bare forbundet med folk fra samfunnets lavere skikt. Langs Tiberen har man funnet rester etter store villaer hvorav Farnesina-villaen er den mest berømte, og området hadde også gamle religiøse og historiske tradisjoner. Den mytiske kong Numa skulle være begravet på Gianicolo-høyden, og i nærheten av bokstaven E på Fig. 3 vil man lokalisere Lucus Furrinae, den hellige lunden hvor Gaius Gracchus i 121 f.Kr. begikk selvmord under flukten fra sine fiender. I denne hellige lunden var det øyensynlig én eller flere kilder (hvilket er rimelig på et så vannrikt sted som Gianicolo-høyden), men om kulten vet man lite. Furrina (navnet ble også skrevet med enkel r) opptrer noen ganger som én gudinne, andre ganger som en serie nymfer som alle bar hennes navn. Dels får man inntrykk av at de var kildenympfer, men de hadde øyensynlig også et

mer skremmende aspekt, for Cicero forbandt Lucus Furrinae med furieni (De natura deorum 3,46).

Ikke mindre problematisk er det bygningskomplekset som er tegnet inn ved E på Fig. 3. Det er den såkalte syriske helligdommen, utgravet av den franske arkeologen Gauckler i 1908-1909. Helligdommen kan ses fra bussen når man er på vei opp eller ned Via Dandolo (se Fig. 4). Den består av en basilikalignende del og en polygonal bygning forbundet ved en plass omgitt av murer. Den polygonale bygningen inneholdt et triangulært alter hvor det ble funnet et idol av bronse som lå blant egg, frø og blomster, alt sammen offergaver med tydelig fruktbarhets-symbolikk.

Flere andre skulpturer ble funnet i området, blant annet en hodeløs statue som forsøksvis er blitt identifisert som Juppiter Heliopolitanus, den syriske guden Haddad. Man har også funnet innskrifter som viser at en viss Marcus Aurelius Gaionas, en mann fra det østlige middelhavsområdet, i det 2. årh. e.Kr. lot vie en helligdom i Gianicolo-skråningen til syriske guddommer. Flere forskere har villet forbinde funnene av statuen og innskriftene med den helligdommen som Gauckler grov ut, og har ment at de bygningsrestene som Gauckler fant under dennes fundamenter, stammer fra en tidligere helligdom som Marcus Antonius Gaionas lot bygge. På den måten får man flere syriske helligdommer etter hverandre på samme sted. Kanskje var det så mange som tre, for de eldste strata synes å stamme fra tidlig keiser-tid. Gaucklers helligdom skulle da være den siste i en rekke. Andre forfattere har ment at saken ikke er så enkel, og at Marcus Aurelius Gaionas' helligdom kan ha ligget på et annet sted.

Dette reiser selvsagt også spørsmål om den syriske karakter ved kulten i den helligdommen Gauckler frila. Noen av skulpturene som ble funnet der, viser egyptiske elementer, blant annet har det nevnte bronse-idolet en «mumie-

fasong» som leder tanken hen på Osiris, men kroppen er omslynget av en slange i likhet med mange personifikasjoner av Aion, evigheten. Kanskje har man å gjøre med en kult som snarere enn rent syrisk, var synkretistisk-orientaliserende, noe som var populært i senantikken, hvor helligdomme-ns siste fase faller. Den er faktisk så sen som fra det 4. årh. e.Kr., og kulten kan derfor ikke ha vart særlig lenge da et dekret fra keiser Theodosius i år 392 forbød all pagan kult.

Uansett hvilke guddommer kulten i Gianicolo-helligdommen gjaldt, så hadde den sterke orientalske (d.v. s. nær-østlige) trekk, noe som stemmer godt overens med befolkningssammensetningen i området. Her bodde nemlig svært mange mennesker fra det østlige middelhavsområdet, blant annet jøder, som har etterlatt seg en katakombe i Via Francesco Massi (Fig. 4). Den jødiske kolonien bevarte minnet om Trasteveres «eksotiske» fortid langt inn i middelalderen. De siste jødene forsvant naturlig fra Trastevere først da pave Paul IV (1555-1559) tvangsflyttet alle Romas jøder til ghettoen på den andre siden av Tiberen.

Også mange av bydelens kristne kom fra de østlige provinsene i Romeriket. Likesom jødene har de etterlatt seg graver, både i form av katakomber og en åpen gravplass («sub divo»). Sistnevnte ligger nær den moderne Via Poerio (Fig. 4). På hjørnet av denne gaten og Via Pisacane skal det være mulig å komme inn og se restene av denne opprinnelig store kirkegården, men i praksis får man ikke adgang uten å søke den pavelige kommisjon for kristen arkeologi, som holder til i Via Napoleone III.

Lettere tilgjengelige er S. Pancrazio-katakombene som ligger under kirken av samme navn (Fig. 4), for de skal i prinsippet være åpne hver ettermiddag. Det er de som regel ikke, men hvis man henvender seg på pretekantoret om formiddagen, pleier det å gå ganske greit å få en avtale slik at en mann med nøkkel venter på et avtalt tidspunkt om ettermiddagen. At kirken

ikke har personale på plass ved katakombene til enhver tid, er forståelig, for de er ikke nedrent av turister. De har ingen synlige malerier, og det er bare en mindre del som er tilgjengelig.

Den hellige Pankratios var populær i den tidlige middelalder, også nord for Alpene (St. Pancras-strøket i London har navn etter en kirke viet ham). Han var særlig kjent for å beskytte edsavleggelse. En meneder som nærmet seg hans grav, ville øyeblikkelig bli kastet til jorden av de himmelske makter.

Ifølge legenden var Pankratios en ung gutt som kom til Roma fra Frygia i Lilleasia, og som led martyrdøden utenfor Porta Aurelia 12. mai år 304, bare 14 år gammel. Beretningen om hans liv er ytterst tvilsom: det fortelles at han ble forhørt om sin tro av keiseren selv, og at han ble døpt av ingen ringere enn pave Cornelius, som imidlertid var død alt i 252. Slike usannsynlige og ofte ulogiske beretninger er typiske for helgener som man visste lite eller intet om, men hvis popularitet nærmest fremtvinger en livshistorie.

At Pankratios hadde tilknytning til Lilleasia, er forøvrig i tråd med det man kan slutte ut fra innskrifter funnet i hans katakomber, for det ser ut til at mange av dem som var gravlagt der kom fra denne delen av Romerriket. Flere omtales f.eks. som galatere. En innskrift nevner en viss Botrys, som kalles «kristen». Dette skulle man tro var selvsagt i en kristen katakombe, men faktum er at betegnelsen «kristen» nesten ikke finnes i Romas katakomber. Man markerte heller sin kristne tro gjennom symbolske figurer eller formelen: «in pace».

En kan få mistanke til at innskriftens Botrys var så oppsatt på å markere seg som kristen fordi det store flertall av Romas kristne anså ham som heretiker og frafallen fra den sanne tro. Kanskje var han montanist, en retning som særlig var knyttet til Nord-Afrika, men som

også hadde tilhengere blant folk fra Lilleasia. Like ved S. Pancrazio lå en annen katakombe viet SS. Processus og Martinianus, denne ble av usurpatoren Eugenius (392-394) overgitt til montanistene. Eugenius, som regnes som paganismens siste forsvarer fra keisertronen, var neppe særskilt montanist-vennlig, men støttet vel tilhengerne av denne sekten for å sette vondt blod blant Romas kristne grupperinger. SS. Processus og Martinianus-katakomben ligger under deler av Villa Doria Pamphili-parken nær Via Aurelia, men galleriene er rast sammen så de ikke lenger er tilgjengelige.

Det lå flere andre katakomber langs Via Aurelia, og i likhet med de andre hovedveiene som gikk ut fra Roma var også denne flankert av mausoleer og gravsteder av forskjellig type. Noen columbarier (urnegraver) kan man ennå se i Villa Doria Pamphiliparken hvis man får spesialtillatelse, men de fleste gravmonumentene ligger under bygninger eller i private parker og hager nær Via Aurelia. Det er ikke mye å se ved veien i dag bortsett fra deler av Trajans akvadukt, som er synlig i murene enkelte steder. Akvadukten betrakter man lettest fra bil, fortrinnsvis passasjerseater, for sjåføren har nok med å holde øynene på veien i den sterke trafikken. De turister som beveger seg ut på Via Aurelia til fots i håp om høre historiens sus, hører bare suset fra bilene, og de kan være glade om de ikke blir tatt på en støtfanger i forbindelse med forbikjøringer. Veien er nemlig ganske smal og flankert av høye murer, hvilket gir den et tunnel-aktig utseende og gjør det vanskelig for fotgjengere å redde seg ut til siden. Denne effekten demper ikke den romerske bilists farts glede, snarere tvert imot.

De to antikke fragmentene som er murt inn i veggene på Det norske institutt i Roma, to innskrifter, må stamme fra gravområdene utenfor Porta Aurelia selv om de ble funnet på tomten der instituttet ble bygget. Det dreier seg om marmorfragmenter som i senantikken eller middelalderen er blitt brakt innenfor murene antagelig for å bli brukt som byggemateriale

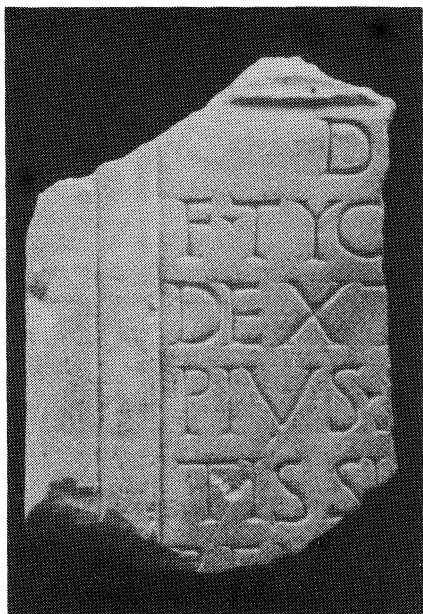

Fig. 5: Innskrift innmurt i veggen på Det norske institutt i Roma

eller gå i kalkovnene, men som er kommet bort på vei til bestemmelsesstedet. Begge innskriftene er nå murt inn utenfor vaktmesterens leilighet i nederste etasje, nær det hjørnet som vender mot innkjørselen. Mange besøkende har sikkert passert dem uten å legge merke til dem fordi de ofte er mer eller mindre skjult av potteplanter eller andre vekster.

Den ene innskriften (Fig. 5) er sterkt fragmentarisk:

D
F.TYC
DEXT
PIVS
TISSI

Den bevarte D i øverste linje er trukket inn mot midten og er tydeligvis en del av en overskrift. Ut fra bedre bevarte innskrifter kan vi slutte at bokstaven er begynnelsen på DIS MANIBUS eller forkortelsen D.M., som viser at vi har å gjøre med en gravskrift. DEXT... er antagelig en del av et navn, f.eks. Dexterius, Dextrinius eller Dextrius (en annen mulighet er dexter i betydningen «dyktig, behendig», skjønt dette er en egenskap som vanligvis ikke prises i gravskrifter). Videre følger pius, «from», og et superlativ (ama)tissi(mus?). Avdødes navn forbundet med gode egenskaper er vanlig i funerrære kontekster, men det finnes også innskrifter som bare nøyer seg med navnene.

En slik rekke med navn har vi i innskrift nr. 2 (Fig. 6), som er bedre bevart enn den første. Den lyder:

P.CLODIUS · P.L · DIOPHAN (ES)

GLUTINARIUS · PATRON (US)

CLODIA · P · L · MEGISTE

V P.CLODIUS · FELICIO · LIB

V P.CLODIUS · BOSSUS · LIB

L eller LIB betegner liberti, altså frigivne slaver. Som vi ser, tilhører alle personene i innskriften denne kategori, men P. Clodius Diophanes er tydeligvis høyere på strå enn resten, for han omtales som patron. De to nederste personene på listen er åpenbart hans klienter, mens Clodia Megiste må være hans hustru. Mann og hustru er rimeligvis blitt frigit sammen, og så har P. Clodius Diophanes skaffet seg to slaver som ved sin frigivelse har fått hans (og hans tidligere eiers) familienavn. Muligens skjedd frigivelsen ved P. Clodius Diophanes' død. Hans klienter overlevde ham i alle fall, for en V ut for deres navn viser at de var i live da gravskriften ble laget.

Navngivingen er typisk for frigivne slaver. De

har først hatt et ikke-romersk navn. I vår innskrift er tre greske, mens det siste, Bossus, er et «barbar-navn». Ved frigivelsen har de fått sin tidligere herres fornavn og familienavn, som i dette tilfelle er Clodius, og deres gamle navn er blitt cognomen. Innskriften synes etter bokstavtypene å dømme å kunne stamme fra tidlig keisertid, og da var det vanlig for frigivne slaver å markere seg som liberti. Selv om deres status i samfunnet ikke var særlig høy, var de tydeligvis stolte over å være blitt frigitt og så på det som en bragd. Liberti kunne bli både velstående og innflytelsesrike. Keiser Claudius, f.eks., omgav seg med frigivne som rådgivere til stor forargelse for Romas overklasse.

De frigivne i vår innskrift har nok befunnet seg på et mer beskjedent sosialt nivå. Siden de opptrer som gruppe, er det rimelig å tro at de

arbeidet i en liten familiebedrift, og at de hadde samme profesjon som sin patron. Han var glutinarius, d.v. s. limmaker.

A. van Buren og G.P. Stevens, som publiserte denne innskriften i 1933 (*Memoirs of the American Academy in Rome*, XI, s. 73-79), har funnet frem til flere slike små familiebedrifter knyttet til Clodius-slekten, som var meget tallrik. En innskrift som befant seg utenfor Porta S. Giovanni i Roma nevner en gruppe ledet av P. Clodius P.L. Metrodorus glutinarius, og andre innskrifter omtaler frigivne av Clodius-slekten som virket som ebonarii, d.v. s. de arbeidet med elfenben. Atter andre var aktive som sølv- og gullsmeder, og en C. Clodius Fausti L. Felix omtales som ad marg (arita), han arbeidet altså med perler. Slike folk beskjeftiget seg i likhet med ebonarii ofte med intarsia-arbeid knyttet

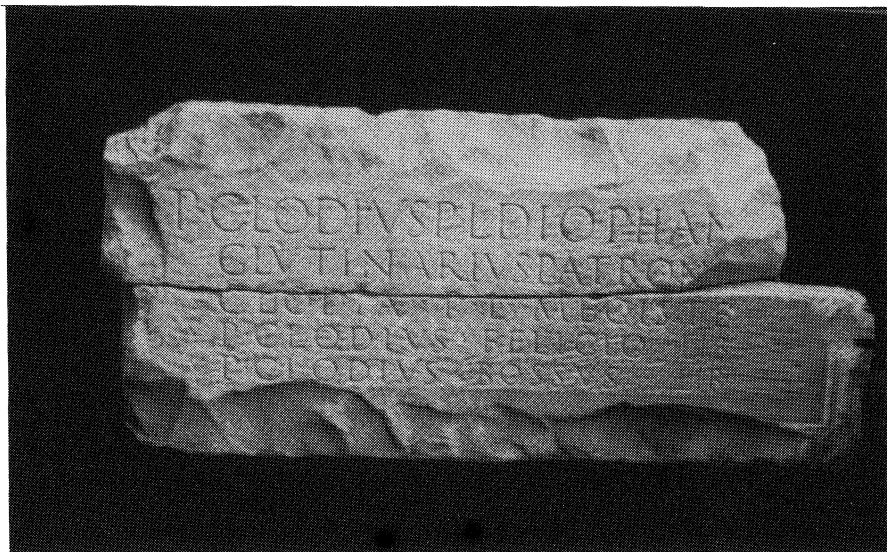

Fig. 6: Innskrift innmurt i veggen på Det norske institutt i Roma

til praktmøbler og andre former for luksusinventar, og til slikt arbeid trengte man lim. Det er derfor mulig at noen av Clodius-familiens lim-verksteder har kunnet forsyne andre verksteder innen samme familie med produkter som disse trengte i sitt arbeid.

Når man ser på funnstedene for innskriftene, virker det ikke som Clodiernes verksteder var konsentrert innen spesielle deler av Roma. Tvert imot er f.eks. de to limmakernes gravstener funnet temmelig langt fra hverandre. Man kunne selvsagt forestille seg at den innskriften som er murt inn i Roma-instituttets vegg, opprinnelig befant seg utenfor Porta S. Giovanni, men det er tvisomt at et så ubetydelig fragment skulle vært slept langt avsted. «Vår» glutinari-us-familie bodde høyst sannsynlig i Trastevere/Gianicolo-området, og som vi skal se, var strøket gunstig for limmakere.

«Glutinarium» er dannet på det latinske ord for lim, gluten eller glutinum. På gresk heter lim kolla. Det er blitt påpekt at hverken Homer eller Hesiod omtaler lim, men da de homeriske helter sjelden befant seg i situasjoner hvor de behøvde å lime noe, trenger kanskje ikke denne manglende omtale av lim å bety at Homers samtidige ikke kjente klebemidler. Antikk litteratur er fattig på bemerkninger om lim, Plinius og Aelian er vel våre viktigste kilder.

Det antikke lim var laget av organisk materiale. Den typen som vi kaller klister, og som er basert på mel, var særlig brukt i papyrus-fremstillingen. Man laget også fiskelim. Her var det beste materialet forskjellige typer stør som fantes i Svartehavet og Det kaspiske hav. Både klister og fiskelim har vært i bruk helt opp i vår tid, skjønt det tynne, seige fiskelimet som jeg husker fra min barndom, synes mer og mer å være blitt erstattet av forskjellige typer syntetisk hurtiglim.

«Taurinum» kalte man det limet som var laget av huder, hovedsakelig oksehuder. Huden fra ørene og kjønnsorganene skulle gi særlig god

resultat, men man brukte også den løse underhuden på kroppen, som den dag i dag kalles «limhud». Ved garving av skinn ble underhuden skåret bort, og siden det som nevnt var garvere innen Trastevere- og Gianicolo-området, hadde de lokale limmakere god tilgang på råstoff. Kanskje fikk de også materiale til fiskelim fra de stedlige fiskehandlere, for alle hadde neppe råd til å kjøpe luksuslim basert på kaspisk stør.

Lim ble brukt av mange slags håndverkere, særlig de som arbeidet i tre og ben. Benmakere var også ganske tallrike i Trastevere, så P. Clodius Diophanes og hans verksted hadde i strøket ikke bare leverandører av råvarer, men også potensielle kjøpere av sine produkter. Snekkere, spesielt kunstsnekkere (ebenister) trengte selvsagt også lim, både når de laget intarsia-arbeider og når de skulle sette sammen en gjenstand av flere deler. Plinius d.e. forteller med beundring om dørene til Artemis-templet i Efesos. De var limt sammen av flere deler, og prosessen hadde tatt fire år. Da ble dørene riktignok også så solide at de så ut som nye etter fire hundre års bruk (Naturalis Historia, XVI, lxxix, 215).

Lim ble også brukt i medisin og skjønnhetspleie, som regel fortynnet og blandet opp med andre stoffer, og lim var viktig i forbindelse med en bestemt form for jakt, nemlig fuglejakt med limpinner. «Å gå på limpinnen» er et uttrykk som brukes den dag i dag, men få tenker på hva som ligger i det.

Den antikke jakt med limpinner krevet dyktighet, for jegeren måtte snike seg inn på fuglen som satt i et tre og stikke den kleberige pinnen opp gjennom løvet slik at fuglekroppen ble hengende fast på den. Fig. 7 viser en 1600-talls tegning etter en antikk gemme (en utskåret halvvedelsten) der vi ser en erot som forsøker å fange en fugl med en limpinne. Eroter avbildes ofte i ferd med å jage på denne måten, og siden gemmen på Fig. 7 også viser en stor sommerfugl, et symbol på Psyche, sjelen, er det grunn

gemmen på Fig. 7 også viser en stor sommerfugl, et symbol på Psyche, sjelen, er det grunn til å tro at i hvert fall en del scener av denne typen henspiller på Psyche som fanges av Eros. Fuglen er jo også et gammelt sjelesymbol, langt eldre enn sommerfuglen. En annen gemme som også bare er kjent gjennom en tegning, viser en morsom vri på motivet med den fuglefangende Eros: her er det kvinner som med limpinner forsøker å fange eroter i et tre (Fig. 8). Limpinner opptrer gjerne i bunter, og de kunne settes inn i hverandre slik at en kunne få dem riktig lange når det var nødvendig. På Fig. 9, en mosaikk fra keiserpalasset i Konstantinopel, ser vi en påkledd ape med en lang stang som må være sammensatt av flere limpinner. Stangen stikkes opp i kronen på en daddelpalme, og scenen er ofte blitt tolket som en daddelhøst. At apen fanger fugler (de må ha vært fremstilt blant mosaikkens nå ødelagte palmegrener), ser vi imidlertid av den lille sprinkelkassen den bærer på ryggen. På kassen sitter en liten falk eller en lignende rovfugl, som kunne være jegerens hjelper under jakten.

Fig. 8: Kvinner som fanger eroter på limpinne. Tegning fra 1784 etter en antikk gemme.

Motivet med et utkledd dyr som fanger fugl på limpinne er eldre enn mosaikken i Konstantinopel og finnes på en serie romerske lamper hvorav Fig. 10 viser én. Her er det en rev som er ute på fuglejakt. Kanskje dreier det seg om illustrasjonen til en fabel, for reven som fuglejeger er et populært motiv i flere dyrefabler. Man kan spekulere på om mosaikken i Konstantinopel er en variant av et slikt fabelmotiv, eller om håndverkeren hadde et revemotiv som modell og simpelthen mistolket reven som en ape.

Mer realistisk enn ape-mosaikken i Konstantinopel er en detalj fra «den lille jaktmosaikken» i Piazza Armerina på Sicilia, der to jegere er avbildet med bunter av limpinner og hver sin falk (Fig. 11). Den ene har falken sittende på ryggen. Klørne dens henger fast i et slags skjerv eller skinn som er festet diagonalt over bryst og rygg og som skal beskytte jegerens hud og klær. Den andre jegeren holder sin falk i hånden og skal til å kaste den opp i luften. Den kommer da til å sveve over treet mellom jegerne, hvor to troster delikaterer seg med frukt. Meningen med denne manøvrer er at synet av rovfuglen skal få byttet til å stivne av skrekk. Mens

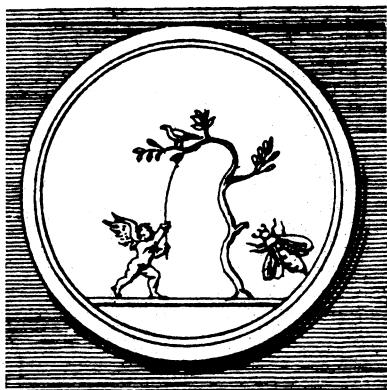
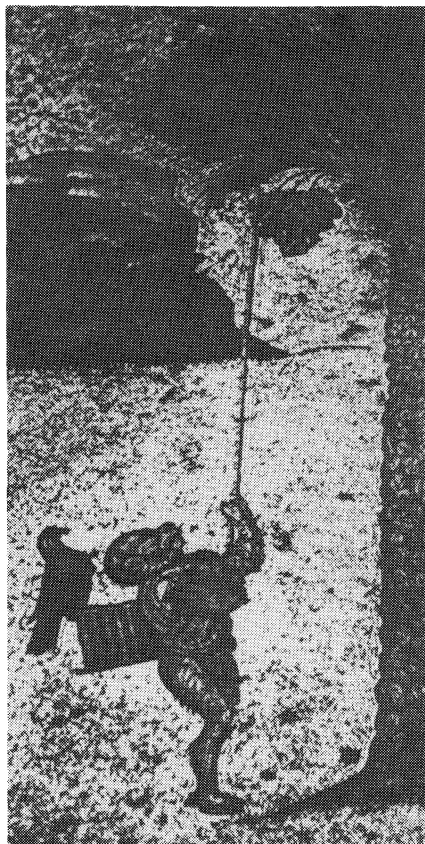

Fig. 7: Erot på fuglefangst. Tegning fra 1695 etter en antikk gemme.

*Fig. 9: Ape på fuglefangst.
Mosaikk fra keiserpalasset
i Konstantinopel.*

fuglene «trykker» mellom treets grener kan jegeren stikke limpinnen opp og fange dem.

Skjerv eller «sittkasse» for falken er et hyppig attributt i forbindelse med limpinner. Fig. 12 viser en kopi av et kalenderblad for oktober måned i året 354 e.Kr. Originalmanuskriptet

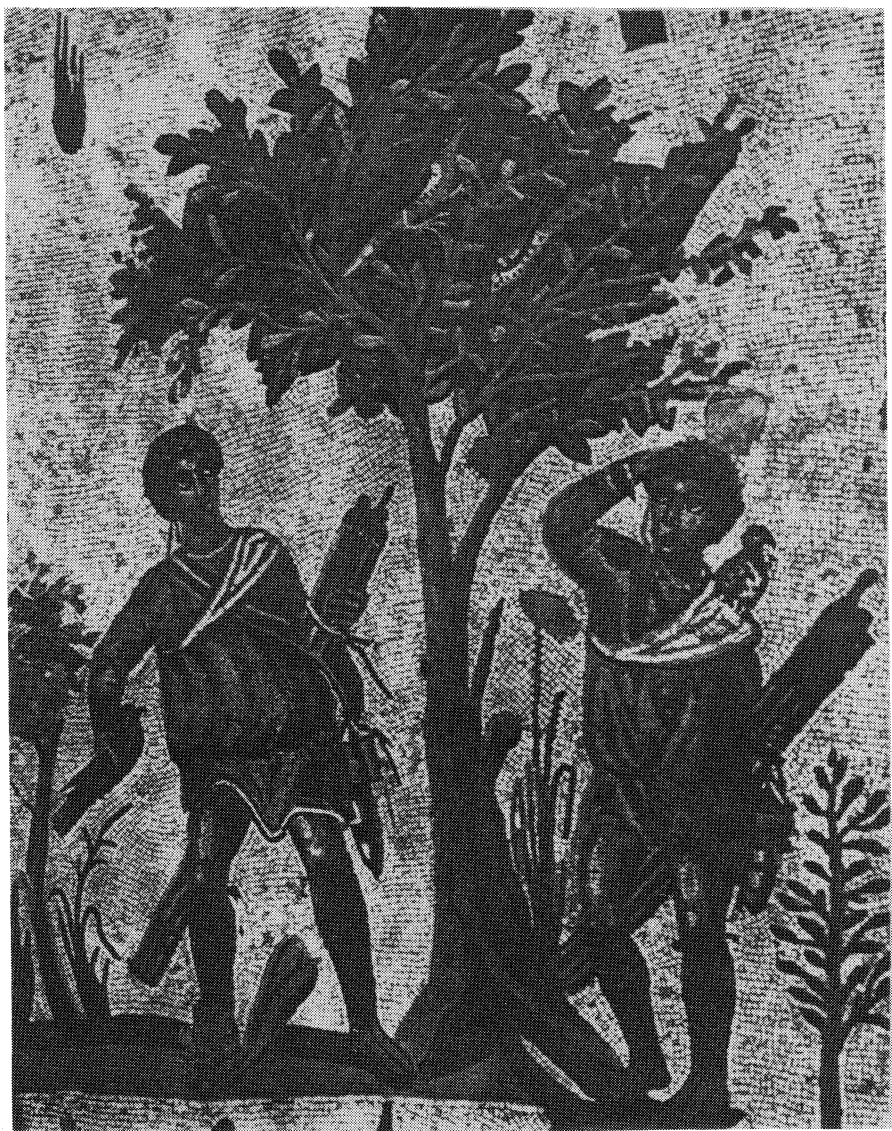
ble kopiert i karolingisk tid, og den kopien ble igjen kopiert før det karolingiske manuskriptet forsvant omkring 1630. Kopien på Fig. 12 befinner seg i Bryssel.

Oktober var en måned for jakt og fiske, og mannen på Fig. 12 holder en teine eller ruse i den ene hånden og en hare i den andre. Videre sees en høy og en lav kurv som øyensynlig inneholder frukt eller grønnsaker, og øverste venstre hjørne er fylt av attributter som henspiller på fuglefangst: en bunt limpinner, en falk sittende på et skjerv eller skinn samt en limpotte som henger i en snor.

Med dette bildet forlater vi våre limmakere og beveger oss helt opp til Roma-instituttets terrasse, hvorfra man har oversikt over store deler av byen. Utsikten begynner riktignok å bli

*Fig. 10: Kappekledd rev på fuglefangst.
Romersk lampe i British Museum.*

*Fig. 11: To jegere med falker og limpinner.
Mosaikk i Piazza Armerina-villaen på Sicilia.*

MÅNEDEN OKTOBER F

Fig. 12: Måneden oktober med falk, limpinner og limpote øverst i venstre hjørne.
Kopi i Bryssel etter en kalender fra år 354 e. Kr.

overskygget av store trær i alléen utenfor, som i de senere år har vokst slik at man må opp på den øverste terrassen for å få et fullt overblikk. Hvis man på den nederste terrassen vender blikket innover mot bygningen, vil man i et hjørne utenfor beboernes stue bemerke et stort marmorben. Tidligere stod det oppned, men er nå blitt snudd riktig vei. Likevel gir det et visst surrealistisk inntrykk der det står (Fig. 13).

Benet ble i sin tid innkjøpt av L'Orange, men i motsetning til løvehodet nede i biblioteket (Klassisk Forum 1991: 2, s. 18-28) kan man ikke kalle det en gave til Instituttet, snarere en etterlatenskap. Mens L'Orange var direktør, lå benet under et bord i entreen i leiligheten hans, som dengang var innredet i 2. etasje i instituttbygningen. Da han gikk av med pensjon og

flyttet ut, visste han ikke hvor han skulle gjøre av benet, så han lot det være igjen.

Grunnen til at L'Orange kjøpte benet, var at det etter hans mening hadde den fløyelsaktige overflaten som kjennetegner gresk skulptur fremfor den romerske, som pleide å være polert. L'Orange mente derfor at benet kunne ha tilhørt en ellers tapt hellenistisk originalstatue.

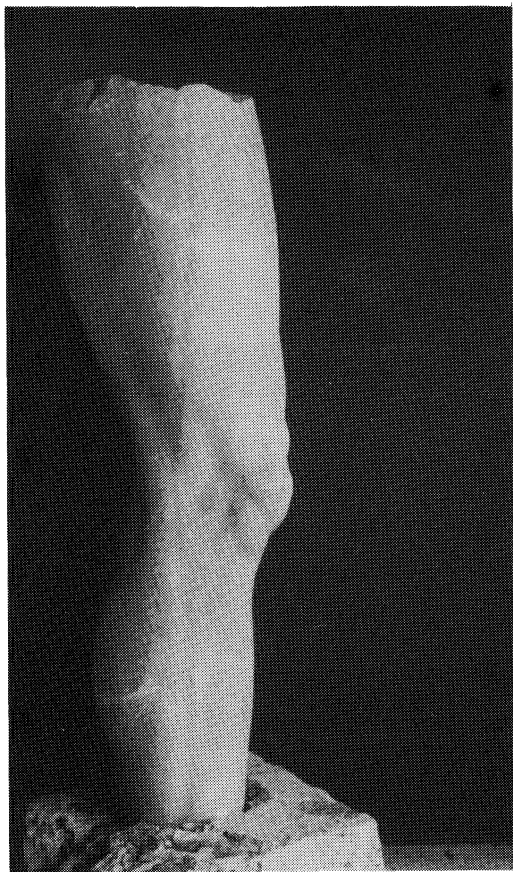

Fig. 13: Mannsben i marmor på terrassen til Det norske institutt i Roma.

Etter at benet har stått noen år ute i forurenset luft, er dets opprinnelige overflate blitt vanskelig å bedømme, men et staselig ben er det i alle fall. Det må ha tilhørt en over legemsstør statue av en mann som enten var heroisk naken eller iført en kort kappe.

Synet av dette benet minner meg alltid om L'Orange, ikke bare fordi det var det første man så når man kom inn i hans leilighet, men også fordi det i all sin malplaserthet (særlig før i tiden, da det stod opp-ned og pekte likesom i trass mot tyngdeloven) er et monument over hans ydmykhet overfor og kjærlighet til antikken. Benet lar seg ikke føye inn noe sted på en fornuftig måte, så dets dekorative og derav følgende monetære verdi er derfor ringe, og dets skjønnhet er kun åpenbar for de innviede. Bare en person som virkelig elsker antikken vil kjøpe en slik gjenstand og ta vare på den. Som salmisten sier i en helt annen sammenheng: «Han tar vare på alle hans ben, ikke ett av dem blir sønderbrutt» (Salmenes bok 34, 21). Dreide det seg om antikke ben, tok L'Orange vare på dem alle hvis han hadde mulighet til det.

Heri ligger også en kjærlighet til Roma og alle de brokker og bruddstykker av fortiden som dukker opp overalt i denne byen. Som vi har sett, kan selv beskjedne fragmenter fortelle mye om fortidens mennesker, kanskje mer enn de storslagne monumentene som tiltrekker turistenes oppmerksomhet. Hermed vil jeg avslutte vandringen blant Roma-instituttets antikviteter. Skulle det dukke opp noe mer av interesse, kan jeg alltid komme tilbake i en senere artikkel.

Siri Sande

I Winckelmanns fotspor eller...?

Johann Joachim Winckelmann kalles ofte den klassiske arkeologis far, og det er om klassisk arkeologi og ikke om Winckelmann dette bidrag skal handle. Som det implisitt går frem av tittelens retoriske spørsmålsteget så er klassisk arkeologi inne i en brytningstid (om enn bare i sin famlende begynnelse), en tid som kan få store konsekvenser for fagets innhold i fremtiden. Brytningen ligger mellom en lang og sterkt forankret humanistisk tradisjon på den ene siden og en metodelære sprunget ut av forskningsfilosofier nær knyttet til natur- og samfunnsvitenskapene på den andre. Mange ser på denne metodelære som et uekte barn, for ikke å si en bytting, men en bytting er også en realitet man må forholde seg til.

To paradokser og et initiativ

Klassisk arkeologi er et fag omgitt av flere paradokser. Et av dem gjelder fagets navn, det andre dets organisatoriske plassering innenfor den akademiske verden.

Med arkeologi menes studiet av den materielle kultur i fortiden, og med klassisk arkeologi forstår vi at det gjelder den greske og romerske materielle kultur i historisk tid. Med materielle kultur mener vi alle ikke-litterære etterlatenskaper laget og/eller brukt av mennesket, det vil si alt fra de unnseligste gjenstander til blendende kunstverk og storslagen arkitektur. Klassiske arkeologer har tradisjonelt sett vært mest opptatt av antikkens kunst og denne form for arkeologi har derfor ofte blitt omtalt som

kunstarkeologi. Det var neppe tilfeldig at den danske arkeolog Poul Jørgen Riis (1910-) for noen år siden kalte sitt lille skrift om klassisk arkeologiske arbeidsmetoder for «Arkæologi og klassisk kunst», der han innledningsvis prøvde å skille mellom hva som er arkeologi og hva som er kunsthistorie i vårt fag.

Faget klassisk arkeologi (sitt navn til tross) har derfor aldri blitt ansett (enn si anerkjent) som en del av det arkeologiske studium i snevreste forstand; det har av historiske årsaker heller funnet sin plass mellom klassisk filologi og antikkens historie (innlemmet i «Classics» eller «Klassische Altertumswissenschaft»), men selv ikke det er noen regel. I Norge, som også flere andre steder, har faget ekket seg med kunsthistorie, et kjærlighetsforhold som også har dype historiske røtter, men som idag kanskje er mer platonisk enn bygget på et nært følelsesmessig slektskap (en herværende kunsthistoriker, for eksempel, ynder å si at klassisk arkeologi ikke er kultur, fordi faget bare er opptatt av vakre gjenstander og ikke av mennesker!).

Men til tross for sin usikre tilknytningsform er det interessant å se at når vi idag står overfor en ekspansjon av faget så skyldes det initiativ tatt nettopp av klassiske filologer og kunsthistorikere. Jeg tenker her på Universitetet i Bergen der det i løpet av kort tid er blitt tilsatt en universitetsstipendiat og en professor II i klassisk arkeologi. Dette er gledelige initiativ som det er god grunn til å tro kan bygges ut til en fast etablering av faget i Bergen.

Og det er denne mulige utvidelsen av faget vestover som har inspirert meg til å ta pennen fatt. I opprettelsen av faget klassisk arkeologi utenfor Oslo (som ennå er det eneste lærested for faget i Norge) ligger det gjemt en utfordring til nytenking det må taes vare på. Jeg vil i slutten av denne artikkelen bringe ett konkret forslag for hvorledes undervisningen i faget kan organiseres i fremtiden, men det krever at vi først ser litt på de historiske forutsetninger for fagets plassering og innhold idag.

Den kunstarkeologiske forskningstradisjon

Interessen for fortiden gikk som en viktig lede-tråd gjennom hele den greske og romerske historie, og den gjaldt ikke bare for historiske begivenheter, men også for den materielle kultur, i første rekke kunsten, som vi kan lese det, for eksempel, hos Plinius og Pausanias. Her ligger grunnlaget for det som senere skulle utvikle seg til faget klassisk arkeologi. – Den gresk-romerske fortid ble gjenoppdaget i renessansen der filosofi, mytologi, litteratur, og kunst ble brukt som viktig kildemateriale for kunstnere, forfattere og filosofer. Men interessen var av ren antikvarisk karakter.

Det var først i opplysningstidens århundre og senere at den gresk-romerske materielle kultur ble satt inn i en egen teoretisk ramme, og dermed løst seg fra den klassiske filologi den var sprunget ut av. Rammen ble trukket opp av Johann Joachim Winckelmann (1717-1768), som i sin bok «Geschichte der Kunst des Alterthums» (1764) viste hvorledes man gjennom en nitid og nøyaktig beskrivelse av antikke kunstverk kunne nå frem til en klassifisering av dem. Det vil si, på grunnlag av analytiske begrep som stil og form, ordnet han kunstverkene i en stilistisk utviklingsrekke.

Som barn av sin tid klarte ikke Winckelmann å løsrive seg helt fra de litterære kilder, og det var

studiet av disse som i det neste århundre skulle dominere den klassisk arkeologiske forskning, en studieretning som ofte omtales som den filologiske arkeologi. Gjennom en sammenstilling av litterære kilder og overleverte kunstmonumenter ble, ofte etter et nitid detektivarbeid, en rekke kunstverk identifisert og attribuert kjente antikke kunstnernavn. Sentrale personligheter innenfor denne forskningsretningen var tyske arkeologer som Heinrich Brunn (1822-1894) («Geschichte der griechischen Künstler», 2 bind, 1853-1859), Karl Friedrichs (1831-1871) («Der Doryphoros des Polyklet», 1863), Johannes Overbeck (1826-1895) («Die antiken Schriftquellen zur Geschichte der bildenden Künstler bei den Griechen», 1868; «Griechische Kunstmythologie», 5 bind, 1871-1889) og Adolf Furtwängler (1853-1907) («Meisterwerke der griechischen Plastik», 1893; «Die antike Gemmen», 1900; «Griechische Vasenmalerei», 4 bind, 1900-1932).

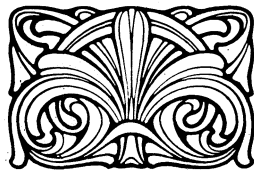
Winckelmanns kunstsyn fikk lenge ligge å slumre, først ved siste århundredskifte ble det tatt opp til fornyet debatt. Et kjernepunkt i hans metode var å se kunsten som cyklisk, d.v.s. at den utviklet seg fra det primitive til det raffinerte og sublimt til forfall, for så å fødes på nytt igjen. For Winckelmann ble således den greske kunst eksemplet på høydepunktet i kunsten, den romerske forfallet (et syn man ennå kan finne spor etter). Østerrikeren Alois Riegel (1855-1905) («Die spätrömische Kunstindustrie nach den Funden in Österreich-Ungarn», 1 del, 1901) avfeide dekadansbegrepet og definerte især den senromerske kunst som en forskjellig smaksretning fra den greske, skapt av en annen type kunstnerisk vilje («Kunstwollen»). Bakgrunnen for denne nyvurdering av kunsten sprang ut av egne erfaringer: den generasjon som levet i slutten av forrige århundre kunne med egne øyne se hvorledes den samtidige impresjonistiske kunst avvek fra de klassiske kunstoppfatninger og i stedet skapte sine egne og nye estetiske begrep. Riegels banebrytende verk fikk en stor betydning for vår tids vurde-

ring av det antikke kunstsyn og det har gjennom Hans Peter L'Oranges forskning og undervisning også lagt et viktig grunnlag for formingen av faget klassisk arkeologi som det undervises i Norge (se, for eksempel, Hjalmar Torps artikkel i *Klassisk Forum* 1991: 1, s. 72).

En svakhet ved den filologiske metode var at den overså de estetiske kvaliteter ved kunstverkene og at gresk kunst i stor grad var overlevert i romerske kopier. Den kom også til kort når det gjaldt å tillegge den store skare med uomtalte monumenter i den greske og romerske litteratur. Tiden var blitt moden for å legge kunstgjenstanden under lupen og studere tekniske kvaliteter, form, stil og motiv. Bare gjennom en grundig kjennskap til disse elementer ville man være i stand til å vurdere et kunstverks historiske stilling og kunstnerens personlige bidrag til verkets utseende. I denne prosess ble det også naturlig å se gresk og romersk kunst, ikke som noe enhetlig, men som en samling av en rekke regionale skoler. Mange fremtredende forsker- og kunstnernavn kan nevnes i denne forbindelse, men man kommer ikke utenom skikkelser som Julius Lange (1838-1896) («Billedkunstens Fremstilling af Menneskeskikkelsen i den græske Kunsts første Storhedstid», 1898; «Menneskefiguren i Kunstens Historie fra den græske Kunsts anden Blomstringstid indtil vort Aarhundre», 1899), Emanuel Löwy (1857-1938) («Die Naturwiedergabe in der älteren griechischen Kunst», 1900), Carl Robert (1850-1922) («Archäologische Hermeneutik. Anleitung zur Deutung klassischer Bildwerke», Berlin 1919), Ernst Langlotz (1895-1978) («Frühgriechische Bildhauerschulen», 1927), John D. Beazley (1885-1970) («Attic Red-Figure Vase-Painters», 1942/1963; «Attic Black-Figure Vase-Painters», 1956), Ranuccio Bianchi Bandinelli (1900-1975) («Storicità dell'arte classica», 1950) og Gisela M.A. Richter (1882-1972) («Kouroi, archaic Greek Youths», 1942/1970; «Korai, archaic Greek Maidens», 1968).

Arkeologiens oppgave, uavhengig om den er klassisk eller ikke, har tradisjonelt vært å be-

skrive, rekonstruere og klassifisere den materielle kultur. Men det er ikke nok å gjenspele eller å gi et bilde av denne kultur, målet må være å fortolke den i en menneskelig sammenheng. Man opplever derfor i moderne klassisk arkeologisk forskning at den greske og romerske kunst ikke lenger behandles som representative bilder alene, men som uttrykk for et sosialt fenomen, eller som deler av en politisk, økonomisk, sosial, og rituell virkelighet. Ennå er debatten for forsker til at grunnleggende arbeider kan siteres, men et par stimulerende bidrag kan nevnes fra forskning i henholdsvis den greske og den romerske billedverden, som artikkelsamlingen «La Cité des Images» (1984) og Paul Zankers «The Power of Images in the Age of Augustus» (1988).

Den arkeologiske forskningstradisjon

Den arkeologiske forskningstradisjon er i første rekke knyttet til den forhistoriske arkeologi. Liksom klassisk arkeologi vokste også den ut av en antikvarisk interesse, men materialet var ikke vakre, monumentale gjenstander fra et historisk veldokumentert og «høysivilisert» Hellas og Italia, men beskjedne funn uten skriftelige kilder gjort utenfor egen stuedør, for det meste smykker, eller også bruks- og forbruks-gjenstander. Og ofte var interessen for de hjemmelige funn dirigert av patriotiske eller nasjonale følelser.

På grunn av mangel på historiske kilder var den forhistoriske arkeolog, langt mer enn sin klassiske fagfelle, avhengig av å finne metoder til å ordne og datere det arkeologiske materiale. Her spilte skandinaviske arkeologer en sentral rolle i den tidlige teoretiske oppbygging av faget.

Allerede Lukrets (*De rerum natura*, 5.1281-1296) hadde delt opp fortiden i en tre/sten-, bronse- og jernalder¹, og opplysningstidens og klassisismens utviklingsfilosofier plukket opp igjen dette tredelingsskjema; men det var dansken Christian Jürgensen Thomsen (1788-1865), gjennom en klassifisering og typologisk ordning av danske fortidslevn i Nationalmuseet i København i årene 11816-1819, som skulle bygge hypotesen ut til et teoretisk system («Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed», 1836, eng. overs. 1848). Mens Thomsen brukte teknologien som middel til å forklare en kulturell utvikling, var den svenske arkeolog Sven Nilsson (1787-1883) mer opptatt av næringsgrunnlagets økonomi og dets utvikling. Han kunne således underbygge arkeologisk en tanke enkelte 1700-talls filosofer hadde kastet frem: at en økende befolkning mengde førte til en gradvis overgang fra jeger-sanker samfunn til gjeversamfunn og derfra til jordbrukssamfunn («The Primitive Inhabitants of scandinavia», eng. utg. 1866). Nilsson fremhevet dessuten betydningen av etnografisk materiale til å forstå visse former for adferd. – I denne arkeologiens tidlige utviklingsfase bør kanskje også nevnes Thomsens elev Jens J.A. Worsaae (1821-1885) for hans bruk av stratigrafiske observasjoner til å ordne det arkeologiske materiale kronologisk og for hans evne til å trekke inn andre fagdisipliner i utforskningen av arkeologiske formasjoner, som tilfellet var med studiet av de danske «kjøkkenmøddinger».

De økende nasjonalistiske strømninger i slutten av forrige århundre førte i neste hånd til forsøk på å identifisere etniske grupper og på å forklare etnisitet ut fra det arkeologiske materialet. Man begynte å snakke om diffusjon eller spredning, om migrasjon og om kulturell variasjon i tid og rom. Et skifte i studiene fra kulturell utvikling til geografisk distribusjon, der datering og kronologi fortsatt spilte en vesentlig rolle, ga etterhvert den forhistoriske arkeologi en sterkere historisk orientering. En tidlig foregangsfigur i denne fasen var svensken Oscar Montelius (1843-1921), som forbedret Thomsens typologiske seriasjonsmetode og appliserte den på et omfattende materiale fra Midtøsten og Europa. Han kunne således påvise at den europeiske sivilisasjon hadde utviklet seg fra de store kulturene i øst («Der Orient und Europa», 1899; «Die Typologische Methode: Die älteren Kulturperioden im Orient und in Europa», 1903). Men resultatet og metoden (typologisk istedetfor stilistisk) brakte ham i konflikt med de klassiske arkeologer både i Italia og i Hellas, og kanskje først og fremst med en av den klassiske arkeologis sentrale skikkelser, Adolf Furtwängler, som hevdet, f. eks., at mykene var ariere som hadde vandret inn fra nord.

Fra den historisk-kulturelle holdning til det arkeologiske materiale begynte man i dette århundre å se på materialet ikke bare som et middel til å definere en arkeologisk kultur, men også som et middel til å forklare kulturelle forandringer og til å beskrive hvorledes folk hadde levet i fortiden. En ledende skikkelse innenfor denne funksjonelt orienterte forskningsretning var den australske prestesønn Gordon Childe (1893-1957) som levet og virket i England. Han startet sitt forskerliv vel

¹ Det var en vanlig oppfatning i antikken at bronse ble tatt i bruk før jernet; se også Hesiod, «Verk og dager», 150; Varro ifølge Augustin, «De civitate dei», 7.24.

forankret i den historisk-kulturelle tradisjon («The Dawn of European Civilization», 1925), men ble etterhvert sterkt tiltrukket av Marxistisk ideologi og prøvet å formulere forklaringer på kulturelle forandringer, ikke ut fra en teknologisk utvikling, men ut fra sosiale, politiske og økonomiske institusjoner og den rolle de spilte for å fremme denne utvikling (se særlig «Man makes himself», 1936; «What happened in History», 1942; «Social Evolution», 1951; «The Prehistory of European Society», 1958).

Grahame Clark, en av Childes noe yngre fagfeller, brøt også vekk fra den sterkt gjenstandsdominerte kultur-historiske retning ved å utvikle samarbeid med spesialister som kunne analysere, ikke bare det man på fagjargongen kaller artefakter, men også økofakter, d.v.s. det organiske materiale. Gjennom det kunne man så bygge seg opp et bilde av hvorledes det forhistoriske naturmiljø hadde sett ut og hvorledes det ble utnyttet av mennesket. Det endelige mål for arkeologen måtte være gjennom sine data å rekonstruere det økonomiske grunnlaget, den sosiale og politiske organisasjon, tros- og verdisystemer, m.a.o. skape innblikk i et samfunns sosiale historie («Archaeology and Society», 1939; «Prehistoric Europe: the Economic Basis», 1952).

Den logiske konsekvens av denne forskningsutvikling ble nådd i 1960-årene da det i USA blant en gruppe unge arkeologer ledet av Lewis Binford ble utviklet nye modeller til å tolke det arkeologiske materialet. Tolkingsmodellene, som ofte ble referert til som «New Archaeology», var sprunget ut av en samfunnsvitenskapelig forskningsfilosofi som den logiske positivisme, og de var etablert som en reaksjon på det dødvannet den tradisjonelle kulturhistoriske arkeologi var kommet inn i, der man ikke nådde lenger enn til å forklare folkeforflytninger, kulturell spredning og innflytelser. Ifølge Binford og hans tilhengere («New Perspectives in Archaeology», 1968) var arkeologiens oppgave ikke bare å beskrive og rekonstruere hvorledes folk en gang hadde levet, det vil si å gi en

historisk forklaring på fortidige observasjoner, men å forklare forandringer i fortiden og hvilke prosesser som lå bak dem, det være seg på et sosialt, politisk, religiøst eller annet nivå (denne type arkeologisk tenkning omtales derfor ofte som «prosessuell arkeologi»). Det kunne gjøres, ikke ved å se på fortiden som et puslespill der brikkene skulle passe inn i hverandre, men ved å formulere hypoteser og bygge opp modeller for derfra å gjøre slutninger om deres følger, som så i sin tur kunne testes. Og til dette tok de i bruk kvantitative data som kunne behandles statistisk.

«New Archaeology», som den utviklet seg i Amerika hadde en sterk anti-historisk tendens. Dens tilhengere mente at menneskelig adferd og kulturell forandring var betinget av sterkt regelbundne forhold som kunne uttrykkes i form av forenklete utviklingsmodeller. Målet var å formulere lover for kulturell dynamikk, forstå prosessene bak de kulturelle forandringer; historien ble følgelig bare en betydningsløs garnityr. Men dette var forhold som de europeiske tilhengere av «New Archaeology» hadde vanskelig for å følge. Både engelske David L. Clarke («Analytical Archaeology», 1968) og Colin Renfrew (den forhistoriker blant tilhengerne som mest har arbeidet innenfor det klassiske kulturområde, se særlig «The Emergence of Civilization. The Cyclades and the Aegean in the Third Millennium B.C.», 1972; «Approaches to Social Archaeology», 1984; «The Archaeology of Cult. The Sanctuary at Phylakopi», 1985) har hele tiden holdt fast ved fagets historiske røtter.

Det var også fra England de sterkeste reaksjoner til «New Archaeology» skulle komme, ledet av Ian Hodder («Reading the past», 1986), men også fra enkelte nord-amerikanske arkeologer ble det reist kraftig kritikk. Felles for de fleste av disse reaksjonistene er at de igjen søker tilbake til historiske grunnholdninger og metoder der mennesket settes sterkere i fokus, og med et sekke-begrep omtales de nye forklaringsmodeller ofte som «post-prosessuell arkeologi».

Jeg avbryter den forskningshistoriske gjennomgangen her, selvom meget kan ennå sies om de seneste års teoretiske utvikling innen faget. Det den ovenstående konstellasjonen mellom den tradisjonelle klassiske og den forhistoriske arkeologi viser er at de fra sin felles antikvariske begynnelse har utviklet seg i totalt forskjellige baner, men fremdeles har fagene to ting felles – studiet av den menneskelagde gjenstand, om vi nå kaller den et kunstverk eller en forbruksvare, og fremskaffelsen av disse gjenstander gjennom utgravninger.

Arkeologi og undervisning

Den klassiske arkeologs historiske rolle i utviklingen av utgravningsteknikker og dokumentasjonsmetoder stikkes ofte under stol blant forhistoriske arkeologer. Både Heinrich Schliemann (1822-1890) og hans medhjelper Wilhelm Dörpfeld (1853-1940) i Troja i 1870- og 1880-årene viste langt større innsikt i stratigrafiske utgravningsteknikker enn ofte erkjennes (Troja var forøvrig den første større stratigrafiske byutgravning), og Giuseppe Fiorelli (1823-1896) i 1860-årene i Pompei var en banebryter gjennom å ta avstøpninger i de hulrom han fant etter dyr og mennesker under utgravningene. Det kan også nevnes andre eksempler, men i vårt århundre har klassiske arkeologers bidrag til utformingen av nye teknikker og metoder vært langt færre og mer beskjedne. Man får inntrykk av at den klassiske arkeolog har druknet i den store mengde funnmateriale som kjenner seg utgravninger i Middelhavsområdene, og at han etter gjennomgang og publisering av funnmaterialet ikke har hatt luft tilbake til å engasjere seg i den teoretiske debatt.

Men det er også en annen forklaring på denne manglende deltagelse, og den er kanskje langt mer avgjørende: Den klassiske arkeolog, som vist over, undervises i kunst- og kulturhistorie (og der kunnskaper i gresk og latin er obligatoriske), men ikke i det vi idag spesifikt forbinder med arkeologi. Når den klassiske arkeolog kastes ut i felten vet han derfor mer om konjugasjoner av greske og latinske verb enn om hvorledes han skal lese et landskap eller under utgravning isolere en stratigrafisk kontekst, mer om analyse av statuers foldefall og det doriske tempels søylekontraksjon enn om hvorledes han skal behandle tusenvis av kilo med husholdningskeramikk og tolke romerske teglstempel, mer om den romerske keiserrekke enn om hvorledes han skal sette opp en Harris' Matrix².

Dette er det tredje paradoks innenfor klassisk arkeologi jeg vil fremheve: Ettersom en klassisk arkeolog i navnet er arkeolog, så tror han også at han er forberedt til å foreta utgravninger. Men det er vel neppe noen som tror at han er bilmekaniker bare fordi han kan kjøre bil, eller vil kalle en tannlege for kjevespesialist bare fordi han vet noe om tenner!

Mange av det forrige århundres romantiske forestillinger om arkeologi henger dessverre ennå igjen, også hos enkelte arkeologer (transformert av massemedia til helter i et ukyndig publikums drømmeverden). Og om arkeologen ikke skulle finne rike skatter hjelper det hans status å ha gravet på historisk velkjente steder. Dessuten, hvor ofte møter vi ikke utgravningspublikasjoner der bare de «interessante» og «vakre» funn presenteres, eller rapporter der hver enkelt materialgruppe behandles for seg uten en sammenbindende tolkning av funnene i kontekst. Fremstillingen av forskningshisto-

² Navnet er hentet fra arkeologen E.C. Harris, som i sin bok «Principles of Archaeological Stratigraphy», 1979, utviklet et system for å beskrive arkeologiske formasjoner og for hvorledes deres innbyrdes relasjoner kunne fremstilles grafisk.

rien over skulle vise at arkeologi idag er noe langt mer enn å grave etter kulturskatter. Det er viktig å huske at arkeologi er destruksjon, det som er gravet vekk kan ikke legges tilbake som det en gang lå. Det er derfor av største betydning at arkeologen beskriver og dokumenterer så omfattende som mulig sine arbeidsoperasjoner og observasjoner, og også at han blir opplært til å gjøre dette både gjennom teoretisk og praktisk øving. – Dette er dessverre *ett* forsømt felt innen klassisk arkeologisk undervisning i Norge idag.

Siden den klassiske arkeologi er sterkt forankret i historisk forskning finner vi ofte at arkeologiske funn heller brukes til å bekrefte eller til å illustrere de skriftlige overleveringer enn til å trenge bakenfor disse overleveringer og komme i kontakt med den delen av samfunnet som disse skriftlige kilder ikke beskriver. Arkeologi er et gjenstandsstudium, og arkeologens oppgave, det være seg den klassiske eller den forhistoriske, er som allerede nevnt å studere fortidens materielle kultur. Det er derfor viktig at den klassiske arkeolog i sin undervisning blir konfrontert med alle sider ved den greske og romerske materielle kultur, ikke bare ved «finkulturen». – Dette er dessverre *et annet* til dels forsømt felt innen den klassisk arkeologiske undervisning i Norge idag.

Norske klassiske arkeologer har i de siste 15 årene vært og er for tiden engasjert i en rekke utgravninger i Italia (Ficana, Castor- og Polux-templet på Forum Romanum, Palatinens østskråning) og i Hellas (Tegea), og de etablerte klassiske arkeologer som har tatt del i disse arbeider har alle tilegnet seg sine tilfeldige kunnskaper om graving på egne initiativ. Skal vi fortsette å engasjere oss i utgravninger på klassisk jord (og det skal vil – ikke minst med tanke på de mange muligheter her ligger til nære internasjonale samarbeid) er det derfor vesentlig at norske studenter i klassisk arkeologi blir gitt undervisning i arkeologiske utgravningsteknikker og dokumentasjonsmetoder, i

det materiale som utgjør de arkeologiske funn-grupper, og i modeller for analyse av disse funngruppene sett i et historisk og sosialt perspektiv.

Når vi i Norge idag står overfor en reel mulighet til opprettelse av faget klassisk arkeologi ved et nytt universitet er det viktig at vi møter den utfordringen det ligger i dette til å se på faget med åpne øyne, ikke gjemme oss i vanetenkning. Før konkrete initiativ taes må det trekkes opp en strategi for hvorledes faget bør undervises i Norge og hvilken rolle de norske instituttene i Roma og Athen skal ha innenfor denne strategi. Som vel vites ble instituttet i Roma opprettet av akademisk kollegium ved Universitetet i Oslo, mens instituttet i Athen ble opprettet av Det norske universitetsråd. Universitetet i Bergen har gjennom tilsettelsen av en universitetsstipendiat og en professor II i klassisk arkeologi (med delte forpliktelser mellom Athen og Bergen) på sett og vis adoptert Atheninstituttet. Det ligger derfor i kortene at klassisk arkeologi etterhvert kan bli delt slik at gresk arkeologi undervises i Bergen og romersk i Oslo. En slik splittelse av faget kan man av historiske grunner finne ved enkelte europeiske læreseter, men etter mitt skjønn vil det være uheldig for fagets utvikling å gjøre dette i Norge idag.

Konklusjon

Hva blir så konklusjonen på denne lange arkeologiske rundgang. Jo, hvis klassisk arkeologi skal undervises ved to universiteter i Norge, bør det ikke gjøres ved å la fagene bli kopier av

hverandre, ei heller ved å dele faget geografisk. Istedet, med bakgrunn i den arkeologiske forskningshistorie, bør det legges opp til en meto- disk deling av faget, der det ved det ene læ- sted undervises i klassisk arkeologi innenfor de tradisjonelle kunst- og kulturhistoriske ram- mer (og denne arkeologi må ikke fortrenge!), mens det ved det annet lærested undervises i arkeologi applisert på det klassiske kulturom- råde (og der undervisning i de forhistoriske kulturer den greske og den romerske kultur vokste ut av naturlig vil komme sterkere inn enn nå er tilfelle).

Jeg har i denne artikkelen prøvet å nå frem til en slags grunnlagsmodell for hvorledes klassisk arkeologi bør undervises i Norge i fremtiden. Den videre debatt (og jeg håper den ikke ute- blir!) får vise om modellen holder, og i tilfelle den gjør det kan vi i neste stadium trekke opp mer i detalj hvilket innhold de to grener av faget skal ha.

Utvalgt litteratur om forskningshistorie og den metodiske debatt:

Bianchi Bandinelli, R., «Introduzione all'archeologia», Roma/Bari 1976.

Courbin, P., «Qu'est-ce que l'archéologie», Paris 1982.

Cuomo di Caprio, N., «Onde di propagazione della New Archaeology in Italia», *Rivista di Archeologia*, 10 (1986), s. 59-71.

Dialoghi di Archeologia, 3 (1985), flere arti- kler.

Dyson, S.L., «A Classical Archaeologist's Re- sponse to 'New Archaeology'», *Bulletin of the American schools of Oriental Research*, 242 (1981), s. 7-13.

Gibbon, G., «Classical and Anthropological Archaeology. A coming Rapprochement», *Contributions to Aegean Archaeology* (Studies in honor of W.A. McDonald), Minneapolis 1985, s. 283-294.

Guidi, A., «Storia della paleontologia», Roma- Bari 1988.

McNally, S., «Archaeology and Art History», *Contributions to Aegean Archaeology* (Studies in honor of W.A. McDonald), Minneapolis 1985, s. 1-22.

Renfrew, C., «The Great Tradition versus the Great Divide: Archaeology as Anthropology?», *American Journal of Archaeology*, 84 (1980), s. 287-298.

Renfrew, C. og Bahn, P., «Archaeology. The- ories, Methods, and Practice», London 1991.

Riis, P.J., «Arkæologi og klassisk kunst», Kjø- benhavn 1972.

Snodgrass, A., «The New Archaeology and the Classical Archaeologist», *American Journal of Archaeology*, 59 (1985), s. 31-37.

Snodgrass, A., «An Archaeology of Greece. The Present State and Future Scope of a Dis- cipline», Berkeley etc. 1987 (særlig de to første kapitler).

Trigger, B.G., «A History of Archaeological Thought», Cambridge 1989.

Wiseman, J., «Archaeology in the Future: an Evolving Discipline», *American Journal of Archaeology*, 84 (1980), s. 279-285.

Rasmus Brandt

Mynt og myntsirkulasjon i Romerriket

Foredrag på Norsk Klassisk Forbunds møte i Historisk Museum, Oslo 16.februar 1991.

Det hus vi nå befinner oss i, rommer – blant mye annet – omkring 11.000 mynter fra romersk keisertid. Disse myntene er samlet gjennom de 174 år som Universitetets Myntkabinett har bestått. Den eldste, håndskrevne katalogen over de romerske keisermyntene her ble påbegynt av Søren Bruun Bugge (1798-1886), selveste «Søren Latiner». Han var Myntkabinettets første bestyrer (1826-30). Det er vel ingen tvil om hvilket språk han førte katalogen på!

Det å samle og utnytte romerske keisertidsmynter til vitenskap og kunnskap kan belegges nesten fem hundre år før Søren Latiner påbegynte vår katalogisering. Den italienske dikter og renessansehumanist Francesco Petrarca (1304-1374) var en seriøs samler av mynt. Han forteller hvordan han i Roma kjøpte nyfunne mynter av vinbønder fra Campagna og forklarte dem om de portrettbilder som var preget på disse myntene:

Saepe me vineae fossor Romae adiit gemmas antiqui temporis aut aureum argenteumque nummum manu tenens, nonnumquam rigido dente ligonis attritum, sive ut emerem, sive ut insculptos eorum vultus agnoscerem (Ep. de rebus familiaribus XVIII 8).

[«Ofte kommer en vingårdsarbeider til meg i Roma med en antikk gemme eller en gull- eller sølvmynt i hånden, noen ganger slitt av det

harde hakkebladet, enten for at jeg skal kjøpe, eller for at jeg skal gjenkjenne og identifisere de ansikter som var inngravert/preget på disse»]

Med utgangspunkt i sine egne gullmynter – det må ha vært *aurei* – kommenterte Petrarca også detaljer som titulaturen til de to keiserinner Faustina, altså henholdsvis Antoninus Pius' (Faustina maior) og Mark Aurels (Faustina minor) gemalinne:

Til SHA vita [Antonini] Pii 5,2:

Uxorem Faustinam Augustam appellari a senatu permisit bemerket Petrarca:

Hac appellatione est Faustina maior, me penes, in auro, similiter et minor, sed eo amplius «Pii Aug. fil.»

[«Han tillot at hustruen Faustina skulle kalles Augusta av senatet».

Petrarca: «Faustina d.e. har denne benevnelsen på en gull[mynt] i mitt eie, tilsvarende har [Faustina] d.y., men utover dette også datter av keiser [Antoninus] Pius.»]

Renessansens sterke interesse for den klassiske oldtid og for individet, og dermed portretter med individuelle, karakteristiske trekk, kunne få godt utløp i studiet av de romerske keiseres mynter. Alt i 1400- og 1500-årene var det anlagt tallrike og store myntsamlinger hos fyrster i og utenfor Italia. Det trengtes egne folk til

å ivareta og ordne disse samlingene, og snart kom de første numismatiske bøker fra disse lærde kustodenes hånd.

Lenge var studiet – på samme måte som Petrarca – konsentrert om myntenens ytre, deres preg i bilde og skrift. De forskjellige metaller merket man seg rimeligvis, det dreiet seg jo både om gull og sølv – og det simple kobber (eller bronselegeringer). Myntenens vekt og størrelse var til å begynne med mindre påaktet. I eldre verker kan vi finne myntene avbildet etter tegninger som gjorde alle myntene like store og like jevnt sirkelrunde. Men myntenens karakter som betalingsmiddel og studiet av denne vesentlige funksjon krevde metodiske undersøkelser av vekt og metallinnhold. Dette siste kunne først skje i større målestokk da det ble utviklet metoder for nøyaktig metallanalyse som myntene slapp fra helt uten skader eller med ganske ubetydelige sådanne. Dermed var omfanget og muligheten for studiet av mynt vesentlig utvidet. Dette gjaldt ikke minst det rike materiale som de store offentlige samlinger verden over har av romerske keisertidsmynter.

Vi kan i myntenens ytre preg følge den enkelte keisers fremtreden i portrett og titulatur. Vi kan studere de religiøse og politiske aspekter han til enhver tid la vekt på. Her stod også hele myntens reverspreg (bakside) til disposisjon. Av vekt og metallinnhold kan vi så se hvordan myntsystemet er bygget opp, hvordan myntverdiene korresponderer og hvordan de har utviklet seg.

Myntstudiet skulle få en tredje dimensjon. Det var da man for alvor tok til å utnytte *myntfunnene*, jordfunne myntforekomster. Dette kunne være deponerte skatter, gjemt vekk i leirpotter, eller det var enkeltmynter nedlagt i graver – eller kanskje bare mistet i hverdagen av det myntbrukende publikum. Et kompleks av slike løsfunn, opphopet på et mindre område over tid, kan kanskje røpe lokaliteten for en romersk

militærforlegning eller et sivilt tettsted. Funn av romerske mynter utenfor Romerrikets grenser viser mynteksport, dens retninger og intensitet til forskjellige tider.

Når vi her i dag skal presentere mynt fra romersk keisertid, vil jeg for min del konsentrere meg om å skissere oppbyggingen av det romerske myntvesenet og dessuten si litt om funn av romerske mynter i Europa og Norden. Håkon Ingvaldsen vil senere gå litt nærmere inn på selve myntpregene og det potensiale disse har til kunnskap om politikk, religion – og kunst i romersk keisertid.

Da Octavian kom til makten som keiser Augustus, var det romerske myntvesenet 200-300 år gammelt. Utviklingen av dette myntvesenet begynte i to ender, kan vi si. Den ene var en utmyntning av store, støpte mynter av bronse (*aes grave*) i Roma og ellers i Midt-Italia, der slikt metall – i løs vekt (*aes rude*) – lenge hadde vært brukt som betalingsmiddel. Opprinnelig var pundvekten (ca. 327g) det direkte utgangspunktet. Enheten kalles *as*, til denne sluttet seg delstykker (*semis* = $1/2$ as, *triens* = $1/3$ as, *quadrans* = $1/4$ as, *sextans* = $1/6$ as, *uncia* = $1/12$ as). Alle var de med romersk grundighet merket med egne verditegn som inngikk i myntpreget. Assen – med de tilhørende delstykker/nominaler – ble med tiden gjenstand for flere vektreduksjoner.

Den andre enden av begynnende romerske utmyntning var en pregning av sølvmynter – som didrakmer (2-drakmer) etter gresk myntstandard – i Sør-Italia. Romerne støtte jo sammen med de greske koloniene der i Magna Graecia på den tiden Pyrrhos vant sin seier. Den greskinspirerte sølvmynten og den hjemlig-italiske bronsemynten ble forent i ett myntsystem da *denaren* i 213 f.Kr. – eller en annen dato svært nær dette år – ble innført som en sølvmynt til verdien 10 as. *Denarius* betyr jo *tier* rett og slett! Bronsemynten hadde som nevnt fått tåle flere vektreduksjoner og var nå redusert til

skillemynt. Assen og dens delstykker var nå blitt så små at de kunne fremstilles ved pregning.

Omtrent på samme tid som denaren ble innført, kom de første serier av romersk gullmynt. Men dette ble til å begynne med bare en episode. Den romerske stat måtte i et knipetak under den annen puniske krig (218-201) gripe til «gullreservene». Gullmynt kom i det hele tatt ikke til å spille noen betydelig rolle i republikkens Roma. Bortsett fra en viss utmyntning under Sulla og Pompeius var det en massepregning av *aurei* som Cæsar satte i gang da han i år 46 hadde erobret statskassen (*aerarium*) i Roma. Det var Aulus Hirtius, Cæsars *praefectus urbi*, som effektuerte denne ekstraordinære gullutmyntningen.

Den ordinære romerske utmyntningen var det et tremannskollegium som stod for: *tresviri aere argento auro flando feriundo*, altså «tremannskollegiet til å støpe og prege bronse, sølv og gull». Dette kollegiet skal ha blitt opprettet i 289 f.Kr. Disse *tresviri monetales* som de også kalles, var blant de gjevreste *magistratus minores* som inngikk i det såkalte vigintivirat. Men naturligvis, over bruken og uttellingene av de myntene som de overvåket fremstillingen av, var det senatet som bestemte og ikke disse unge menn som jo ennå var tidlig i sin embetskarriere.

Kort etter 120 f.Kr. nevnes myntembetsmennene i innskriftene på selve myntene. Roma var nå blitt en verdensmakt og kunne tillate seg større frihet og variasjon i pregene på sine mynter. Gudinnen Romas hjelmkledd hode på aversens og dioskurene Castor og Pollux til hest på reversen hadde vært de fastlåste pregene på denaren de første hundre år. Religion og mytologi leverte fortsatt stoff, men myntbildene kunne nå også henspille på menn og minner fra eldre romersk historie. Myntembetsmennene kunne i utstrakt grad drive PR for sin familie ved å fremheve i disse vidt sirkulerende bilder de dåder og dyder som medlemmer av nettopp

deres *gens* hadde utmerket seg ved. Ærverdige forfedres portretter kunne anbringes på denaraversen når de vel å merke var døde og maktesløse – og hadde fått sine dødsmasker oppstilt i anegalleriet. Et alvorlig brudd med denne tradisjonen var det da Julius Cæsar ved inngangen til skjebneåret 44 f.Kr. fikk senatet til å gi ham retten til å la seg avbilde på myntene. Slikt gjorde bare hellenistiske konger! Men selv Cæsars mordere tok skikken opp, og på keiser tidens mynter ble myntherrebildet en fast tradisjon («Gi keiseren hva keiserens er» Matt.22, 21).

Augustus ordnet myntvesenet både ved nyordning og restaurasjon.

Gullmynten (*denarius aureus*) ble en fast mynt i systemet (= 25 denarer). Ellers fortsatte denaren som den viktigste sølvmynten (= 16 as, en verdi den hadde fått etter reformen alt i 2.årh. f.Kr.). Halvstykker, såkalte *quinarii*, var det plass til både i gull og sølv, men dette skulle bli mer sjeldne foreteelser.

Regulær utmyntning i uedelt metall – *aes*, med en felles latinsk betegnelse – hadde ligget nede et par mannsaldre da Augustus kom til makten. Her kom nå en hel rekke mynter. På toppen stod *sestertsen*. Denne «klassiske» romerske myntverdien, *sestertius* eller «halv tredje [as]» var 1/4 denar. I republikkens tid hadde den vært utgitt som en liten sølvmynt som veide 1 *scripula* eller 1,13 g. Augustus' sesterts var fortsatt verd 1/4 denar, men den var nå blitt en stor og tykk mynt preget i en messinglegering (4 deler kobber og 1 del sink) som vi kaller *orichalcum*. Den samme metallblanding hadde *dupondius* som var 1/2 sesterts. Assen, som jo alt i republikk tid – som vi hørte – var nedsatt fra 1/10 til 1/16 denar, ble preget i (rent) kobber. Det samme ble halv-assen, *semis*, og kvart-assen, *quadrans*.

Tabellarisk kan vi stille opp Augustus' myntsystem på denne måten:

AUGUSTUS' MYNTSYSTEM

AV Gull	1 aureus [1/42 pund=7,8 g] =2 quinarii aurei
AR Sølv	=25 denarii
- -	1 denarius [1/84 pund=3,9 g] =2 quinarii
AE Orichalcum	=4 sestertii
- -	1 sestertius [1 uncia=27,3 g] =2 dupondii
- Kobber	=4 asses
- -	1 as [2/5 uncia=10,92 g] =2 semis =4 quadrantes

Hvem skulle ha herredømme over myntvesenet? I den romerske republikk lå retten til utmyntning hos senatet. Denne myntretten kom ikke inn under det Augustus restaurerte – kanskje delvis bortsett fra deler av bronseutmyntningen. Når Augustus la sin klamme hånd over all utmyntning i gull og sølv, var det likevel ikke noe revolusjonerende som hendte. Under republikken hadde en feltherre, en *imperator*, innenfor utøvelsen av sitt *imperium* hatt rett til å utmynte i felt og/eller i provinsene. Som *triumvir* hadde Octavian også hatt det. Augustus' utmyntning av aurei og denarer (med delstykker) ble da også lagt godt utenfor Roma, nemlig til Lugdunum (Lyon).

Ifølge tradisjonell og seiglivet oppfatning – som går tilbake til den store Mommsen (Th.Mommsen. Geschichte des römischen Münzwesens Berlin 1860), overlot Augustus den omfattende utmyntningen av *aes*-mynten til senatet. Dette harmonerte godt med oppfatningen av principatet som et dyarki, der *princeps* styrte sammen med senatet. Numismatisk belegg for dette fant man i den gjennomgående anvendelsen av bokstavene S.C. (= *Senatus consulto*) i selve myntpreget på *aes*-myntene. Bokstavene betyr naturligvis «ifølge senatsvedtak», men det er ikke sikkert at de på myntene betyr «preget ifølge senatsvedtak». Det har vært vist til at myntenes S.C. opprinnelig

refererer seg til senatsvedtakene om hedersbevisninger for Augustus. Særlig gjelder dette beslutningen som senatet traff år 27 f.Kr. om å hedre Augustus med en *corona civica*. Det er i klar tilknytning til dette hederstegnet at S.C. for første gang opptrer på mynt. Stor og dominerende står denne så kjente bokstavkombinasjonen som det sentrale motiv på myntreversen (Fig. 1). På aversen finner vi kranen, *corona civica*, intimt knyttet til innskriften OB CIVIS SERVATOS. Vi kan også peke på at myntembetsmanns-kollegiet fortsatte med uforandret titulatur, *tresviri aere argento auro flando feriundo*, til ut i 2. årh.e.Kr. De skulle altså fremdeles stå for utmyntninger i alle tre metallkategorier. Et annet bevis for dette gir en innskrift (CIL. VI 44) som forteller at den tekniske leder for myntstedet i byen Roma var en av keiserens frigivne, og han var ansvarlig for pregningen i gull, sølv og bronse. Det kan også nevnes at bronsemynter utgitt i hispaniske byer i tidlig keisertid har innskriften PERMISSV AVGVSTI («etter Augustus'/keiserens tillatelse») enda de etterligner mynttyper utgitt i Roma, som da ifølge den eldre oppfatning skulle være senatets bord.

Gull- og sølvutmyntningen ble flyttet tilbake til Roma, noen mener det skjedde alt under Caligula (36-41 e.Kr.), men det var iallfall et faktum da Nero i år 64 gjennomførte sin viktige myntreform. Denne reformen innebar først og fremst en reduksjon i vekt av gullmynten og sølvmynten. Standarden for aureus-mynten ble nedsatt fra 1/42 til 1/45 av et pund, og aureus-

vekten ble da 7,39 g (mot tidligere 7,8 g). Denar-standarden ble nedsatt fra 1/84 til 1/96 av et romersk pund. Uttrykt i vår moderne vekt ble dette en nedgang fra 3,9 til 3,4 g. Samtidig ble finheten i denarens sølv noe nedsatt. Men det er snakk om en reduksjon fra vel 96% Ag til et gjennomsnitt på ca. 94% Ag. Med *aes*-mynten skjedde en viss eksperimentering, men dette fikk ingen varig betydning. Det viktigste resultatet var faktisk av ikonografisk art. Nero innførte den skikk å la keiserens brystbilde på adversen av dupondius-mynten utstyre med en strålekrone, slik at denne nominalen lettere skulle kunne skjernes fra sine naboer i mynttrekken, sestertsen og særlig assen. Disse *aes*-myntene hadde karakter av skillemynt, og de kunne innenfor samme nominal variere ganske mye i vekt. En lett sesterts og en tung dupondius kunne da i praksis få liten forskjell i vekt. Tilsvarende kunne det forholde seg med en lett dupondius og en tung as.

I populære historiske og mynthistoriske oversikter kan vi ofte lese at Nero forringet gullmynten og sølvmynten og innledet en utvikling som bragte det romerske myntvesen til sammenbrudd. Neros myntreform var først og fremst en formell justering av endringer og tendenser som myntene i praksis alt hadde vært utsatt for. Neros myntsystem skulle i det store og hele holde seg ut 1. århundre og nesten hele det 2. århundre. Trajan inndro de førneronianske myntene av edelmetall. De hadde, det viser myntfunnene, kunnet sirkulere side om side med de yngre og lettere aurei og denarer – uten at Gresham's lov hadde fått særlig virkning. Dette skyldes neppe at romerne, av gode grunner, ikke hadde hørt om Sir Thomas Gresham (1519-1579), bankieren og kjøpmannen som ble dronning Elizabeth I's rådgiver. Det samme kan det være, for Sir Thomas ble feilaktig tillagt den lov som går ut på at dårlig mynt fordriver den gode, ved at den engelske sosialøkonom MacLeod feiltolket Gresham's skrifter og lanserte betegnelsen «Gresham's lov» i 1850-årene. Siden dårlig mynt kan komme ned i rent

mikroskopiske verdier, kan det være et poeng å nevne at det var *astronomen* Nicolaus Copernicus (blant flere) som oppdaget denne økonomiske lov i 1525.

Vel, Gresham's lov har uansett virket ned gjennom historien og pengehistorien. Når den ikke virket på de tyngre aurei og denarer som var preget før Neros myntreform, tyder det på at myntet metall har hatt større verdi enn umyntet. Det lønte seg ikke å smelte dem om til gull og sølv i løs vekt. På Trajans tid gikk denarvekten ned til ca. 3,2 g og sølvinnholdet til 89%. I Mark Aurels tid (161-180), to mannsaldrer senere, hadde denarens sølvinnhold falt til 80%, og det gikk videre ned til 75% under sønnen Commodus (180-192). Under Septimius Severus (193-196/209) ble sølvinnholdet ytterligere redusert, i år 196 lå det på vel 60%. Det var kommet ned på 50% under Caracalla (211-217), som i 215 gjennomførte en viktig myntreform. Aureus-mynten får nå sin vekt redusert til 6,54 g eller 1/50 pund, men viktigere er innføringen av en ny sølvmynt. Den må ha vært ment som en dobbelttenar, selv om den ikke veide stort mer enn halvannen: 5,11 g. Mynten betegnes i kildene som *argenteus antoninianus* (SHA xxviii. 15.8, *argentei antoniniani*) og etter det har myntforskere gitt den navnet *antoninian*. Det offisielle keisernavnet til Caracalla («Kelterkappen») var jo Marcus Aurelius Severus *Antoninus*. Antoninian-mynten viser keiserens brystbilde med strålekrone, igjen en ikonografisk myntverdimarkering parallell med dupondius – og den sjeldne dobbeltaureus.

Antoninianen var noe i bakgrunnen til å begynne med. Denaren dominerte ennå i nesten 25 år, til Balbinius og Pupienus i år 238 trakk antoninianen frem igjen, nå redusert i vekt til 4,75 g. Nå overtok antoninianen for alvor, og den ble bærer av den store inflasjonen. Under Trajanus Decius (249-251) var sølvinnholdet ennå oppe på 40%, men i løpet av Gallienus' relativt lange regjeringstid (253-268) gikk det raskt ned mot bunn-nivå, via 15% og 5% helt ned til 2,5%

sølv. Antoninianen – dobbeltdenaren – var praktisk talt blitt en kobbermynt. Dens vekt, som altså var 5,11 g da Caracalla introduserte denne mynten som fikk navn etter ham, falt nå helt ned til 2,85 g.

Et møysommelig reformarbeid for å gjenreise det romerske myntvesen begynner under Aurelian (270-275). Diokletian (284-305) innfører sølvmynten *argenteus* med samme finhet og vekt som Neros denar hadde hatt (1/96 pund og godt sølv). Men det later til at sølvet nå hadde tapt mye av sin betydning som myntmetall.

Gull hadde vært utmyntet meget ujevnt og sporadisk i 3. århundre. De sterkt vekslende vektene som gullmyntene hadde, tyder på eksperimenter. Og disse eksperimenter med gullmynt blir mer intense i reformperioden som ender med at Konstantin den store år 312 innfører *solidus* (*aureus*), utmyntet som 1/72 pund, det vil si en vekt på 4,55 g. Dette ble den arven som det romerske myntvesen skulle gi videre til Bysants og til folkevandringsrikene.

Myntfunnene viser at keisertidens mynter kunne ha en vid og livlig sirkulasjon. Det gjaldt først og fremst denarene. Funn fra hele Romerriket viser dette. Også det rike funnmaterialet fra områder utenfor Romerrikets grenser gir oss innsyn i den interne romerske myntsirkulasjon, ved siden av det de forteller om utførsel av mynt fra riket. Disse myntbevegelser og mynt-

strømmer må i stor utstrekning skyldes militære årsaker. De romerske offiserer og soldater skulle ha sin regelmessige lønn. Og selv om denne faste lønnen ikke later til å ha holdt tritt med forringelsen i pengeverdien, må det ha dreiet seg om store beløp. I tillegg var det ofte ekstratildelinger av pengegaver (*donativa*) til de militære. Tributt og gaver til barbarfolk og deres ledere kan være blant årsakene til at denarene gikk ut av riket.

Utløpere av denne denarstrømmen nådde Skandinavia. Til og med her i Norge, i vårt Ultima Thule, er det funnet en håndfull denarer. Fra det nåværende Sverige kjenner vi funn av 7.000 romerske denarer, hele 6.000 av dem kommer fra Gotland. Sverige står sterkt i forskningstradisjonen på dette felt. Det er nok å minne om historikeren Sture Bolin (1900-1963), med doktoravhandlingen «Fynden av romerska mynt i fria Germanien» (1926) og hans hovedverk «State and Currency in the Roman Empire» (1958). For et par år siden fremla klassikeren og numismatikeren Lennart Lind avhandlingen «Romerska denarer funna i Sverige» (1988, det tilhørende katalogverk ble publisert på engelsk 1981: «Roman Denarii Found in Sweden 2. Catalogue Text»). Jeg hadde gledet av å være fakultetsopponent ved disputasen i Stockholm. Karakteristisk for denarene i svenske og andre nordeuropeiske funn – særlig fra området omkring Vistulas munnig, er at de er gjennomgående svært mye slitt. At de har hatt en svært lang omløpstid, blir understreket ved enkelte myntskatter der denarer med det vanlige sortement av denarer fra tidsperioden fra og med Nero til og med Septimus Severus kan inneholde en enkelt mynt, gjerne en *solidus*, som kan være preget så mye som 2-300 år senere.

For å forklare den store strømmen av romerske denarer til områdene i Øst- og Nord-Europa grep doktorand Lind til en hypotese. Han tenker seg et rent sentraldirigert tiltak, som i første rekke skulle ha til hensikt å svekke goternes rekrutteringsbasis, og dermed lette trykket på Romerrikets grenser:

«I det läget, tänker jag mig, har en keisare, Decius (249-251), Gallienus (253-268) eller någon annan, helt enkelt tagit några miljoner av de dyrbara, goda denarer präglade före Septimius Severus' myntförsämring år 194/195 som samlats in för att smältas ner och bli nya, sämre mynt – för istället att använda dem till att överösa hövdingarna i de lojala stammerna i nuvarande Tjeckoslovakien, Polen och västra

Ukraina med silvermynt, de bästa som fanns att få» (s. 208).

Men fantes det så mye god mynt tilgjengelig i Roma omkring år 250?

Opponenten stilte seg tvilende.

Kolbjørn Skaare

Keisertidmyntenenes ikonografi

Foredrag holdt ved Norsk Klassisk Forbunds seminar, *Penger og pengers verdi – keiser tidens numismatikk*, 16. februar 1991 i Historisk Museum, Oslo.

(Grunnet reprotkniske årsaker har jeg valgt å illustrere foredraget med avbildninger fra eldre verk med grafiske gjengivelser. Avbildningene er ikke i naturlig størrelse, ei heller helt til å stole på ned til minste detalj. Allikevel kan de være en hjelp, og dessuten en forskningshistorisk morsomhet. Alle bøkene er i Myntkabinetets bibliotek).

Dette seminarets foredrag demonstrerer til fulle det mangfold av kunnskaper om antikken som kan leses ut fra numismatisk materiale. Numismatikk er et gjenstandsstudium. Stadig flere sider ved materialet blir belyst og gir nye opplysninger – ikke bare selve innskriftene og motivene, men også metallinnhold, stempelstilling, vekt og ikke minst myntfunnene som hele tiden øker vår viten om myntenens utbredelse, antall og sirkulasjon. I det følgende vil jeg

trekke frem det mangfoldet som selve myntenens preg viser oss. Ikonografi er arbeidet med, og tolkningen av, monumentenes symboler, attributter og utforming, allegorier og skjulte betydninger. Dette er et særlig viktig felt innen romersk numismatikk. For det første er det en offisiell oppdragsgiver som med bestemte hensyn forordner utmyntningen. For det andre at selve det begrensede formatet kunstneren har til rådighet, innbyr og nødvendiggjør en utstrakt bruk av slike «skjulte» betydninger. Dette skiller myntene fra annen statskunst som eksempelvis offentlige marmorrelieffer. Trajansøyens 200 meter lange frise er en ting, noe helt annet er det å forsøke å fremstille de samme bradgene på en mynt.

En gjennomgang av århundreders sammenhengende billedfremstillinger, må bli en presentasjon av et meget begrenset antall eksempler. Keiserportrettene på myntene er en glimrende illustrasjon på den skiftende stilistiske utviklingen. Vi finner alt fra fullstendig idealiserte portretter, til sterkt realistiske – alt fra opphøy-

de statsmenn eller filosof typer, til strenge, røffe og militante typer. Reversene presenterer romernes pantheon, deres guder, halvguder og personifikasjoner, og tallrike byggverk og narrative scener av hendelser og bragder. Her uttrykkes generelle konsepter og abstrakte ideer gjennom symboler og allegorier. Vi må hele tiden ha i mente myntherrenes bevisste valg av og hensikt med motivene, og myntenes rolle som offentlige dokumenter.

Sammenlignet med de greske myntene representerer de romerske noe nytt. Mens grekerne gjerne etterstrebet ensartethet i billedgjengivelsen – mynttypen var i seg selv en garanti for verdien – så opererer romerne med et titusentall typer. I Athen ble hovedmynten, stateren eller tetradrakmen, preget uten vesentlige endringer gjennom tre århundrer. Til og med innskriften, så beskjedent den enn var, ble gjengitt i sin arkaiske form A E. Athenerne forble trofaste til sin mynttype fordi de ikke ville risikere den aksept mynten deres hadde i hele den greske verden. Men også romerne la vekt på motivene som prydet betalingsmidlene deres. *Aes signatum* – bronsebarrer benyttet som betalingsmiddel i det femte og fjerde århundre f.Kr. – ble støpt med ulike motiver, ofte dyr. Småfe ble i samme periode også benyttet som verdimål. Det latinske ord for småfe *pecus* ble avledet til ordet for penger, *pecunia* – som igjen har ført til våre *penninger*. Så sent som i det fjerde århundre e.Kr. forteller Macrobius om guttunger som slo kron og mynt, og kaller det *capita aut navem* («hode eller skip»!).

Når vi skal se nærmere på romerske mynters utforming, er det flere mulige innfallsvinkler. Utmyntningen var underlagt keiseren og Senatet. Grensene for Senatets ansvarsområde var flytende, men vi må anta at keiseren selv hadde en avgjørende rolle fra første stund – også når det gjaldt mynter i uedelt metall.

Den offisielle statskunsten begrenset seg naturligvis ikke bare til myntene. Vi kan skille ut tre

hovedtyper: Myntene, de store (marmor) relieffene og de monumentale maleriene. Vi kjenner jo godt relieffene på Ara Pacis, Cancelleria-relieffene, Trajansøylen og de tallrike triumfbuene med sine relieffer, for å nevne noen. Keisertidens Roma var i tillegg fylt med store trepaneler med avbildninger av keiseren og hans familie og sentrale hendelser. Dessverre finns ingen rester av slike malerier. Av materialet som er bevart, er myntene det desidert mest tallrike, og det eneste som kan vise en kontinuerlig utvikling, og dessuten det eneste som i vesentlig grad forener bilde og tekst. Denne sammensmeltingen av personschildringer, narrative scener og symbolske idestillinger, alt ledsaget av tekst, er kanskje den største nyvinningen de romerske myntene kan oppvise. Tatt i betraktning de tre hovedtypene av monumenter, finner vi naturlig nok samme inndeling av offentlig engasjerte kunstnere: Stempelskjærere, skulptører og malere. Deres hovedoppgave var å gjengi romernes bragder ved frontene og i provinsene. Slag, kampanjer, erobringer, barbarers kapitulasjon og kolonialisering ble visuelt gjenskapt for hjemmepublikummet. Kunstnerne hadde en viktig felles kilde for sine fremstillinger. I generalenes, feltherrenes, diplomatenes og keiserens fotspor fulgte håndverkere som laget skisser av de store hendelsene underveis. Skissene ble bragt hjem og oppbevart i Statsarkivet, sammen med skriftlige nedtegnelser. De offentlige kunstnerne fikk igjen tilgang til dette materialet, som dermed dannet hovedgrunnlaget for skildringene. Slike skisser ligger høyst sannsynlig til grunn for blant annet Trajansøylen scener fra felttoget mot dakerne. Forøvrig ble også krigsfanger og -bytte fremvist ved triumfopptogene etter suksessrike felttog.

Et nærliggende spørsmål melder seg: Ble myntene påvirket av relieffene og maleriene, og/eller vice versa? Som sagt var motivkildene ofte de samme, noe som alene medfører likhetstrekk. Mye tyder på at stempelskjærerne – som utvilsomt var ypperlige kunstnere – også

arbeidet som malere. Under Hadrian og antoni-
nerne ble tallrike kunstverk fra tidligere tider
avbildet på medaljonger, nærmest, virker det
som, av kunsthistoriske årsaker. Direkte kopiering
av bevarte relieffer til mynter, kjenner vi
dog ikke til. Men vi kan muligens spore en
påvirkning den andre veien. Relieffene fra Basilika
Aemilia på Forum Romanum viser to motiver som
tidligere var brukt på republikanske denarer.
Det er Sabinerinnenens rov, på mynter fra L.
Tituvius Sabinus 88 f.Kr., og Tarpeias straff.
Myntene var allikevel ikke direkte mønstre for
andre gjengivelser, selv om enkelte motiver
opptrer tidlig. Derimot fikk myntene sin
spesielle funksjon som massemedium, og var en
glimrende kombinasjon av betalingsmiddel og
motivspredere.

For å angripe myriadene – ja, for Konstantins
typer alene utgjorde en myriade – av motiver,
måen skissemessig gruppeinndeling til. Hoved-
elementene myntene består av er:

Advers: portrett, ofte med attributt som stråle-
krans etc.

Revers: keiserfamilien, keiseren i ulike roller,
bygninger, guddommer, personifikasjoner,
symboler og innskrifter.

I det følgende skal vi se nærmere på noen av
hovedbestandelene som utgjør myntenens ikono-
grafi.

Innskrifter

Innskriftene kan studeres fra ulike synsvinkler.
Epigrafien kan være daterings- og lokaliserings-
kriterium. Utformingen av selve bokstav-
typene endret seg både med tiden og etter hvor
mynten ble preget. Dessuten gir innskriftene
opplysninger om myntherre, hvilke titler og
embeder vedkommede hadde, og selv valgte å
fremheve, og tidvis datering, nominalangivelse,
pregested, offisin eller annen forklarende

tekst. Et eksempel på sistnevnte kan være en
«minnymynt» for erobringen av Jerusalem,
preget under Vespasian med innskriften JU-
DAEA CAPTA (Fig. 1).

Fig. 1

Navneangivelsen følger vanlig romersk møn-
ster, med Praenomen, Nomen gentile, Cognomen.
Sistnevnte kan bestå av flere tilnavn som
følge av militære seire eller adopsjon.

Jeg nevner kort noen eksempler på de vanligste
embedstitlene: IMP (imperator) øverstkomman-
derende for hæren, ble gitt av Senatet etter store
militære seire. Tittelen ble fornyet etter hver
nye triumf, noe som angis med tall. TR.P (tribun-
icia potestate) viser at keiseren bekledde folke-
tribunembedet. Dette ble tildelt av folkefor-
samlingen og ga vetorett overfor Senatet. Em-
bedet ble fornyet årlig og angir derfor også
regjeringsåret for hver keiser. Tittelen ble ikke
benyttet etter midten av det tredje århundre.
P.M. (pontifex maximus), var statens øverste
religiøse embede innehaveren skulle ha tilsyn
med seremoniene. Tidvis ser vi også andre
titler som PROCOS (proconsul) og CENS (cen-
sor).

Ærestitlene var tallrike. Noen eksempler kan
være, AVG(VSTVS), PIVS, FELIX, P.P. (pa-
ter patriae), D.N. (dominus noster) og N.F.
(nobilissima femina).

La oss så se nærmere på et eksempel. På adver-
sen av en medaljong preget under Commodus

kan vi lese M.COMMODVS ANT.P.FELIX AVG.BRIT – altså keiserens navn, Commodus, og flere ærestitler. Reversinnskriften lyder P.M. TR.P.XI IMP.VII COS.V P.P. og i eksergen, FIDES EXERCIT. De opprasede titler er pontifeks, folketribun (for 11. te år), imperator (for 7. de gang), konsul (for 5. te gang) og ærestittelen «fedrelandets far». Tildelingen av titler og embeder er heldigvis godt belagt i kilder, og dermed er en nærmere datering mulig. Commodus var folketribun for ellefte gang fra 10. desember 185 til 9. desember 186. Dermed har vi to mulige pregeår. Ærestitlene Pius' Britannicus og Felix fikk han i henholdsvis 183, 184 og 185. Han var pontifeks fra 180, imperator for syvende gang fra 184, og «fedrelandsfar» allerede fra 177. Konsulembedet bekleddet han for femte gang fra januar til desember 186. Dermed fastsettes også pregeåret til 186. Innskriften i eksergen henvender seg til hæren – «hærens tillit».

Etter at Caesar plasserte portrettet sitt på mynter kort før sin død, var loddet kastet. Antonius og Kleopatra, Brutus og Octavian var blant dem som prydet myntene med sine portretter. Sistnevnte, nå Augustus, brøt med den dominerende verisme, eller naturalisme, som gjennom hele republikken var et stilistisk særtrekk. Utviklingen gikk mot et stadig mer idealisert portrett. På DIVUS-myntene – posthume pregnantinger som viser den guddommeliggjorte Augustus – vises en sterk ung mann og ikke den 76 år gamle Augustus umiddelbart før sin død. Denne stilutviklingen ser vi også på annen småkunst. Gemma Augustea – vel den mest kjente gemme fra keisertiden – gir inntrykk av hvilken idealisert opphøyethet Augustus etterstrebet. Han fremstilles, ikke som *Primus inter Pares*, men som *Cosmocrator*, verdensherskeren, i heroisk halvnakenhet og med ytterst idealisert fysiognomi.

Vi kan ikke overkomme noen gjennomgående stilhistorisk oversikt, men jeg vil nevne enkelte eksempler på hovedtyper.

Augustus idealtyp (Fig. 2). Keiseren er sterkt idealisert, med få individuelle trekk. Det er liten variasjon i portrettene, også når vi sammenligner myntbildene med relieffer og rundskulptur.

Fig. 2

Nero (Fig. 3) representerer et mer individuelt portrett. Han er lett gjenkjenkelig på alle fremstillinger. Nero innleder den såkalte «flaviske barokk».

Fig. 3

Hadrian (Fig. 4) er den mest typiske av «filosof-typene». Han vises med fullskjegg, og bryter dermed en århundre lang tradisjon – med unntak av Antonius og Nero med sitt sørge-skjegg. Den grekofile Hadrian ville fremstilles som åndsmenneske, og de greske filosofer var forbildet. Dyder som humanitas og pietas var viktigst.

Fig. 4

Maximian (Fig. 5) representerer en sen utgave av «soldatkeiser-typen». En rekke keisere fremstår som strenge, truende, militante typer. Strålekronen blir fast attributt på antoninianene. Keiserne har nå kort hår og tidvis skjegg.

Fig. 5

Med Konstantin den Store (Fig. 6) er vi igjen tilbake til portretter med få individuelle trekk. Keiserens bilde er nå mer et symbol for *Dominus*, enn et portrett av en virkelig person.

Fig. 6

Disse stilskiftene er gjennomgripende i all romersk statskunst, fra den tidlige, med Ara Pacis, til det senere uttrykket vi ser på Konstantinbuen. Overgangen fra soldatkeiser-typen til den symbolske keiserframstillingen, ser vi godt ved å sammenligne Liciniusportrettet på Konstantinbuen med portretter av Konstantin selv. Slik kan stilistiske typer også benyttes som dateringskriterium, selv om innskriftene stort sett overflødiggjør dette. Hårnoter – særlig for keiserinnenes del – kan også studeres i en

uavbrutt rekke på flere århundrer. Dette er et vesentlig hjelpemiddel når anonyme kvinnebyster skal dateres og plasseres i perioder.

Arkitektur

Fremstillinger av byggverk på mynter blir ofte neglisjert som kilde til bygningens virkelige utforming. Ved første øyekast kan riktignok avbildningene se skjematisk og tilfældige ut. Men ved nærmere studium er ofte myntbildene en viktig kilde når vi skal skape et inntrykk av antikkens bygningsverden. Over 800 byggverk, hvorav de fleste er gått tapt, er fremstilt på mynter. Dette er ikke bare de monumentale byggverk og templer, men også mindre helligdommer, altere, fontener, fyrårn og teatre. Ja, til og med hele byer og havneanlegg i fugleperspektiv! Når vi leser Pausanias reiseskildringer fra antoninernes tid, bruker vi hans skrevne ord som eneste kilde når vi forestiller oss det han ser. Men vi trenger ikke lete lenge før vi også kan bruke en annen og mer visuell kilde, nemlig myntene. Fra sitt besøk i den arkadiske byen Cynaetha forteller Pausanias om en stoa, en helligdom og et tre. På den eneste bevarte mynten fra byen, preget under Caracalla, ser vi det Pausanias beskriver. Han forteller dessuten om et orakel viet Herakles i nabobyen Bura i Achaia. Også denne helligdommen kan skues på mynter.

Riktignok ligger ofte proposjoner, perspektiv og eksempelvis søyleantall nokså langt fra virkeligheten. Men i de tilfellene hvor vi kan kontrollere bygningsdetaljer på myntene med bevarte byggverk, oppdager vi ofte en forbløffende virkelighetstro gjengivelse. Arkitekturavbildningene – som altre, libbål og orakler – er ofte knyttet til de ulike kultene. Men kanskje viktigere er de offentlige byggverk som skildres. Ikke uventet var Romas tallrike praktbygg yndede motiver. Noen eksempler kan være Mars Ultor-templet, Vestatemplet, Curia Iulia, Circus Maximus, Trajansøylen og Ara

Pacis for å nevne noen. Vi kan se nærmere på noen av dem.

Colosseum (Fig. 7) opptrer hyppig som motiv, her på en sesterts preget under Titus i 80/81. Vi ser tydelig arkadene, med skulpturgrupper, publikum, keiserlosjen og hovedinngangen med den oppstilte quadriga. I tillegg kan vi tyde to andre detaljer. På venstre side er Meta Sudans, en berømt fontene som var en del av Titus gjenoppbygningsprogram. Til høyre ser vi litt av en søylerekke som er den monumentale porticus som ledet opp til Titus-termene. Termene og Colosseum ble innviet samtidig, og vi må anta at alle tre avbildede bygninger var del av samme prosjekt.

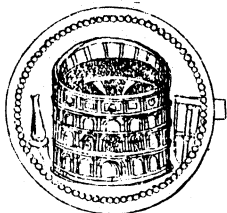

Fig. 7

Myntene kan også være viktige kilder til rekonstruksjon av byggverk. Det monumentale Zevsalteret i Pergamon er avbildet på mynter fra Septimius Severus, altså omkring 360 år etter at alteret ble innviet, dette alteret som i Johannes Åpenbaring blir beskrevet som «Satans trone». Dagens rekonstruksjon er i hovedsak basert på denne mynten. Men ser vi nærmere etter, er det klare tegn på at alterets opprinnelige utseende fremdeles ikke er bestemt. Blant annet er statuene – av Poseidon, Cybele og Athena prestinner – plassert oppå selve kolonnadene slik mynten viser. Både arkeologiske funn, men særlig tatt i betraktning den tradisjonelle gjengivelsesmåten på mynter, kan vi med noenlunde sikkerhet påstå at skulpturfragmentene er deler av flere som var plassert innenfor kolonnaden – ikke oppå.

Vi må naturligvis også nevne Circus Maximus. Denne enorme veddeløpsbanen besto – i følge Livius – av permanente bygninger, *carceres* («boksene» som hestene sto i før start), allerede i 329 f.Kr. Sirkuset ble rammet av flere ødeleggende branner. Caracalla var blant dem som preget sestertser hvor vi ser Circus Maximus. Hans mynter viser bygget slik Trajan restaurerte det etter brannen under Domitian. Caracalla lot utvide *ianuae circi* – den nedre arkadens buer. Myntene viser også *spina* hvor Augustus reiste obelisken fra Heliopolis, obelisken vi i dag kan skue på Piazza del Popolo.

Militære motiver og propaganda

I videste forstand kan alt som fremstilles på myntene – i kraft av bilder, skrift og symboler for en offisiell statsmakt – kalles en form for propaganda. *Securitas* kan propagandere sosial og politisk stabilitet, en søyle kan illustrere statsforfatningens soliditet – vi kjenner jo utrykk som Ciceros *columna reipublicae* og Horats *columna rerum mearum*. Virkemidlene vekslet også etter hvem myntene var påtenkt. Constantin benytter ulike motiver på sine solidi og medaljonger – bokstavelig talt myntet på, eller til, de velstående – og på bronsemyntene til bruk blant «folket».

Store militære seire ble markert, men også fredssymbolikk og keiserens dyder og generøsitet overfor folket. Men motiver som krigsguden Mars med skjold, spyd, seierstrobe og innskriften PACIFER, kunne like gjerne virke provoserende etter romernes ikke helt fredelige felttog i provinsene. Tacitus forteller om en britisk førers ord om romerne, «— de skaper en ørken og kaller det fred». Egne mynttyper ble endog preget til de ulike legionene med deres respektive tegn. Dette som smiger for å beholde deres lojalitet, og som forsøk på å innynne seg hos legioner med sympati for en annen romersk leder. Innskriftene henvender seg ofte direkte til hæren, også på ordinær sirkulasjonsmynt,

som *concordia militum*, *virtus militum*, symboler for flåten osv.

Illustrasjonen (Fig. 8) viser en denar fra Augustus, preget i 28 eller 27 f.Kr. Krokodillen og innskriften AEGVPTO CAPTA, et eksempel på hans meget tilbakeholdne militærsymbolikk, memorerer seieren over Kleopatra og Antonius i 31. Augustus etterstrebet bildet av at posisjonen som *princeps* var som følge av opparbeidet *auctoritas*, og ikke av brutal militærmakt.

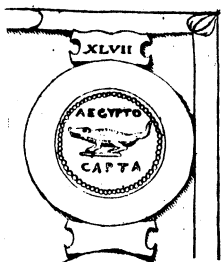

Fig. 8

Stabiliseringen av grensene mot Parthia og den påfølgende fredelige perioden, ble behørig markert på Neros mynter. Den armenske kongen Tiridates reiste til Roma og erklærte seg romersk vasall, og store feiringer på Forum fant sted. Armenernes hovedstad ble omdøpt til Neroneia, og fredsutsiktene så gode ut. I lys av disse hendelsene preget Nero mynter hvor Janus-templet i Roma blir vist med lukkede dører (Fig. 9). Siste gang dørene ble lukket – noe som bare skjedde når det hersket fred i hele riket – var under Augustus. Omskriften lyder IANVM CLVSIT PACE P(opuli) R(omani) TERRA MARIQ(ue) PARTA (« [Nero] lukket Janus-templet etter å ha oppnådd romersk fred på land og sjø») (Se Hannestad, s. 113). Nero benyttet

en utstrakt fredssymbolikk på sine mynter. Hans senere skjebne viser vel at propagandaapparatet i større grad burde vært rettet mot hæren.

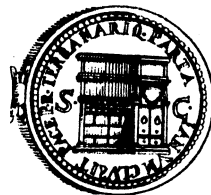

Fig. 9

På en sesterts preget under Trajan i 104 (Fig. 10), leser vi COS V CONGIAR(ius) SECVND(us). Keiseren sitter på et podium. Foran står en person og deler ut penger, en tredje holder en regnskapstavle. Congiarius var utdeling av penger til borgerne – utelukkende av propagandahensyn. Trajans første pengeutdeling fant sted i 99, da han ankom Roma etter Nervas død.

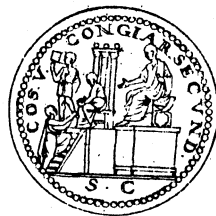

Fig. 10

Commodus omgav seg med ekstravagant luksus og skapte sin egen mytiske kult. Pregingen av medaljonger rakk sitt høydepunkt i hans periode – noe som antyder i hvilket lag av folket hans maktgrunnlag lå. Adversen viser ham, som så ofte ellers, som Hercules med løvefell. Han fjernet blant annet hodet på Neros

Sol colossus – som ble flyttet fra Domus aurea til det Flaviske amfiteatret – og erstattet det med sitt eget portrett med Hercules attributter. Navnet Colosseum fikk teatret i middelalderen etter denne kolossalstatuen. På reversen finner vi også Commodus/Hercules, nå i ferd med å pløye marken – i og for seg en uvanlig beskjef-tigelse for en keiser (Fig. 11). Innskriften er imidlertid forklarende: HERC(uli) ROM(ano) CONDITOR I P(ontifici) M(aximo) TR P XVI- II, og under, CO(n)S(uli) VII P(atri) P(atriaie). Som *conditor* grunnla Commodus på ny Roma som *Colonia Aeterna Felix Commodiana*. Slik ble en mytisk fortid og keiserens samtidig sammensmeltet av rene propagandahensyn.

Fig. 11

Vi har nå kommet frem til Constans (333-50), Constantin den Stores sønn. Keiseren selv er fremstilt i fullt stridsutstyr med spyd og skjold, og han krones av Victoria (Fig. 12). Han drar en fange etter håret og en kvinne kryper sammen i kapi.tulasjon. I eksergen vises militært strids-utstyr som ble overgitt seierherrene. Motivet memorerer seieren over sarmatiene i 338. Her er det den brutale, militære styrke som teller, og begrepet betydningsperspektiv får et klart innhold. Hvor ulikt er ikke dette uttrykk for militær styrke fra Augustus tilbakeholdne motivbruk? Keiseren må ikke lenger sikre sin *auctoritas* – han er nå Guds utvalgte hersker.

Fig. 12

I denne knappe gjennomgangen har jeg med få unntak ikke nevnt mengden av guddommer og personifikasjoner som opptrer på romernes mynter. Det er interessant å studere sammen- blandingen av to typiske trekk i romersk keiser- tidskunst: Den nærmest fotografiske gjengi- velsen av narrative scener, som prosesjonen på Ara Pacis, og en mytisk, overnaturlig sfære, bebodd av guddommer og personifikasjoner. Titusbuens realistiske triumftog viser også at keiseren krones av Victoria. Prosesjonen på Ara Pacis, med regelrette portretter, kombi- neres med Tellus, Dea Roma og Aeneas offering.

Tilslutt vil jeg nevne et eksempel på at romerne også kunne fremstille beherskede og vakre scener når anledningen innbød til det. En sesters fra Caligulas tid, viser hans mor Agrippina den Eldre, datter av Julia og Marcus Agrippa, som døde tragisk i exil i 33 e.Kr. På adversen er det et nydelig portrett. Reversen viser en *carpen- tum*, en vogn som keiserfamiliens kvinner benyttet som transportmiddel i Roma. Agrippinas vogn ble trukket gjennom Romas gater med hennes portrett montert frempå. Denne stillfer- dige skildringen av et menneskes bortgang, gjør det vanskelig å foretulle seg at disse myn- tene faktisk var alminnelige betalingsmidler og ordinær sirkulasjonsmynt.

Litteratur:

T. Drew-Bear, «Representations of Temples on the Greek Imperial Coinage», *American Numismatic Society. Museum Notes* 19 (New York 1974)

G. Giacosa, *Woman of the Caesars – Their Lives and Portraits on Coins*, Edizioni Arte e Moneta, Publishers.

N. Hannested, *Roman Art and Imperial Policy*, (Aarhus 1988)

P.V. Hill, «The Monuments and Buildings of Rome on the Coins of the early Severans, A.D. 193-217», i *Scripta nummaria Romana. Essays presented to H. Sutherland*, ed. by R.A.G. Carson and C.M. Kraay, (London 1978)

G. Hobermann, *The Art of Coins and their Photography – an illustrated photographic treatise with an Introduction to Numismatics*, (London 1981)

G. Lahusen, *Die Bildnismünzen der Römischen Republik*, (München 1989)

M.J. Price and B.L. Trell, *Coins and their cities – architecture on ancient Coins of Greece, Rome and Palestine*, (London/ Detroit 1977)

J.M.C. Toynbee, «Picture-Language in Roman Art and Coinage», i *Essays in Roman Coinage presented to Harold Mattingly*, ed. by R.A.G. Carson and C.H.V. Sutherland, (Oxford 1956)

Illustrasjonene er hentet fra:

(Christina, dronning av Sverige), Nummophylacium reginae Christinae quod comprehendit numismata aerea Imperatorum Romanorum [etc.], quondam a Petro Santes Bartolo [etc.] incisa tab. Nunc primum prodeunt Cum comm. Sigeberti Havercampi, (Haag 1742)

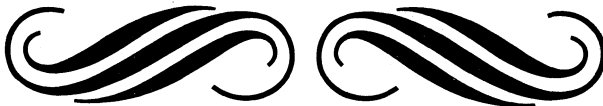
Io Baptista Duvallius, *Ex Libris XXIII, commentariorum in vetera imperatorum numismata Aenaei Vici Liber primus. [etc.]*, (Paris, 1619)

W. Froehner, *Les Medaillons de l'Empire Romain, depuis le Regne d'Auguste jusqu'a Priscus Attale*, (Paris 1878)

T. Mommsen, *Histoire de la Monnaie Romaine*, (Paris 1875)

Museo Farnese, I cesari [—] raccontinel [—], e pubbl. colle loro congrue interpretazioni. Vol. I og VIII. Samlet av Fader Paolo Pedrusi, (Parma 1694-1727)

Håkon Ingvaldsen

Roma i tekst

XI

Vergil og Forum Romanum – diktning og lokalitet

«Alle veier fører til Roma», nærmere bestemt til *Forum Romanum*, for ikke å si til dets talertribune – *Rostra* – som jo rettelig er valgt til en gang for alle å pryde forsiden på vårt medlemsorgan. Augustus bidro sitt til å markere «Det romerske torv» som verdens sentrum. I 20 f. Kr. plasserte han nær *Rostra* sin «Gyldne milesten» – *Milliarium aureum*. Her kunne man avlese distansene til de forskjellige storbyer innen imperium Romanum og la seg imponere av rikets utstrekning og veinett.

Hvilken plass og rolle har nå dette betydningsfulle sted hos Romas fremste skald og ganske særlig i hans nasjonale epos? Sikkert et uvant spørsmål for de fleste og knapt mindre så blant Vergilforskerne. I hvert fall var det blant de tusener av artikler og studier som er listet opp i Werner Suerbaums Vergil-bibliografi (AN-RW II 31, 1 [1980]), lite eller ingenting å hente til mine egen. Til og med i det svære 5-binds verk *Enciclopedia Virgiliana*, utgitt i løpet av 80-årene, leter man forgjeves etter oppslagsordet 'Foro Romano'. Men det er kanskje ikke å undre seg over? *Bucolica* dreier seg jo om hyrdenes vage verden, *Georgica* er en hyldest til bondens virkelighet, og *Aeneiden* foregår lenge før Roma fantes. Før har jeg pekt på Vergils forhold til *Forum Boarium* (KF '89:1, 10ff.) og – mer antydningvis – til *Palatinhøyden* (KF '91:1, 34ff.). Det skulle ha fremgått at

disse stedene er behørig markert i diktverkene. Ja, sogar *Capitol* har fått sin virkningsfulle plass (KF '87:2, 53ff.). Men *Forum Romanum* virker ikke særlig lovende ved første blick. Går vi spørsmålet etter i sømmene på tradisjonelt vis og leter etter direkte henvisninger til stedet, virker grunnlaget heller spinkelt for en artikkel som denne. Likevel er jeg kommet til som min tese at også *Forum Romanum* føyer seg vakkert til rekken av betydningsfulle lokaliteter. *Forum* er nesten å ligne med *Palatinhøyden* i så måte. Skjønt tilsynelatende fraværende er stedet av og til intenst nærværende.

«*Det vanvittige Forum*»

Selve begrepet leder en ikke særlig langt: Ordet *forum* forekommer tre ganger i Vergils verker. Ett av dem kan uten videre sjaltes ut, det sikter til grunnleggelsen av *Segesta* på *Sicilia* (Aen. 5, 757f.). De to andre sikter riktignok til vårt *Forum*, men er langt fra de henvisninger vi kunne ha ventet oss, *Forums* verdighet og historiske betydning tatt i betraktning.

I 2. b. av *Georgica* (v. 502) har vi det berømte parti som åpner med «Lykkelig den som formår å begripe tingenes årsak» (*felix qui potuit re-*

rum cognoscere causas). Med denne rene intellektuelle lykke er det bare én annen livsform som kan måle seg, nemlig den hvor de landlige guder, Pan, Silvanus og nymfene, befinner seg velsignende nær, og hvor man uten innsats plukker frukten fra grenene; det siktes til gullalderens sorgløse liv. I en slik verden kjenner man ikke til «retten av jern, samt *Forums* vavidd og folkets arkivbygg» (nec ferrea iura/insanumque forum aut populi tabularia). Der fikk du den, Forum Romanum! Men Vergil er ikke her ute etter å gi et spark til Lutatius Catulus' storslagne administrasjonsbygg under Capitol, Tabularium (fra 78 f.Kr.) som vi den dag i dag ser imponerende rester av; det er hele den moderne livsform med dens kompliserte forvaltning han forkaster. Det samtidige Forum blir et symbol på et syndefall og sans façon knyttet til 'jernalderen' (dvs. den forbannede samtid). Forums travle forretninger og tvister synliggjør menneskehetens tap av den enkle, jordnære lykke. Forum – trade center, dataregister, tinghus og litt av hvert – blir en motpol til vår alles nostalgiske lengsel etter paradistilstanden.

Om vi bare hadde hatt verkene *Bucolica* og *Georgica* fra Vergils hånd, ville han nok ha gått inn i litteraturhistorien som en svoren fiende av storbyens hektiske liv akkurat som sin diktervenn Horats. Ikke noe merkelig i det: Vergil var jo en enkel mann av bondeætt, og hans biograf (Sueton) forteller at det var en plage for ham å ferdes i Romas gater som fetert dikter (*Vita Donati* §11).

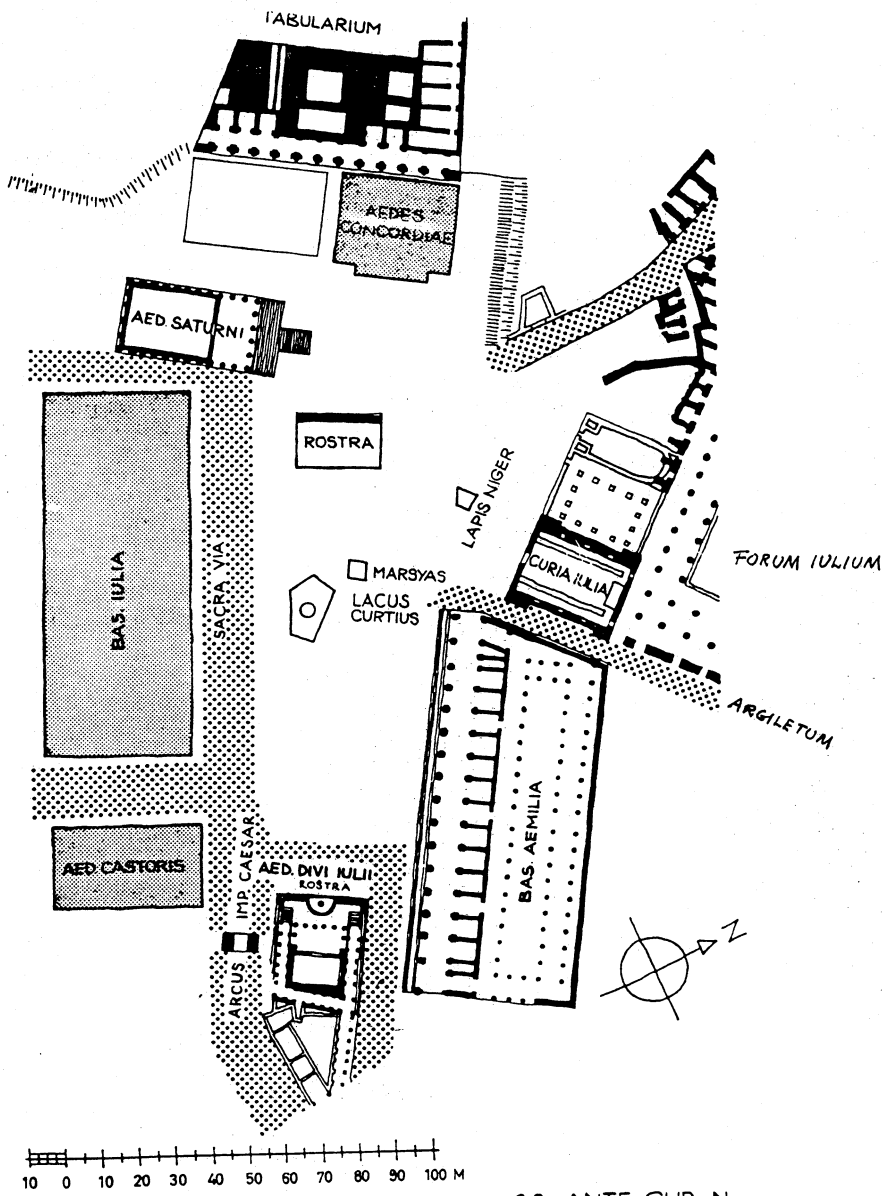
Det er enda en kort henvisning til Forum i det samme partiet (2, 508) – til Rostra. Sammenhengen skildrer jernaldergenerasjonens halsløse prioriteringer; bl.a heter det: «én står som fjetret ved Rostra...» (hic stupet attonitus rostris) – underforstått: det er en tåpelig måte å tilbringe dagen på.

«Det rautende Forum»

Det andre belegget på selve ordet forum, endatil i den fulle form *Forum Romanum*, gir også det et noe spesielt perspektiv, men er ellers logisk nok. Vi befinner oss i 8. bok av *Aeneiden*, hvor Aeneas er på besøk hos kong Euander i Pallanteum. Like før han når frem til Euanders beskjedne hjem, får han og hans følge se Forum før det ble Forum: «og rundt så de kveg som rautet på romernes *Forum* og i det mondéne *Carinae*» (v. 361). Forum er ennå et 'Campo Vaccino', hva det for øvrig igjen skulle bli opp mot den nyere tid. Kontrasten mellom dengang og nå er en rød tråd i skildringen av Aeneas' vandring: Capitol er dekket av tett skog, mellom høydene er det beiter, og på selve Palatinen lever arkadiske gjeter. Aeneas kan av gode grunner ikke se noe annet enn dette nokså rustikke landskap. Men dikteren har samtidig 'anriket' denne 'turist'-vandringen ut fra sin egen nåtid ved å minne om det som skulle komme. Han bruker i det øyemede de senere stedsnavn, smlgn. i vår passasje «på det romerske Forum», «det mondéne *Carinae*». Det er som når et transparent moderne bykart legges over den antikke byplan. Slik blir det som var der i Vergils samtid og ikke lot seg skildre direkte, likevel en integrerende del av vandrings, vår vandring.

Det skjulte Forum i *Aeneiden*

Dikteren spiller på kontraster selv når han ikke er eksplisitt. Det finnes andre partier i *Aeneiden* hvor ingenting nevnes direkte, men hvor det tydeligvis tenkes på Forum, for begivenhetene har helst sin «Sitz im Leben». Vergils hensikt kan likefrem ha vært å minne om principatets moderniserte representasjons plass. På den måten gir han Forum den plass som tilkommer det i et diktverk som tar sikte på å formidle kvintessensen av nasjonens egenart og historiske forståelse.

29 ANTE CHR. N.

e. P. Zanker

Forums fornyelse

Som utgangspunkt vil jeg minne om den radikale fornyelsen av Forum som fant sted fra slutten av republikken til begynnelsen av Augustus' tid. Det var et splitter nytt Forum som ble innviet ved Octavians hjemkomst i 29 sammenlignet med det Vergil fikk se da han første gang kom til Roma. Fra en temmelig uanselig plass målt med metropolmålt fikk Roma i løpet av 25 år et bysentrum det kunne være bekjent av. Dette var i hovedsak et resultat av Caesars og Octavians felles ambisjoner. I 54 begynte Caesar planleggingen av sitt prestisjeforum (Forum Julium) med dets tempel for Venus Genetrix («Venus stammoderen») – det hele som en utvidelse av den n.ø. del av Forum. Samtidig kanaliserte han enorme summer fra sin galliske bastion til en fornyelse av Forum Romanums langsider med to nyanlagte basilica-bygg: den gamle 'Sempronia' måtte vike for 'Julia' på den ene langsiden og (Fulvia-) Aemilia reiste seg i ny prakt på den andre. På dette siste sted tok han likevel hensyn til basilikaens historie og lot aemilieretten få beholde navnet og æren. Innen Caesars bråe død var disse prosjektene enten ferdige eller langt fremskredne.

For denne radikale, for ikke å si hensynsløse byfornyelse traff det seg på et tidlig tidspunkt så beleilig at pøbelen satte fyr på den gamle senatsbygningen (Curia Hostilia). Den gamle basilica Porcia strøk med samtidig. Den nye kuriebygning – på det nærmeste identisk med den senantikke kasseaktige bygningen vi ser idag – kunne med sin nyorientering formidle mellom det gamle og det nye caesariske Forum Julium. Den gamle taletribunen som utgjorde en del av ytterringen rundt comitium vis-à-vis senatsbygningen, kunne passende frigjøres fra sin gamle sammenheng og plasseres mer dominerende som avslutning av Forums kortsider mot Capitol. Det er en slik ramme vi må tenke oss for de scener Shakespeare levendegjør fra Caesars siste måneder.

Hva Octavian (og andre) gjorde på Forum i løpet av de femten nærmeste år etter Caesars død var for en stor del en videreføring eller avslutning av disse svære inngrep. Hele triumviralperioden til ende må vi tenke oss en travel anleggsvirksomhet på stedet.

Den mest omkalfatrende virksomheten fant sted i den andre kortenden i sydøst. Her reiste Octavian i løpet av tredveårene et kjempeempel for sin guddommeliggjorte far. Men derom mer om litt.

Det 'vanvittige' Forum temmes

To steder i 1. bok av Aeneiden bidrar med et ganske annet perspektiv enn det vi så i Georgica.

I det første tilfelle er lokaliseringen strengt tatt åpen, men Forum Romanum er likevel det mest nærliggende sted å tenke på. Bakgrunnen er denne. Juno, trojanernes bitre fiende, har med Aeolus' hjelp nedkalt en voldsom storm over trojanerne. Havguden selv, Neptun, griper til slutt inn og temmer de voldsomme, kaotiske krefter før det utvikler seg til en fullstendig katastrofe. Gudens opptreden sammenlignes med en scene fra det politiske liv – dette er for øvrig den første lignelsen i Aeneiden: Neptun er som en politiker (*vir* heter det bare) som i kraft av sin 'pietas' og sine fortjenester roer de opphissede gemytter (148 -153): «Som det mangengang skjer at opprør blir tent i en kjempestor hop, at det navnløse folk blir forbitret og med ett slynger fakler og sten, og at villskapen selv gir dem våpen i hende: får de øye på en som aktes for rettsinn og store bedrifter, da stanser de opp og lytter oppmerksomt. Han vet jo å lede med ord deres tanke og dempe all vrede». Det er vanskelig å tenke seg noen annen plassering av en slik scene enn ved Forums Rostra.

Enkelte kommentatorer hevder sogar at Vergil har vært inspirert av en særskilt hendelse som

tildro seg på Forum i 54 f.Kr., med den prinsippfaste moralist Cato d.y. som den sentrale aktør. Som pretor forsøkte Cato å få bukt med bestikkelser ved valgene. Dette var ikke nettopp egnet til å gjøre ham populær verken blant kandidatene eller de bestukne. «Da Cato nå en årle morgen gikk til sitt dommertribunal, styrte de løs på ham i samlet flokk mens de ropte, skjelte ham ut og bombarderte ham. Følgen var at alle flyktet vekk fra tribunalet mens han selv ble skubbet avsted og revet hit og dit av mengden inntil han med nød og neppe nådde bort til Rostra. [På denne tiden lå Rostra fortsatt rett overfor den gamle Curia.] Her stilte han seg opp, og takket være sin personlige djervhet og ureddhet fikk han straks bukt med opprøret og stanset buingen. Så sa han hva situasjonen krevde, og ble påhørt i ro og satte i enhver forstand sluttstrek for opprørene» (Plutark, *Cato d.y.* §44, 3-5). Stedet er riktig nok en utmerket illustrasjon fra det virkelige liv til Vergils ord og var sikkert også en minneverdig forum-scene i og for seg, men den er ikke dermed den samme som Vergils. Vi legger straks merke til forskjeller. Hos Vergil er det tale om både 'fakler' og 'våpen' som åpenbart viktige innslag. For Vergil er ute etter det typiske og allmenne. Selv med full overensstemmelse i detaljer, ville Cato-scenen ikke ha vært noen 'nøkkel.' Likevel har Vergil sin 'realisme'. 'Fakler' ville minne leseren om mobbens herjinger på Forum ved i det minste to betydningsfulle anledninger innen siste generasjon: Brannen som ødela kurien da Clodius' lik ble bragt dit, og det spontane likbål for C. Julius Caesar i 44, begge deler «historiske hendelser» og utslag av de uregjerlige massers lidenskap. Enhver ansvarlig romer ønsket å gjøre slutt på slike uverdige scener på Romas mest representative plass. Evnen til å stagge en opphisset mob er en del av Vergils politikerideal like meget som Ciceros. Det er klare forbindelseslinjer mellom guden Neptun slik han tegnes gjennom lignelsen og Aeneas-skikkelsen i 1. bok. Aeneiden er eposet om veien fra kaos (borgerkrig, sosial oppløsning) til en ordnet

fred (mos pacis smlgn. Aen. 6, 852). En slik Forum-scene som han beskriver her, blir et bilde på en slik ordnende inngripen som roer den rasende mengde (furor) – det er principatets idé in nuce om man vil. Scenen som sådan er i og for seg tenkelig også andre steder, oppe på Capitol f. eks. Men når jeg holder på Forum i denne forbindelse, er det fordi plassen stod som stedet for den politiske folketale fremfor alle, også i principatets første tiår, med det nyplasserte Rostra og med en ny likeverdig Rostra foran det nybygde Caesar-tempel midt imot foran Caesartemplet.

Litt senere i eposet forutsier Juppiter i sin tale til Aeneas' mor, Venus, at engang vil tidene mildnes når krigen er bilagt. Vendepunktet er knyttet til Octavians ('Caesar') bytterike hjemkomst fra Østen i 29 f. Kr. (v. 289). Lov og rettferdighet vil da bli gjenopprettet i et forsonet Roma. Og slik er selve avslutningen av den høyeste guds profetiske tale i denne sammenheng (293-296): «Og Krigens forbannede porter [Belli portae], av jern og med sterke beslag, skal bli stengt. Der innenfor sitter det gudløse Vanvidd [Furor impius] på grufulle våpen, dets hender er bundet på rygg med hundrede knuter av bronse, mens udyret selv høres knurre med blodstenket munn.» Dette partiet kan leses som en malerisk personifisering, i stil med f. eks. Iliadens skildring av Bønnene (Litai 9, 502 ff.), eller med Vergils egen av Fama (4, 173-188); det er en illustrasjon av tanken: Krigen og alt dens vesen vil en dag være maktesløs. Det virker sannsynlig at Vergil i skildringen står i gjeld til et berømt maleri av Apelles som senere var å se som et av klenodiene innenfor Augustus' eget forum (Plinius NH 35 §27; Serv. til Aen. I 294). På bildet såes den personifiserte Krig sittende bakbundet på Alexanders seiersvogn. Men Vergil har erstattet Krigen med det gudløse Vanvidd og dessuten plassert skikkelsen forsvarlig bak lås og lukke. På den måten blir jo sjansene til å volde forderv i fremtiden enda mindre. Han forskyver også tyngdepunktet i retning av borgerkrigen, for ikke all krig er

uten videre forkastelig for ham. Men dikteren er også influert av et litterært forbilde, Ennius' skildring av krigsutbruddet i 7. bok av *Annales* (Skutschs utg. v. 225-226). Scenen er hos Ennius forlagt til den såkalte Janus Geminus på Forum. Gjennom et sitat av Horats har vi i behold kun én setning av denne skildringen, men hvilken! *Postquam Discordia taetra/ Belli ferratos postes portasque refregit*, «etterat Spliden, den fæle/ løs hadde sprengt de Krigens jernsterke karmen og porter».

Som Ennius sikter også Vergil til Janus-helligdommen, beliggende et sted ved inngangen til gaten Argiletum mellom det nybygde Curia og basilica Aemilia. Kapellets dører på hver side stod åpne i krigstid. Dette var normaltilstanden. Lukningen av dem, som markering av en allmenn fredstilstand, ble høytidelig iverksatt av senatet for å ære Octavian den 11. januar år 29 – for første gang på 206 år. I sine *Res gestae* (§ 13) minner Augustus om at dørene før hans tid var blitt lukket bare ved to anledninger (og da bare for kortere tid!).

Hos Vergil forlyder intet på dette sted om guden Janus og hans rolle. Vi får et inntrykk av at det dreier seg mer om et fengsel for den demoniske skikkelsen Furor. I den episke sammenheng i 1. bok av *Aeneiden* henger forestillingen klart sammen med skildringen av Aeolus' fengsel for vindene (1, 51-63) – et annet av dikterens bilder på de kaoskrefter som må holdes strengt i sjakk.

På et annet sted i *Aeneiden* finner vi det komplementære bilde, nemlig i form av at Krigens porter (*belli portae*) blir slått opp. Dette skjer ved utbruddet av krigen mot latinerne i 7. bok (v. 607 ff.): «Det finnes 'to dører for Krigen' – det navnet blir brukt – av ærefrykt holdes de hellig, av frykt for en nådeløs Mars. Hundre bomber av bronse og uforgjengelig styrke av jern dem lukker; fra terskelen viker ei Janus som vokter....» Her opptrer guden Janus selv uttrykkelig som helligdommens nidkjære vokter.

Trojaleken og Caesartemplet

Stiller vi oss idag foran det veldige podiet av Caesars tempel på Forum, faller det ikke vanskelig å bli minnet om hin skjebnedag *Idus Martiae*, 15. mars 44. Forsiden av podiet har en halvsirkelformet innbuktning, i midten ses rester av et rundalter. Etter alt å dømme var det her liket av diktatoren ble brent etter at det var blitt hentet ute fra Pompeius' kurie på Marsmarken. I nærheten lå nemlig Caesars offisielle embedslokale som *pontifex maximus*, *Regia*. Snart etter ble det reist en marmorsøyle på stedet med innskriften *Parenti Patriae* («Til fedrelandets far»). I tiden som fulgte forberedte den purunge adoptiv sønn, Octavian, å hedre sin «far» med leker for «Caesars seiersgudinne» (*Victoria Caesaris*). Hun var i realiteten ingen annen enn «*Venus Moderen*» (*Venus Genetrix*) som Caesar selv hadde innstiftet leker for da han innviet hennes tempel på sitt eget forum. Mellom 20. og 30. juli år 44 fant disse storstilte og populære leker sted. Nettopp da viste det seg en komet på himmelen flere netter på rad. Fenomenet ble omgående utlagt som et tegn på at 'Caesars sjel' ble opptatt i himmelen. Octavian grep bokstavelig talt poenget i luften og reiste en statue av Caesar foran Venustemplet hvor han bar en stjerne i pannen – en stjerne som siden stadig følger ham i ikonografien. I et av sine hyrdedikt, det 9. i *Bucolica*-samlingen (daterbart til slutten av 39 f.Kr.), lar Vergil den ene hyrden si frem en stevstump som alle mennesker sies å gnåle på (v. 46-50): «Hvorfor ser du, min *Daphnis*, mot stjernenes eldgamle oppgang?/ Merk deg, en sønn av *Dione* [dvs. *Venus*], *Caesars stjerne*, blir synlig/ stjernen som skjenker til åkre all grøderik glede og dertil/ bringer til druen dens modne farve på solrike åser./ Pod dine trær, min *Daphnis*, la barnebarn ta dine frukter.» En kolossalstatue av Caesar med sidus *Iulium* på hodet dominerte cellaen i templet. Et bilde av stammoren fantes også, i lettere påkledd utgave, som *Venus 'Anadyomene'* («die Wellenschaumgeborene» for å bruke Schillers uttrykk); det dreide seg om et

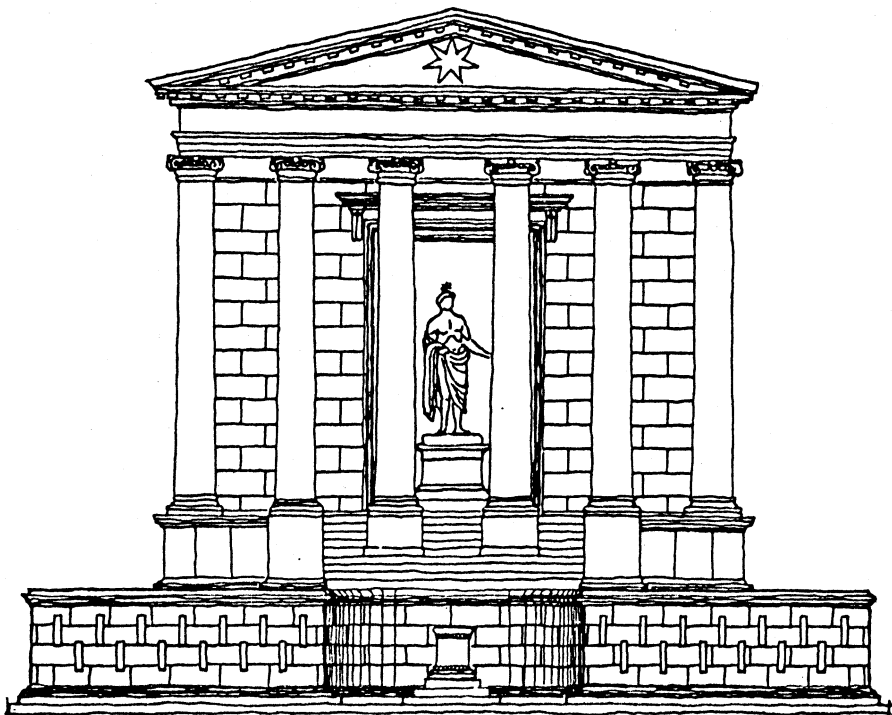
annet av Apelles' mesterverk. Dessuten var stjernen plassert i gavlfeltet for å minne om at Caesars apotheose var offisiell politikk (fra 1. januar år 42 av). I samme år var også templet blitt vedtatt bygd. Til podiet var festet skipssnabler fra Actium som konkurrerte med dem fra Antium på det tradisjonelle Rostra og antydet at templet samtidig var et seiersmonument for Octavian. I den første del av Octavians karriere hadde kampen mot Caesarmorderne stått i sentrum. På en snedig måte ble nå seiren over Kleopatra og Antonius knyttet til hevnpolitikken, og Actium sett i lys av Octavians sønnlige pliktoppfyllelse (pietas) overfor 'faren'.

Innvielsen fant sted like etter feiringen av tripeltriumfen i august 29. La oss se hva den mest verdifulle kilden, Cassius Dio 51,21,5 – 22,2, sier om triumfen og festlighetene ved innvielsen av det nye Forum: «Han [dvs. Caesar Octavianus] feiret på den første dag sine seire over pannonerne og dalmatierne, over japydene og deres naboer og over enkelte germanske og galliske stammer... Neste dag ble seiren til sjøs ved Aktion feiret og på den tredje erobringen av Egypt. Samtlige prosesjoner var et syn verd på grunn av det egyptiske krigsbytte – det var samlet inn så meget at det rakk til alle prosesjoner -, men triumfen over Egypt var den rikeste og mest storslagne. Blant annet ble det båret et bilde av Kleopatra på en seng – fremstilt som hun var da hun døde – slik at også hun på en måte var å se som en del av opptoget på linje med fangene for øvrig og hennes barn, Alexander, også kalt Helios, og Kleopatra, også kalt Selene. Dernest fulgte Caesar [Octavian]. Han kom kjørende inn i byen like bak dem alle. Han gjorde alt etter skikk og bruk, bortsett fra at han lot sin medkonsul og de øvrige embedsmenn i strid med etablert praksis følge etter seg sammen med de senatorer som hadde andel i seiren. Det var nemlig vanlig at embedsmennene gikk foran, mens bare senatorene fulgte etter. (22) Da han hadde avsluttet feiringen, innviet han det Minervatempel som kaltes Chalcidicum [trolig søylegangen foran Curia] og Curia Julia som var bygget for å hedre hans far. Her lot han stille

opp den Nike-statuen [dvs. Seiersgudinnen] som fremdeles står der. Slik tilkjenner han rimeligvis at han hadde fått sin herskermakt fra henne. Statuen hadde tilhørt innbyggerne i Tarent, og derfra var den blitt ført til Roma. Nå ble den altså satt opp i senatsbygningen og smykket med byttegjenstander fra Egypt...».

Tre dager etter triumfen over Egypt, den 18. august, ble det nye templet for Caesar innviet, i virkeligheten en uhørt ting i en kultisk sammenheng og en påtrengende politisk demonstrasjon, alt annet enn en nasjonal forsoningsgestus. I stedet for den domstol som hadde ligget på stedet i Ciceros velmaktsdager (tribunal Aurelium og gradus Aurelii), hadde man nå fått et kultsted for maktthaverens far og med Augustus' triumfbue inntil. Og slik fortsetter Cassius Dio (51,22,4ff.): «I forbindelse med innvielsen av Caesars tempel fant det sted all slags konkurranser og især oppførte patrisersønner rytteroppvisningen 'Troja'...». Den fullere betegnelse på seremonien var *lusus Troiae*.

Jeg tror at nettopp denne høytidelige anledningen, knyttet som den var til et høydepunkt under innvielsen av det nye Forum, reflekteres i femte bok av Aeneiden. Her finner vi en bred skildring av gravlekene til ære for Anchises som var død på Sicilia et år tidligere. Innenfor Aeneiden kom egentlig disse gravlekene i stand som følge av skjebnens luner. Aeneas hadde mistet sin far da trojanerne var på vei rundt vestspissen av øya første gang. Dette fortelles av Aeneas selv i hans beretning om ferden for dronning Dido. Men da de la ut fra kysten for å tilbakelegge det siste stykket som stod igjen, ble de overfalt av den før omtalte storm og slått i land i nærheten av Karthago. Hele oppholdet hos Dido blir dermed en digresjon. Etter akkurat et år vender Aeneas og hans folk tilbake til det samme sted – Drepanum – på Sicilias vestkyst. Da kan Aeneas feire gravleker for sin far. De blir samtidig en slags minnefeiring for den avdøde (parentalia).

Caesartemplet fra 29 f.Kr.

Denne feiringen krones av 'Trojaleken'. Den ga en utmerket anledning for å vise frem den lovende nye generasjon gjennom fremføringen av et slags krigsspill – en manøver og et opptog i ett. Tilskuerne består av trojanerne og den siciliske befolkning. Vergil skildrer guttenes parade, deres rytterkunster med intrikate volter. Navnene på enkelte av deltagerne, tydeligvis 'lederne', er et viktig poeng i det hele. Der er en ung 'Priamus' som fører sin bestefars navn videre, en sønn av Polites. Etter en for oss ukjent tradisjon nevner Vergil at han er opphav til en italisk slekt. «Derneft kom Atys. Latiums 'atier' regnet sin slekt ifra ham, gutten Atys

som elses av unge Iulus.» Hvorfor skikkelsen Atys i en så fremskutt en posisjon? Det krever ingen nærmere forklaring for Vergils samtidsge. Augustus' morfar, Marcus Atius Balbus, ble gift med Caesars søster Iulia. De fikk datteren Atia som ble gift med C. Octavius, Octavianus far. Caesar var jo som kjent Augustus' grandonkel. Tilskuerne reagerer hele tiden med hørbar beundring. De unge guttene beskrives i sitt ridderutstyr. Iulus, alias Ascanius, – Aeneas' sønn – er selvsagt sentrum i det hele og bejubles av publikum. Guttenes ansikter minner om deres forfedre.

Etter at Vergil har gitt sin inspirerte beretning av paraden, føyer han til, på nøkternt historisk kervis, at Ascanius tok opp igjen denne skikken i sin egen by, Alba Longa, og lærte den videre til de gamle latinere. Vergil er omhyggelig med å poengtere kontinuiteten i mønstringen like til sin egen tid samt den ting at Ascanius/Iulus spilte den viktige formidlerrollen. Det synes også å være et poeng for ham å understreke at latinerne opptok den trojanske skikken på et tidlig tidspunkt og innforlivet den med sin egen tradisjon.

Den første feiring av en *lusus Troiae* vi hører om fra den romerske historie, tilhører Sullas tid. Plutark er vår kilde. Han forteller i sin biografi om Cato d. y. at da et slikt rytterspill skulle oppføres, protesterte de unge adelsguttene som skulle delta, mot å godta de to som Sulla hadde utpekt for dem som ledere. De ønsket seg Cato i stedet. Vi vet ikke egentlig hvor gammel oppvisningen var i Roma på denne tiden. I følge noen forskere burde den i det minste kunne føres tilbake til den annen punerkrigs dager; det er sikkert mange oppførelser som ikke har etterlatt seg spor i våre kilder. Men det er på det rene at Caesar ga seremonien en ny prestisje. Det var en minneverdig anledning da han feiret sin triumf i 46. *Lusus Troiae* var ved den leiligheten en viktig del av festlighetene. Den ble sikkert oppfattet som en særlig hyldelse til juliernes trojanske opprinnelse som Caesar personlig la slik vekt på (KF '91:1,42f.). Caesar kunne på den måten formelig iscenesette at han nedstammet fra en Iulus.

Octavian arvet ikke bare Caesars navn, men også hans guddommelig-mytiske ættelinje. Cassius Dio kan fortelle at Octavians ungdomsvenn Agrippa feiret de apollinske leker (ludi Apollinares) sommeren 40 som praetor og at det da fant sted en praktfull *lusus Troiae*. Det sies med rene ord at Agrippa på denne måten ønsket å understreke sitt vennskap med den nye Caesar. Hvis så var tilfelle, og det virker sann-

synlig nok, måtte noe av poenget ved seremonien være å demonstrere den dynastiske forbindelse som kunne trekkes fra den unge Caesar tilbake til Troja. Ifølge Sueton (§43) arrangerte Augustus selv slike fremføringer svært ofte (frequentissime) uten at de dermed ser ut til å ha blitt redusert til trivielle riter. Det var en minneverdig oppførelse av dette slaget, hører vi, da Marcellusteatret ble innviet (i 13 eller 11 f.Kr.).

Fremførelsen i 29 kan godt ha vært den første etter et langt avbrekk. Den fulle innebyrd av seremonien må både oppførelsesstedet og anledningen ha bidratt til å understreke. Det var diktatoren Caesar som på denne måten ble hedret. Det lange tidspenn mellom Troja og dagens Roma ble dramatisk forkortet: selve navnet på seremonien viste til julierættens og romernes felles moderby og synliggjorde ættens og nasjonens skjebnefellesskap bakover. Men først og fremst måtte den tjene til å understreke julierdynastiets legitimitet. Det dreier seg altså om et av de mange utslag av det propagandistiske markeringsbehov.

Og hvordan kan vi så tenke oss den arkitektoniske ramme om det hele? Oppvisningen fant sted på plassen foran det ryinnviede templet. Foran dets mektige fundament stod alteret til minne om liket av den myrdede som var blitt brent der. I templets gavl såes 'kometen' som minnet om at Caesar, Octavians far, var opptatt i himmelen som en gud blant guder. Romulus var den siste til å oppnå slik ære før ham. Templets dører stod for anledningen åpne inn mot cellaen og fremhevet Caesar selv i en heroisk-guddommelig atyde. Samtidig viste det egyptiske bytte og især skipssnablene fra de erobrede fiendeskipp ved Actium at templet inngikk i den større triumfale feiring. På samme måte som senatsbygningen og triumfen, tjente Caesars tempel til å markere avslutningen av borgerkrigene. At Octavian knyttet seiersemblemer fra siste del av borgerkrigen ostentativt til templet for Divus Caesar ville, som nevnt, antyde den nære forbindelsen mel-

lom pietas og det siste felttog. Sønnens triumf ble så å si bragt som takk til farens tempel.

Går vi tilbake til *lusus Troiae* i femte bok av *Aeneiden*, er det tale om en rekke overensstemmelser: Også der gjelder oppvisningen en avdød, den trojanske anefar, selvom vi ikke dermed skal se på Anchises som noen Caesar «in disguise». Feiringen på Sicilia finner sted på en bakgrunn av glede etter overståtte farer; trojanerne har lagt Karthago bak seg og kan bygge en ny fremtid i pakt med skjebnens bud. Hun som representerte den store fare for Aeneas, er død, hvor forskjellig enn Cleopatra måtte være fra Dido. Og enda Aeneas ikke kan se tilbake på seire i noen krig, står han som en der sikrer fremtiden gjennom en lignende lojalitet til gudenes, dvs. Jupiters bud.

Men én stor forskjell faller likevel i øynene. Feiringene i august 29 markerte overgangen til fred. Som så ofte knytter det seg hos Vergil usikkerhet og tvil til de stolteste øyeblikk. Aeneas' sønn oppdager med ett under oppvisningen at hele hans fremtid står på spill. Trojanernes skip, som skal bringe de landflyktige det siste stykket til målet, er satt i brann. Ascanius reagerer umiddelbart. For dikteren kan selv den stolteste triumf slå om til katastrofe i ekte tragisk ånd. Det er hos Vergil vel ikke så meget tale om en advarsel mot hybris som en antydning om at optimismen kanskje har noe lengre utsikter enn man er fristet til å tro.

Og der kan vi forlate Vergil – på det Forum han i *Georgica* nærmest hadde identifisert med jernalderen, men som han nå yder sin tribut ved å minne om dets stolteste stund i samtiden. Korrespondansen mellom femte og åttende bok i *Aeneiden* trer frem, første og siste bok i den sentrale midtre tredjedel av eposet. I slutten av åttende bok skildrer han seiren ved Actium som høydepunktet i den romerske historie på Aeneas' skjold og hever triumfen i 29 opp til et stade av permanent triumf over verden. Lekene til ære for Anchises, med *lusus Troiae* som høyde-

punkt, er den første foregripelse av den triumf som skal komme, skjønt ennå omgitt av usikkerhet.

Oppsummerende:

Vergil minner om Forum Romanum på sentrale steder i *Aeneiden*, steder som i særlig grad belyser eposets idéverden. Det er ikke lenger det noe kaotiske eldre bysentrum vi har med å gjøre, men Forum slik det fremsto i fornyet og prangende 'julisk' drakt etter borgerkrigene, som følge av en radikal omforming av plassen fra Caesars og Octavians side. Det er ikke stedet som sådant som interesserer ham i første rekke, men hva Forum betød som ramme om markeringen av borgerkrigens avslutning, med den storstilte feiringen av Octavians seire og med de håpefulle utsikter den understreket om en kommende fredsæra. Forum Romanum blir dermed trukket inn i diktverket som et av de mest egnede steder for å synliggjøre *Aeneidens* idéinnhold i dens mest pregnante form. Forum med dets Rostra hadde i den nære fortid vært scene for voldsomme politiske lidenskaper, men betød nå deres sivilisering gjennom principatet (Aen. I 148 – 153). Forums *Ianus Geminus* var en uforlignelig indikator på vendepunktet i tiden, som helligdommen pekte både mot fred og mot krig (Aen. I 294 – 296 contra 7, 607 ff.). Og templum *Divi Iulii* var for dikteren fremfor alt møtestedet mellom kulturen for den deifiserte Caesar og fremvisningen av den nye generasjon (*lusus Troiae* i Aen. 5). Tredagerstriumfen fra august 29 er derimot mer i bakgrunnen fra Forum-synsvinkelen. Forum var heller ikke lokalitetsmessig høydepunktet for en triumffeiring i Roma. Triumfen ender i stedet for Vergil ved Apollontemplet på Palatinhøyden, smlgn. avslutningen av 8. bok. Dristig har Vergil i den sammenheng forskjøvet oppmerksomheten fra det tradisjonelle Capitol til residenssentret på Palatinhøyden.

Litteratur:

P. Zanker: Forum Romanum. Das Bildprogramm (Monumenta Artis Antiquae II), Tübingen s.a. [1968].

F. Coarelli: Il Foro Romano. Periodo repubblicano e augusteo, Roma 1985.

F. Castagnoli: «Roma. Archeologia», Enciclopedia Virgiliana IV, Roma 1988, 544 – 553.

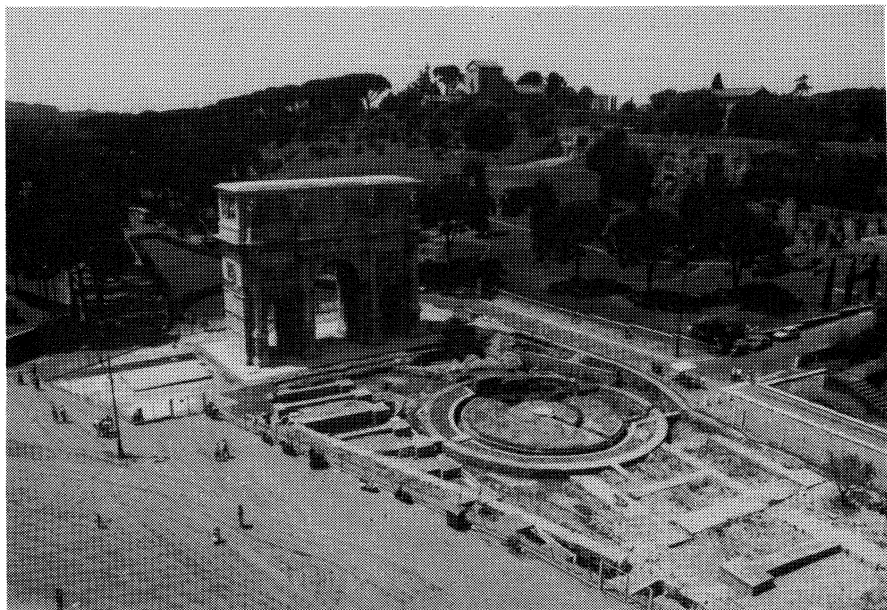
E. Kraggerud: «Which Julius Caesar? On Aen. 1, 286-296», Symbolae Osloenses 67, 1992.

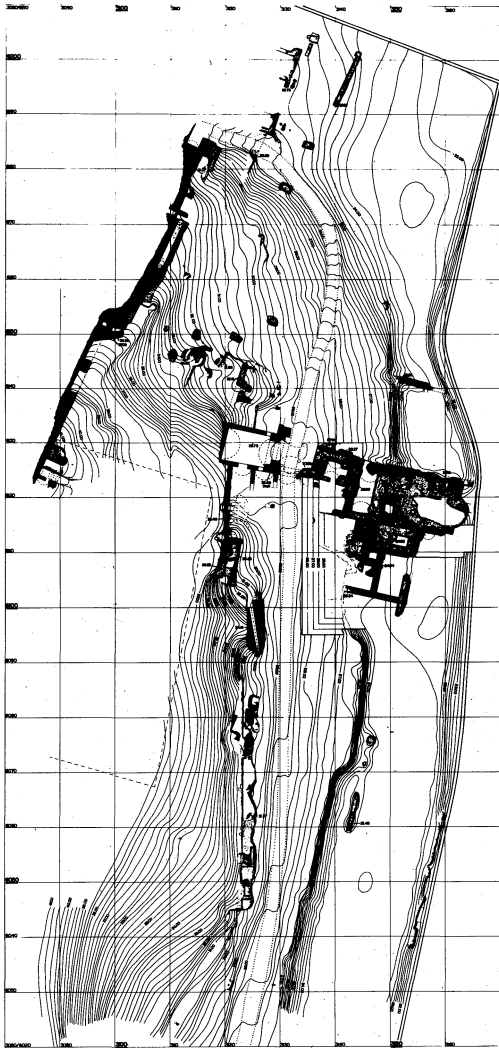
Egil Kraggerud

Palatinen – nye utgravninger i Roma (1989 – 1991)

Det fins mange gode grunner for å starte en arkeologisk utgravning. Én grunn kan være å foreta undersøkelser for å finne svar på bestemte teorier – et godt eksempel på det har Klassisk Forums lesere allerede stiftet bekjentskap med gjennom Erik Østbys utgravninger i Tegea; en annen grunn kan være å foreta akutte nøddinngrep, for eksempel i forbindelse med utbygningsprosjekter.

Undersøkelsene som skal beskrives i det følgende kom i stand på litt uvanlige premisser. I 1986 ble jeg bedt av en amerikansk fagkollega, prof. Eric Hostetter, om å undersøke mulighetene for å starte et utgravningsprosjekt i Roma. Hensikten med prosjektet var å tilby de arkeologiske myndigheter i Roma (det være seg de kommunale eller statlige myndigheter) en hjelpende hånd til å gjennomføre påkrevde arkeo-

SOPRINTENDENZA ARCHEOLOGICA DI ROMA—THE AMERICAN ACADEMY IN ROME
 PALATINE EAST
 TOPOGRAPHICAL PLAN OF PALATINE NORTHEAST SLOPE
 THOMAS HOWE, 1906, 1908
 FROM FIELDWORK AND DRAWINGS BY P. HOWE, T. H. HOWE, H. A. LYNCH & T. SCOTT, 1906-1908
 ARCHEOLOGICAL RECORDS OFFICE OF THE SOPRINTENDENZA

1/500

Fig. 2 – Plan over utgravningsområdet med den apsisformede hall og det omkringliggende landskap. Via di S. Gregorio løper parallelt med gjerdet langs høyre side av tegningen. Planen er orientert nord-syd (Oppmåling og tegning: Thomas Howe).

logiske undersøkelser og restaureringer av monumenter på deres prioriteringslister. Målet med undersøkelsene var utover de vitenskapelige resultater å kunne gi unge studenter i arkeologi trening i forskjellige sider ved bygnings- og utgravningsarkeologiske arbeids- og analysemetoder. Dette siste poeng, foruten at norske studenter skulle få delta, var også betingelsen for at jeg selv gikk med i prosjektet.

Vi søkte derfor primært et monument hvor disse didaktiske sider ved arkeologisk feltvirksomhet best kunne tilfredsstilles. Etter en vurdering av flere tilbud falt valget til slutt på restene av en gjengrodd apsidal hall med tilliggende bygninger ved foten av Palatinens nord-

øst hjørne, langs Via di S. Gregorio, et snaut stenkast fra Konstantinbuen (Fig. 1). Vi fant oss således i trygg nærhet av gamle norske arkeologiske forskningstrakter.

Utgravningsprosjektet er formelt sett et samarbeid mellom Soprintendenza archeologica di Roma og American Academy in Rome hvor norske studenter og forskere er invitert til å delta på like fot med de amerikanske deltagere. Sist sommer ble Det finske institutt trukket inn i prosjektet, og fra kommende sesong vil også Det spanske institutt delta. En liten baktanke med denne utvidelse av deltagernes rolle er å utvikle et nærmere forskningssamarbeid mellom de fire utenlandske instituttene på Gianicolo.

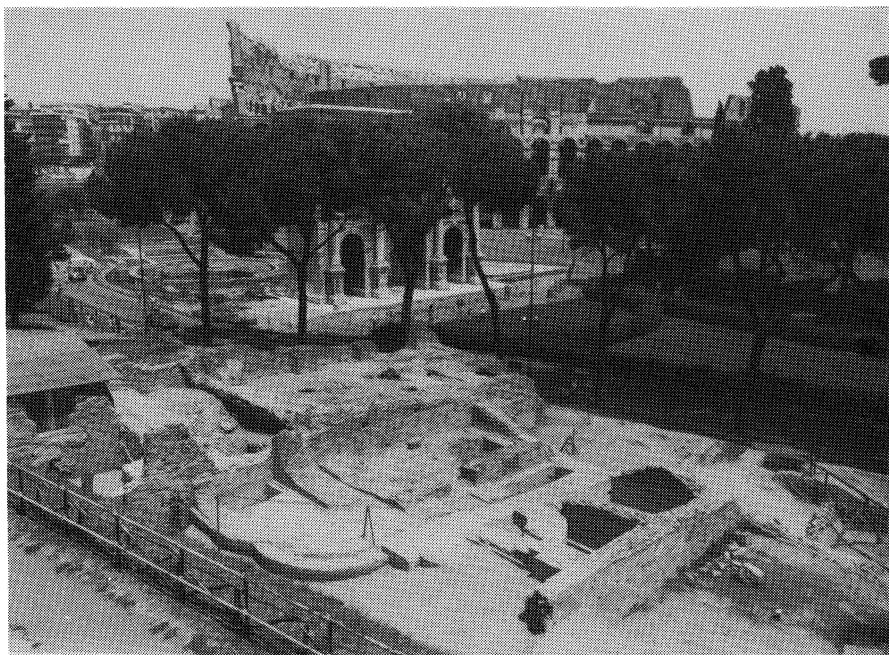

Fig. 3 – Utsyn over utgravningsområdet fra sydvest med Konstantinbuen og Colosseum i bakgrunnen. Den apsidale hall tilsvarer den høyereliggende del av bygningskomplekset. Under skråttaket til venstre ligger rommet med freskene (Foto: RB).

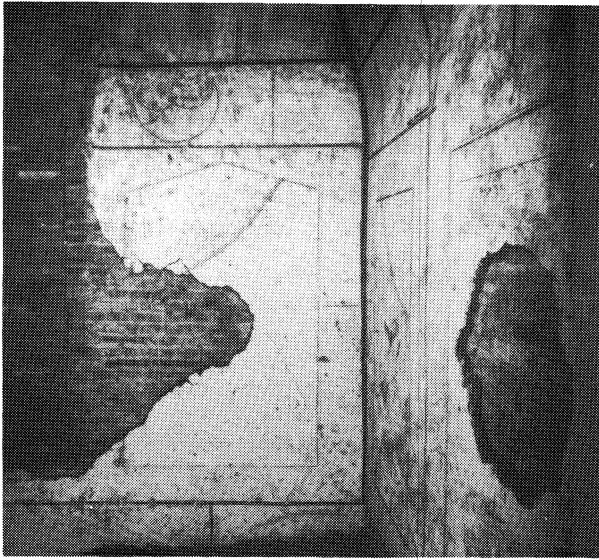

Fig. 4 – Freskerommet under utgravning; nordveggen (Foto: RB).

Utgravningene

Etter enkelte logistiske forberedelser og en liten prøvegraving sommeren 1988, startet utgravningene opp for fullt sommeren 1989. Den tredje sesong er nå vel tilbakelagt og en ny står for døren sommeren 1992. Hver utgravnings-sesong strekker seg over 8 uker fra slutten av mai til juli, i tillegg bruker utgravningsstaben en uke til forberedelser og en uke til avslutning, rapportskrivning og nedpakking av utstyr.

Utgravningene har tatt utgangspunkt i en delvis avdekket langstrakt hall med apsis fra annen halvdel av 200-tallet e. Kr. bygget i støp og tegl (Fig. 2-3). Hallen er orientert øst-vest og en monumental trapp synes å ha ført fra høyreliggende bygninger ned til inngangen i vest. Både hallen og trappeanlegget hviler på 5 store tønne-

hvelvede rom liggende parallelt med hverandre på tvers av hallen, og av hvilke det vestligste hvelv er eldre enn resten av bygningskomplekset. Dette eldste tønnehvelv, hviler i sin tur på en mur i *opus reticulatum*, antagelig fra slutten av 1. årh. f. Kr.

Det vestligste tønnehvelv er delt opp i et lite nesten kvadratisk rom (*cubiculum*) og en korridor med trapp langs vest- og nord-siden. Trappen fører ned til underliggende rom som ennå ikke er gravet ut. Det lille *cubiculum* er dekorert med fresker i den såkalte rød og grønn lineær stil, det vil si i dette tilfelle røde lineære rammer omkring pentaskjold, girlander, enkeltstående plante- og dyre-motiv (hjortedyr, fugler, hippo-camper), samt et impresjonistisk malt Medusa-hode (Fig. 4). I et privathus på den nærliggende Veliahøyden er funnet fresker av lignende type

datert til første halvdel av 3. århundre e. Kr.¹, og i et romersk hus under S. Giovanni in Laterano finnes fresker fra slutten av 2. århundre som har mange likhetstrekk med våre².

Graffiti på en av veggene viser en skissemessig opprissing av et overdimensjonert hode på en liten rund skravert kropp. Den trist utseende kvinnen(?) bærer navnet *Felicitas*, skrevet med greske bokstaver over hennes hode. Litt lenger nede på veggen står det på latin *amo*. Verbets objekt mangler, om det nå ikke er *Felicitas* selv som er gjenstand for denne så velkjente form for kjærlighetserklæring fra en ung beiler?

Gulvet er dekket med sort-hvite mosaikker som viser stiliserte blomster formet som 4 ovalformede svarte kronblad omkring en sirkelrund hvit kjerne, kronblad, som av munnrappe utgravere straks ble kalt Mikke Mus ører. Liknende gulvmosaikker er funnet i *Casggiato di Diana* i Ostia, datert til rundt midten av 2.

århundre e. Kr.³. Utsmykningen av rommet, som antagelig ble utført samtidig med byggingen av det lille *cubiculum* og det tønnehvelvede rom, kan derfor ha vært utført rundt 200 e. Kr.

Hva det freskesmykkede rom ble brukt til vet vi ikke. Ei heller er det klart hvilken funksjon den apsidale hallen hadde; den kan ha tjent som en forsamlingshall i et senantikkt *domus* eller *privathus*⁴, men kan også ha inngått som en perifer del av keiserpalassene oppe på Palatinen og således vært benyttet til utførelse av visse keiserlige embedsfunksjoner. En tredje mulighet er at bygningen tjente som et gildehus, for eksempel for det viktige fløytespillergildet (*collegium tibicinum Romanorum*), som er nevnt i tre innskrifter tidligere funnet i nærheten av utgravningsområdet⁵.

På sydsiden av hallen ligger et nettverk av murer, bygget i tur og orden kort tid etter hverandre, som om bygningene de hørte til

¹ G. PISANI SARTORIO, «Una *domus* sotto il giardino del Pio Istituto Rivaldi sulla Velia», *Analecta Romana Instituti Danici*, suppl. 10, 1983, s. 162-163.

² L. DE BRUYNE, «L'importanza degli scavi Lateranensi per la cronologia delle prime pitture catacombali», *Rivista di archeologia cristiana*, 44, 1968, s. 81-113, fig. 1-2; R. LING, «Roman Painting», Cambridge 1990, s. 187-189.

³ G. BECATTI (red.), «Mosaici e pavimenti marmorei», *Scavi di Ostia IV*, Roma 1961, p. 12, n. 4, fig. 2.

⁴ For slike senantikke *privathus*, se, f. eks., F. GUIDOBALDI, «L'edilizia abitativa unifamiliare nella Roma tardoantica», i A. GIARDINA (red.), «Società romana e impero tardoantico. Roma: politica, economia, paesaggio urbano», Roma 1986, s. 165-237; S. ELLIS, «The end of the Roman house», *American Journal of Archaeology*, 92, 1988, s. 565-576.

⁵ For en av innskriftene, se *CIL* VI.2191. – Fløytespilleren var blant annet en sentral figur i offentlige og private officerseremonier.

stadig hadde gjennomgått radikale funksjonsendringer. Minst 5 byggeperioder i løpet av 2-3 generasjoner kan skiller ut, men ennå kan det ikke sies noe sikkert om de enkelte bygningenes funksjon.

Bygningskomplekset i syd, som keramikken i de forseglende fyllag over murene antyder, gikk ut av bruk i annen fjerdedel av 300-tallet, men den apsidale hallen synes å ha levet ennå noen hundreår. Før den ble fraflyttet hadde det imidlertid hendt visse forandringer i det lille freskedekorerte *cubiculum* beskrevet over. På sydveggen, i et stort rektangulært felt, var freskene i rød lineær stil omhyggelig blitt hugget vekk og nye lagt opp istedet på en bunn av leirholdig jord(!) overstrøket med murpuss. Det dårlige grunningsarbeidet har dessverre medført at disse sekundære freskene i dag fremstår i en elendig forfatning og er så godt som umulige å konservere.

Freskene, som imitasjoner av stenlagte guly, viser store kvadratiske felt med innskrevne sirkler som veksler med smale rektangulære felt. Hovedfargene er rødfiolett og gult, antagelig brukt for å etterligne porfyr og afrikansk marmor (*giallo antico*). Svake spor på de andre veggene etter *al secco* malerier antyder at hele rommet var smykket på denne måten. Flere steder på sydveggen finnes spor av greske graffiti, men selv om et par ord kan leses gir de dessverre foreløpig ingen mening. Under te-trarkiet var det meget vanlig å marmorere vegger, men den dårlige grunningsteknikken brukt på våre fresker antyder en senere datering (5.-7. årh.?) uten at det for øyeblikket er mulig å fastsette den nærmere (men se litt lenger nede).

Normalt burde man fra funn i fyllmassene kunne datere tidspunktet for når rommet ble fraflyttet, men her er de dessverre til liten hjelp. Noen hadde vært her før oss. Gjennom en enorm sjakt på nordsiden av bygningen hadde ivrige hender gravet seg inn i rommet og dessuten hakket løs det sentrale billedmotivet på østveggen. Hvem var disse skattejegere og når grov de seg inn her? Svaret blir selvfølgelig gjetttverk, men keramik i hvit tinnglasur i fyllmassene forteller at det må ha skjedd ikke så langt unna vår egen tid. Kan det ha vært jordeieren selv, inspirert for eksempel av Napoleons aktive utgravnings- og restaureringspolitikk i Roma på begynnelsen av 1800-tallet, som, drevet av antikk samlelyst, hadde satt i gang sin egen lille private utgraving?

Det er forresten heller ikke sikkert at vår 1500-talls forgjenger grov i «original» fyllmasse. Utenfor rommet på sydsiden, midt under en tilhakkert åpning i muren har våre utgravninger avdekket en konisk formet jordhaug, formet som om jorden skulle ha vært kastet ut gjennom åpningen (Fig. 5). Det må følgelig ha vært andre skattejegere på ferde her inne tidligere, men når de grov seg ned i jordmassene forblir foreløpig rent gjetttverk. Mer interessant for oss var at i jordhaugen ble funnet 2 mynter, en *pentanummius* fra årene 565-578, og en gull *tremissis* myntet i Roma fra Justinian II's første regjeringsperiode (685-695)⁶. Siden myntene tydeligvis kommer fra fylljord inne i freskerommet antyder tremissen at rommet ikke kan ha blitt fylt igjen før slutten av 600-tallet. Videre, hvis Justinian-mynten er mer eller mindre samtidig med fraflyttingen og gjenfyllingen av freskerommet, så gir den en meget viktig *ante quem* datering for de sekundære, marmorerte freskene.

⁶ Justinian-mynten ble funnet høyt oppe i jordhaugen, hvilket vil si at den ble kastet ut med fyllmassen nederst i rommet.

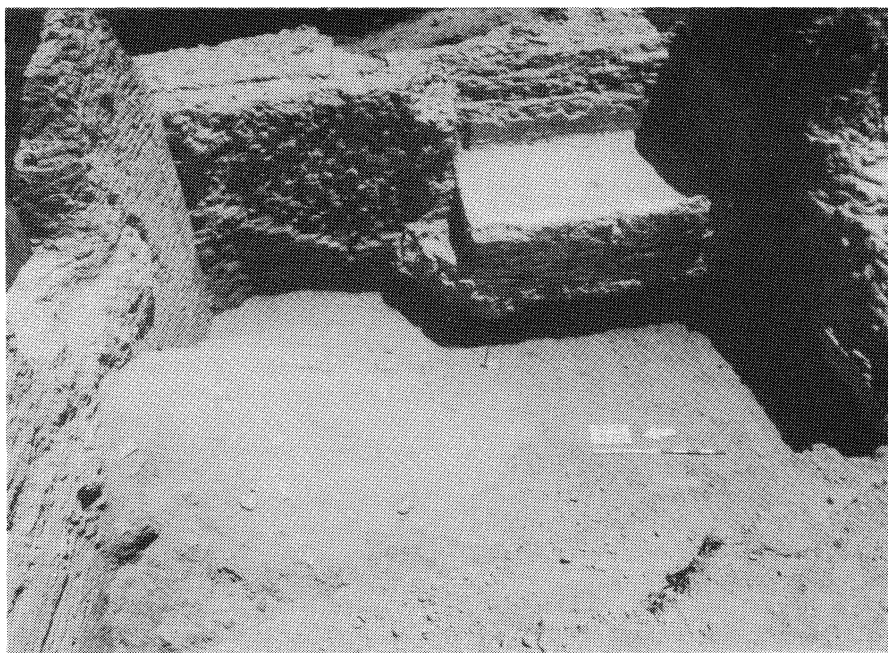

Fig. 5 – Freskerommets utside, sydveggen. Her skimtes til venstre hullet i veggen og under det den koniske jordhaugen formet av fylljord kastet ut av freskerommet (Foto: RB).

Etter at hele bygningskomplekset endelig ble fraflyttet i senantikken eller i tidlig middelalder hopet det seg opp gjennom århundredene tykke fyll-lag rundt bygningene, bare avløst med kortere perioder med fornyet bosetning. De siste bosetningslagene synes å skrive seg fra senmiddelalderen. Deretter ble bygningene helt tildekket av jord etter at Palatinens østskråning fra rundt 1500 ble utlagt til vin-, frukt- og grønnsaksdyrking.

Fra antikken til Mussolini

Undersøkelserområdet inngikk fra 1631 som en del av Barberini-familiens haver på Palati-

nen, haver som i 1909 ble ekspropriert av Staten for å innlemmes i den djervt planlagte «Passeggiata archeologica», et sammenhengende arkeologisk parkområde fra Kapitol-høyden til Porta S. Sebastiano der Via Appia går gjennom Aureliansmuren. Men noen utgravninger i området ble ikke foretatt.

I 1932 markerte Mussolini sitt 10-årsjubileum med å åpne paradegaten Via dell'Impero (idag Via dei Fori Imperiali) mellom Piazza Venezia og Colosseum. Året etter ble den kjedet sammen med den sterkt utvidede Via di S. Gregorio (eller Via dei Trionfi som den ble kalt). Anleggsarbeidene her avdekket og ødela deler av den østre siden på vårt bygningskompleks, men

oppgavelsene førte ikke til videre undersøkelser. I 1938 startet byggingen av det store messesenteret EUR sydvest for Roma, der verdensutstillingen i 1942 skulle holdes. Utstillingen skulle samtidig markere fascistenes 20-årsjubileum. Messesenteret ble forbundet med Roma gjennom en motorvei, Via Cristoforo Colombo, som endte i Via dei Trionfi, den nye inngangsporten til Roma. For å gi denne inngangsporten et mer verdig utseende synes de foreløpige arkivundersøkelser å fortelle at Mussolini i 1939, eller i 1940, startet en større opprydding av Palatinens øst-skråning og utgravning av vårt bygningskompleks, et arbeid som aldri ble fullført (ei heller dokumentert) på grunn av krigen. Siden har ingen viet området nevneverdig oppmerksomhet.

Vårt utgravningsområde ligger på kanten av Colosseumdalen i en særlig viktig del av det antikke Roma, omgitt av en rekke kjente monumentale bygninger fra keisertiden. Her lå en gang deler av Neros store palassanlegg, som vi nå igjen kan se noen rester av. Her finner vi Colosseum, Venus og Romas tempel, Konstantinbuen, fontenen Meta Sudans, Titusbuen og Via Sacra, dessuten keiserpalassene på Palatinen med det terrasserte haveanlegget Adonaea(?) viet guden Adonis, der senere også Heliogabals tempel ble reist og hvor nå S. Sebastiano-kirken ligger (se Fig. 1). Likevel ligger vår apsisformede bygning der som en hvit flekk på de utallige byplaner som er tegnet fra renessansen og frem til i dag i et forsøk på å rekonstruere Romas utseende i antikken. Mange har også vært forsøkene på å plassere her navngitte, men ennå uidentifiserte antikke bygninger, som f.eks. den gamle rådsbygningen *Curiae veteres*, og lokaliteten *ad Capita*

Bubula, huset der keiser Augustus ble født.

Ser vi bort fra de store monumenter, som alltid har vært synlige, så er Colosseumdalens topografi ennå mer uklar når det gjelder middelalderen. Under føydalstridighetene på 11- og 1200-tallet var denne strategisk viktige del av byen kontrollert av den mektige Frangipane-familien. Frangipanene forskanset seg bak Colosseums murer og innlemmet Titusbuen i sine forsvarssystem. Herfra kunne de, alt etter forholdene, beleire eller forsvare paven i Lateranet (den gang hans sete i Roma). Våre øvrige kunnskaper om bydelen baserer seg nesten utelukkende på tilfeldig bevarte eiendomsregistre og kirkefortegnelser.

Ett slikt viktig register er «*Tabularium S. Mariae Novae*»⁷. Det inneholder en lang serie eiendomskontrakter der vi fra år 982 til år 1200 kan følge hvorledes eiendommer skiftet eiere og leiere, og lese hvilke yrker beboerne hadde. Registeret forteller om et rett blandet sosialt mønster. For det meste bodde her håndverkere, kopper- og jernsmeder og hjulmakere, videre en lappeskomaker, en murer og mange kalkbrennere (spor etter kalkbrenning er funnet flere steder i området, også i vår utgravning: råmaterialet marmor hadde de jo for hånden i de antikke ruiner); men vi finner blant innbyggerne også en *scrinarius*, eller en skriver ved det pavelige kanselli, flere geistlige personer, en advokat, en adelsmann og en pengeutlåner. I tillegg må vi anta at de gamle ruinene kan ha huset mange fattige: rester av små spoliemurer foran inngangen viser, for eksempel, at tre av de tønnehvelvede rommene under vår apsidale hall var bebodd eller tatt i bruk for andre formål en gang i middelalderen.

⁷ P. FEDELE, «*Tabularium S. Mariae Novae* ab an. 982 ad an. 1200», *Archivio della Società Romana di Storia Patria*, 23-26, 1900-1903.

Fortegnelser fra 1200-tallet og senere forteller dessuten at det lå 4 kirker i området mellom Colosseum og Palatinen⁸. En av disse bar navnet *S. Salvatore de Arcu de Trasi*, der *Arcu de Trasi* var middelalderens betegnelse på Konstantinbuen. Hvor kirken lå vet vi ikke, men vår hall med apsis og dens umiddelbare nærhet til triumfbuen gjør den til en mulig kandidat. Siste gang kirken ble nevnt var i 1425, og innen århundredet løp ut var den antagelig revet, for fra det tidspunktet synes Palatin-skråningen å ha vært omgjort til vin- og grønnsakhaver – og slik skulle skråningen leve frem til den ble ekspropriert i 1909.

Mangelen på en mer dyptgående forståelse av Colosseumdalens historiske utvikling fra romersk kongetid til middelalderen har dannet utgangspunktet for en rekke arkeologiske undersøkelser i denne delen av Roma i de siste 6-7 årene, og der våre utgravninger inngår som en viktig brikke. Fordelingen av utgravningsoppgavene viser også hvor høyt italienerne prioriterer et internasjonalt samarbeide: de selv undersøker Meta Sudans og Venus og Romas tempel, spanjolene graver langs Via Sacra, nær Titusbuen, og franskmennene oppe i Adonaea og i den øverste del av Palatinskråningen. Denne omfattende graveaktivitet har også ført med seg jevnlig møter og diskusjoner mellom gruppene både på og utenfor utgravningene der ferske utgravningsresultater kvernes og eltes og settes inn i nye og større sammenhenger.

Organisasjon

Utgravninger i Middelhavslanene «produserer» normalt enorme mengder med organisk og uorganisk funnmateriale, og mengdene øker

selvfølgelig med antall gravere. Ved utgravningene på Palatinen deltar hver sommer mellom 40 og 50 studenter og forskere. For å kunne ha en full kontroll hele tiden over arbeidsgang, dokumentasjon og funn er det derfor nødvendig med en stramt oppbygget organisasjon. Utgravningene er således bygget opp av 4 integrerte avsnitt:

1. Utgravningsledelsen (Eric Hostetter, Thomas Howe, Archer St. Clair og undertegnede), som står for det praktiske opplegget og koordineringen av arbeidet på og utenfor feltet.

2. Feltavsnittet, som består av 3 høyt kvalifiserte utgravningsledere og 30-40 studenter til å undersøke stratigrafisk de 3 sektorene utgravningsområdet er delt opp i, et område som dekker ca. 1200 kvadratmeter (Fig. 6). I 1992 vil området bli utvidet med nok en sektor høyere oppe i øst-skråningen. En standardisert terminologi og et eget registrerings skjema er utarbeidet for beskrivelsen av de stratigrafiske kontekster slik at opplysningene som føres inn er lett sammenlignbare fra et utgravningsfelt til et annet.

3. Dokumentasjonsavsnittet, som består av en fotograf samt en arkitekt med 4-5 assistenter. Fotografen foretar løpende fotografering av utgravningen og utgravningsarbeidene, samt de spesielt registrerte funn (mynter, metallgjenstander, innskrifter, skulpturfragmenter, teglstempler, arkitektoniske terrakottausmykninger, o.l.). Arkitektgruppen utfører den løpende tegning av de arkeologiske kontekster, måler opp bygningskomplekset i plan og elevasjon, dessuten foretar de en fullstendig nyoppmåling av det omkringliggende landskapet (se Fig. 2).

⁸ Se, f. eks., M. ARMELLINI, «Le chiese di Roma dal secolo IV al XIX», Roma 1942; C. HUELSEN, «Le chiese di Roma nel Medio Evo», Firenze 1927.

4. Funnbehandlingsavsnittet, som består av 2 funnbehandlere, 2 keramikkspecialister, 1 teknisk konservator, 2 funntegnere, samt spesialister på innskrifter, romerske teglstempler, mynter, paleo-botanisk og -zoologisk materiale. Her blir alt funnmaterialet vasket, registrert og sortert fortløpende. I dette avsnittet inngår også en computer-spesialist som har bygget opp en fleksibel serie av sammenkjedbare databaser som gjør det mulig for oss å lagre, sammenkjøre og hente frem alle typer registrerte opplysninger om stratigrafi, om arkitektur, og om organisk og uorganisk funnmateriale.

Selvom utgravningsprosjektet er amerikansk finansiert og dominert, er det lagt vekt på bred internasjonal deltagelse, både når det gjelder

studenter og forskere. I løpet av de tre første sesongene har vi hatt deltagere fra 12 forskjellige nasjoner fordelt mellom et ennå større antall universiteter og forskningsinstitusjoner. De norske studenter deltar på samme vilkår som sine amerikanske kollegaer. De første par årene betalte de selv reise- og oppholdsomkostninger, men en bevilgning fra NAVF i 1991 for 3 år fremover gjør det nå mulig for norske studenter å delta uten for store personlige utlegg.

Utlysning etter studenter har for sesongene 1989-1991 vært sendt ut til alle norske universiteter, men foreløpig har det bare vært studenter fra universitetene i Oslo og Bergen som har vist sin interesse. De deltagende studenter har i

*Fig. 6 – «Stemmingsbilde» fra utgravningene på nordsiden av bygningskomplekset
(Foto: Linda Robbennolt).*

første rekke vært rekruttert fra klassisk arkeologi, men også studenter fra andre fag har deltatt (nordiske arkeologer, klassiske filologer, antikk-historikere og middelalder-kunst-historikere) da det har vært ansett som meget viktig at også studenter fra tilgrensende fagdisipliner får innsikt i hva arkeologisk feltarbeide er.

Målsetting

Prosjektet har tre grunnleggende målsettinger, en didaktisk, en vitenskapelig og en forskningsmessig.

Den didaktiske målsetting med prosjektet har jeg antydnet innledningsvis. Undervisningen av studentene foregår delvis på utgravningsfeltet, delvis i form av seminarer og forelesninger etter arbeidstid. På feltet blir studentene undervist i utgravningsteknikker og dokumentasjonsmetoder, mens de på seminarene og forelesningene, i tillegg til en introduksjon til utgravningene og deler av Romas historiske topografi, blir gitt innføringer i stratigrafisk analyse, paleobotanikk og -zoologi, romersk keramikk, romersk byggeteknikk og teglstempler, bruk av computer og databaseprogrammer i forbindelse med arkeologisk dokumentasjon, konserveringsteknikker. Når tilfellene gir seg trekkes også inn gjesteforelesere, som sist sommer da en amerikansk forsker snakket om den romerske familie og romersk familiestruktur. – Dessuten arrangeres hvert år minst 4 omvisninger og ekskursionsjoner til sentrale monumenter og museer, som Forum Romanum og Palatinen, Ostia Antica, Hadrians villa, middelalderkirken S. Clemente med sine forgjengere, og det etruskiske museet i Villa Giulia (det siste en litt på siden innrømmelse til vår vase-spesialist).

Den vitenskapelige målsetting er, gjennom utgravninger og bygningsarkeologiske undersøkelser, å avklare, ut fra en urbanistisk sammenheng, dette områdets topografi, funksjon og historie gjennom tidene, samt dets relasjon til

de omkringliggende antikke og senere tiders monumenter. Gjennom våre undersøkelser håper vi også å få nye innblikk i enkelte av mekanismene bak den forfallsprosess Roma gjennomgikk i overgangen mellom antikken og middelalderen, en periode da Roma i løpet av kort tid skrumpet inn fra å være en millionby til en by på noen få titusen innbyggere. Til tross for de mange store utgravninger utført i Roma gjennom tidene er det bare noen få steder man har kunnet (eller villet) studere stratigrafisk dette forfall. En av oppgavene ved våre undersøkelser blir også å studere bygningers funksjonsendringer, bakgrunnen for endringene og hvorledes nye funksjoner tilpasset seg den eksisterende arkitektur, som f.eks. den absidale bygning, om den ble ombygget til kirke senere.

Den forskningsmessige målsetting ligger i, gjennom samarbeid, å fremme kontakter mellom forskningsinstitusjoner i forskjellige land for utveksling av faglig ekspertise, samt gi arkeologer med forskjellig faglig og studiemessig bakgrunn mulighet til å utvide og utvikle sitt kunnskaps- og erfaringsgrunnlag.

Utgravningsrapporter og publisering

Feltledere, fotograf, arkitekt, funnbehandlere, spesialister på utvalgte materialgrupper må etter hver sesong skrive en rapport over utført arbeid. Disse rapporter samles i et hefte og en kopi avleveres Roma-soprintendenzaen for arkivering.

På grunnlag av disse rapporter sendes også hvert år en kort beskrivelse av utgravningene til det nyopprettede tidsskriftet *Bollettino di archeologia*. Den første rapport ble publisert i 1990, rapport nr. 2 er i trykken og den tredje underskriving. I tillegg er innlevert til *Memoirs of the American Academy in Rome* en fyldig rapport over resultatene fra de to første utgravningssesongene og over enkelte viktige grupper funnmateriale. I denne artikkelen blir dess-

uten analysert enkelte sentrale aspekt ved områdets historiske topografi fra senantikken og frem til idag. En fyldig artikkel om freskerommet og mosaikkgulvet er også under forberedelse og vil mulig bli publisert i det norske Roma-instituttets *Acta*. – Denne type rapportskrivning vil fortsette i fremtiden og artikler bli publisert i forskjellige italienske, amerikanske og norske vitenskapelige tidsskrifter.

Den endelige utgravningspublikasjon vil bli utført innenfor rammen av Det amerikanske akademis tidsskriftsserie *Memoirs...* og/eller Roma-soprintendenzaens egen skriftrække. Enkelte publikasjonsoppgaver er allerede fordelt mellom noen av deltagerne i prosjektet, men flere oppgaver gjenstår. Studenter med

liten forskningsmessig erfaring og bakgrunn vil bli satt til å samarbeide med spesialister. Også her vil de norske deltagerne kunne få delta på like linje med sine amerikanske kollegaer.

I denne første rapport over Palatinutgravningene til *Klassisk Forum* har jeg med vilje brukt en del plass til å presentere organisasjon og målsetting med undersøkelsene, vesentlige aspekter som gjerne forsvinner i tradisjonelle utgravningsrapporter. I neste rapport skal jeg se nærmere på Colosseumdalens antikke topografi og presentere en del av de funn som er gjort under utgravningene.

Rasmus Brandt

Frist for innlevering av stoff til neste nummer er

1. oktober 1992

men vi tar gjerne imot innlegg før den tid!

Manuskripter som leveres til *Klassisk forum* må følge bestemte regler. Dette for å spare tid og arbeid i forbindelse med innleggingen av teksten. Vær snill og følg disse reglene, som er listet opp på innersiden av permen.

Aphrodisias og den senantikke idealplastik

Aphrodisias skole

Aphrodisias i Karien, Lilleasien, havde en god beliggenhed nær marmorbrud og stedet var en af de mest blomstrende lokaliteter for billedhuggere gennem sekshundrede år, fra 1. årh. f. Kr. til 5. årh. e. Kr. I Aphrodisias blev skabt portrætter, historiske og mytologiske relieffer, idealplastik i stort og lille format, arkitektonisk dekorativ skulptur, originalværker, så vel som mer eller mindre frie versioner af ældre typer. Kunstnere fra Aphrodisias arbejdede også uden for Karien, bl. a. i Leptis Magna, Rom og Konstantinopel, hvor deres tilstedeværelse kan påvises på epigrafisk eller stilistisk grundlag. Nogle typiske karakteristika for Aphrodisias

skulpturen er den glatte, ofte glanspolerede overflade, samt i visse perioder en udpræget dekorativ brug af bor, hvor runde huller, kanaler og «broer» får en ornamental effekt. Den tekniske virtuositet gør et stort spektrum af udtryk muligt.

Det er den italienske arkæolog Maria Floriani Squarci apinos fortjeneste at have påvist betydningen af denne vigtige lilleasiatiske «skole» (Squarciapino 1943). De seneste 30 års udgravninger, ledet af Kenan T. Erim, har yderligere bragt et stort og interessant materiale for dagen, et materiale der supplerer fundene fra omkring århundredeskiftet og som også er af betydning for forståelsen af kunsten fra andre lokaliteter.

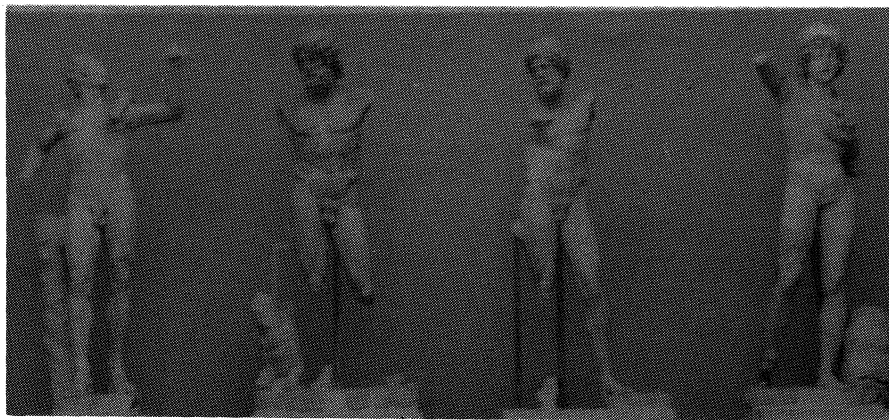

Fig. 1: Esquilin gruppen, København, Ny Carlsberg Glyptotek: Satyr, Poseidon, Zeus, Helios.

Esquilin gruppen

Den såkaldte *Esquilin gruppe* i Ny Carlsberg Glyptotek i København (Fig. 1) består af 5 mytologiske marmorskulpturer i lidt over legegnsstørrelse:

kat.nr.521 (inv.619): *Satyr med Dionysos-barnet*

kat.nr.522 (inv.620): *Zeus*

kat.nr.523 (inv.621): *Herakles*

kat.nr.524 (inv.622): *Poseidon*

kat.nr.525 (inv.623): *Helios*

Skulpturerne indgik som udsmykning af en stor mondæn villa fra det 4.århundrede e.Kr. beliggende på Esquilin højen i Rom (Cozza 1974). I denne centrale del af byen boede aristokratiet – folk som Praetextatus og parret Secundus og Projecta, ejerne af Esquilin sølvskatten i London. Det ser ud til, at der oprindeligt var flere statuer, mindst syv; da skulpturene varierer lidt i størrelse er der dog ikke tale om en egentlig statuegruppe men om et antal enkeltstatuer.

Statuerne havde indskrifter på plinterne. Satyren og Herakles er signeret af FLAVIUS ZENON fra Aphrodisias, medens Poseidon og Helios er arbejder af FLAVIUS CHRYSEROS, ligeledes fra Aphrodisias:

Fl[avius] Zenon arch[iereus dia]sem[otatos] afrodis[ieus].

Fl Ze[non] diasem[otatos] Affrodisieus] [epoi]ei.

Fl[avius] Chrysero[s Afro]deisi[eus] epoi]ei.
Fl. Chryseros Affrodeisieu[s] epoi]ei. (IG XIV 1268ff)

Isotop analyser af marmoret har godtgjort at dette i samtlige skulpturer stammer fra Carrara i Italien (Matthews, Walker i: Roueché, Erim, eds. 1990, 147ff). Det drejer sig således ikke om importstykker fra Aphrodisias i Karien, men om værker udført af lilleasiatiske kunstnere som arbejdede i Vesten, formodentlig i selve Rom.

Skulpturerne i København blev erhvervet som værker fra 2.årh.e.Kr., nærmere bestemt fra hadriansk eller antoninsk tid. Men eftersom de ikke blev anset for særlig gode repræsentanter for denne periodes kunst, har de fra ankomsten i 1894 og frem ført en tilbagetrukket tilværelse, det meste af tiden gemt væk i magasinerne. I dag er gamle restaureringer fjernet og statuerne er nu atter udstillet. Gruppen blev først egentlig interessant i en større sammenhæng, da Erim og Roueché (1982) ud fra studiet af titulatur og ordlyd i statuernes indskrifter og i en række beslægtede indskrifter fra Aphrodisias og Rom nåede frem til at statuerne – eller i det mindste indskrifterne på plinterne – snarere end fra 2. årh. er fra 4. årh. Eksempelvis findes titlen *diasemotatos (perfectissimus)* så vidt vides ikke før severisk tid og den bliver først mere udbredt under Konstantin. Forfatterne konkluderede at enten var skulpturerne fra ca. 325-350 eller også havde skulptører i det 4. årh. signeret og genbrugt gamle værker fra 2. århundrede.

Stil

Det er ikke førsteklasses kunst, specielt ikke i sammenligning med nogle af de bedste værker, der er fundet i Aphrodisias. Det kan ikke skjules, at anatomien med den for Aphrodisias ikke uvanlige stærke betoning af ben- og bugmuskulatur her er ret uheldig med en overfladisk snarere end modelleret muskulatur. Desuden er der direkte fejlgreb, eksempelvis er Poseidons hoved stærkt forhugget: halsens plan er på linje med kindens (ragede man skægget af ville man se at han ikke har hage). Håret ligger som en paryk i en vis afstand fra ansigtet. Næsen er bred og 'uklassisk'. Vi står over for en masseproduktion af skulptur til privat udsmykning. At man kan tale om masseproduktion bekræftes af, at kompositionen Satyr med Dionysosbarnet er kendt i både en stor og en lille replik fra Aphrodisias (Fig.2).

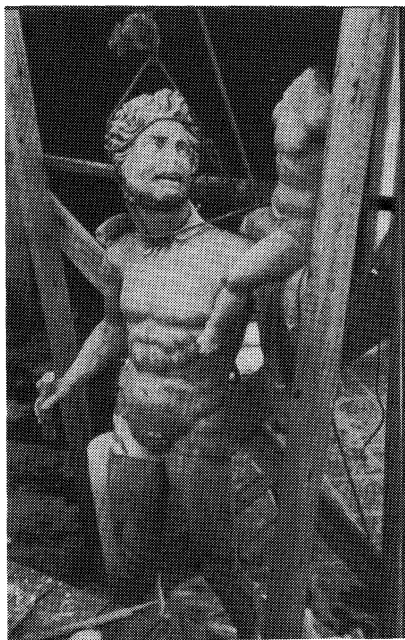

Fig. 2: Satyr med Dionysosbarnet, Aphrodisias.

Skulptørerne Chryseros og Zenon fremtræder som to forskellige kunstnerpersonligheder. Herakles og Satyren – Zenons værker – er afledt af en 'barok' hellenistisk tradition. På Satyrens krop er aftegnet blodårer, og han har mange muskler, som skal give indtryk af et stærkt og dyrisk væsen; hovedet er ikke ulig den etniske type brugt til galleri, som vi kender dem fra pergamenske grupper. Herakles' ansigt, der på sin vis er ganske flot, forener et patetisk pergamensk præg (jvnf. Det store Pergamon alter) med en kølig glathed. En sammenligning af detaljer viser klart forskelle på de to skulptører: Chryseros' Helios har lange, slanke tæer, medens Zenons Satyr har kraftige,

knottede tæer. Zenon ynder en lidt tilfældig, ekspressiv hårudformning: Herakles og Satyren er summariske i hårbehandlingen, med håret lagt i aflange lokker. Chryseros derimod er glad for runde borehuller og dekorativ udformning af hår og skæg. Helios, Poseidon og Zeus er mere 'klassicistiske', især Helios er glat og uddifferentieret (Fig. 3). Ud fra stilistiske ligheder ser det ud til, at Zeus – til hvem der ikke er bevaret noget kunstnernavn – også må være et arbejde af Chryseros.

Man kunne overveje muligheden af, at falske signaturer var sat på statuerne for at give dem større prestige. Mange statuer blev jo i senere tider omtalt som, eller endog signeret som, værker af kendte kunstnere, det kunne være Phidias eller Praxiteles. Men denne forklaring kan med ret stor sandsynlighed udelukkes, eftersom Satyr typen som sagt er repræsenteret på lokaliteten Aphrodisias og eftersom der er stilistisk overensstemmelse mellem Esquilin gruppen og skulptur fundet i Aphrodisias. Helios er på mange måder den mest interessante af

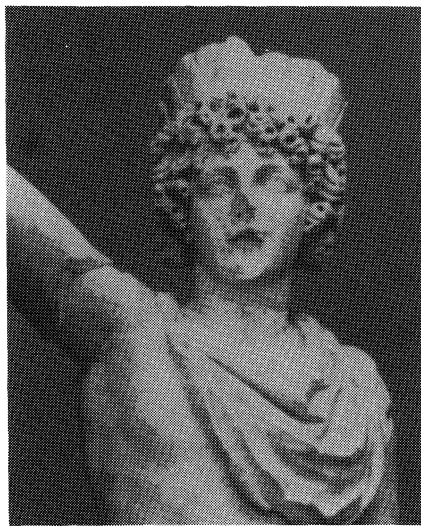

Fig. 3: Helios, København, Ny Carlsberg Glyptotek.

skulpturerne fra Esquilin. Han har såvel stilistisk som ikonografisk en forbindelse til Aphrodisias. Helios' hovedbeklædning kombinerer strålekrans og murkrone. Den kariske Aphrodite bærer netop murkrone (Fig. 4); desuden er Helios' buste afbildet som en af flere figurer på den kariske Aphrodites kultstatue – bevaret i omkring 25 replikker fra forskellige lokaliteter (bl.a. varet fragment fra Rom i H.P. L'Orange's privateje; se Squarciapino 1969).

Fig. 4: Aphrodite fra Aphrodisias.

Datering

Hører statuerne hjemme i det 2. århundrede (som der står på etiketterne i museet), eller er de fra det 4. århundrede? Skulptur af 'dekorativ' art, der knytter an til gamle traditioner kan i høj

grad være vanskelig at datere. En af de fineste sene statuer fundet i Aphrodisias er kejserstatuen, 'Valentinian II', nu i det arkæologiske museum, Istanbul, opstillet omkring år 389 som en af flere kejsere i en gruppe (Fig. 5). Der er visse fysiognomiske ligheder mellem Valentinian og Helios bl.a. i overfladebehandling og i udformningen af øjenpartiet med de præcist tegnede bryn. Det kan ikke forbyse at kvaliteten i det officielle kejserportræt naturligvis er noget ganske andet, end det vi møder i Esquilin gruppen.

At Esquilin gruppen snarere hører til i 4. end i 2. århundrede illustreres måske bedst ved en sammenligning med den siddende Kristus statuette i Terme museet, Rom (Fig. 6). Statuetten er ikke dateret præcist, men den hører til i den såkaldte «schöne Stil», i perioden omkring 340-370 og nærmest den sene dato. Helios' hårbehandling, ja hele udformningen af ansigtet, er at sammenligne med Kristus statuettens. Ud fra Kristus statuetten, ca. 370, virker det rimeligt, at sætte Helios og de øvrige figurer i Esquilin gruppen omkring tredje fjerdedel af århundredet, ca. 350-375, eller måske endog lidt senere. Esquilin gruppen er altså måske snarere skabt under det valentinianske end under det konstantinske dynasti.

Idealplastik

At 'dekorativ skulptur' med mytologiske emner af denne art endnu blev skabt i det 4. årh. ville måske have undret Glyptotekets skaber Carl Jacobsen, men det behøver ikke skabe undren idag. Den klassiske tradition forblev i live gennem århundreder. I det 4. årh. blev produceret idealplastik i større og især i mindre format (gerne c. 0,5-1 m). Fremstillet kan være Artemis, Aphrodite, Ganymedes og andre guddomme, som enkeltfigurer eller i små flerfigurs kompositioner. Nogle statuetter har kristne motiver, fx Den gode Hyrde, og man kan så

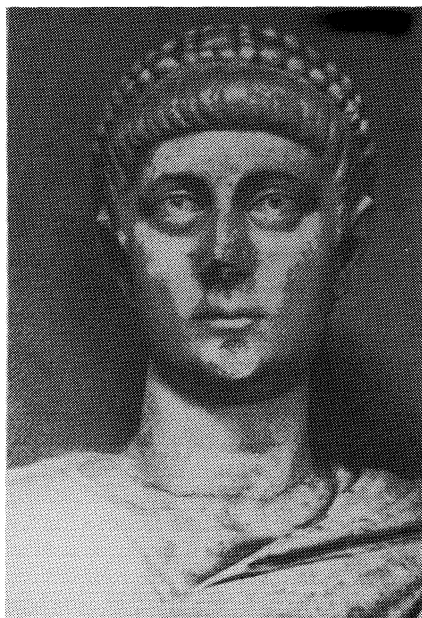

Fig. 5: Kejserstatue, 'Valentinian II' fra Aphrodisias, Istanbul, Arkæologiske Museum.

Fig. 6: Kristus statuette, Rom, Museo delle Terme.

diskutere, om disse også blot var dekorative, eller om de havde en dybere mening for ejerne. De mytologiske figurer har lighed med hellenistisk såkaldt genreskulptur, men stilistiske detaljer røber, at de er af senere dato. Dateringsholdepunkt findes desuden for nogle: en Ganymedes og ørnen stammer fra en ca 400 kontekst i Karthago, en Hekate og en Mithras fra et Mitræum i Sidon, er dateret på år, idet figurerne er dediceret af Flavius Gerontius i år 500 af den sidonske æra = år 389 (E. Will, Syria 27, 1950, 261ff). Fra Sidon stammer også en sandalløsende (?) Aphrodite, nu i Istanbul. Andre fund er gjort i bl.a. Italien, Frankrig, Carthago og Rumænien. I Aphrodisias blev under udgravninger i 1986 fundet rester af en mandlig og en kvindelig guddom opstillet på en

base med astrale tegn (Fig. 7). Ud fra fundomstændighederne må figurerne være så sene som det 5. århundrede. Det kan se ud til at Aphrodisias var en vigtig lokalitet også i produktion af Kleinplastik.

Aphrodisias betydning i det 4. århundrede

Uden for Istanbul, ved Det gyldne Horn, på lokaliteten Silahtaraga er fundet rester af mytologiske marmorskulpturer i forskelligt format: her ses Artemis, Selene, Herakles med flere (Istanbul Arkæologiske Museum). Deres forbindelse til Aphrodisias er påpeget; udgiverne

daterer skulpturerne til 2. århundrede (Chaisemartin, Örgen 1984). Der er dog grund til at formode, at i hvert fald en del af dette materiale er senantikkt (cf. Fleischer 1988). I så fald kan skulpturerne være bevis for tilstedeværelsen af atelierer fra Aphrodisias i Konstantinopel-området omkring midten(?) af 4. årh. Da materialet er ret stort, kunne det endvidere tyde på et værksted, som har været aktivt i mer end en generation.

Da Konstantin den Store skulle udsmykke sit *Nea Roma* tilkaldte han kunstnere fra forskellige egne af riget. Utvivlsomt kom nogle af disse fra Aphrodisias. Så vidt jeg kan se har Aphrodisias kunstnere arbejdet på Theodosius I's triumfsøjle, 386-394, idet der er klare lighedspunkter i stil mellem 'Valentinian II' og visse hoveder på Theodosius' søjle: store dybtliggende øjne under hævede, fint tegnede bryn, velformet mund med markeret amorsbue (Kii-lerich 1991). Skulptur fra perioden ca 340 – ca

380 er så godt som ikke repræsenteret i Konstantinopel. Silahtaraga atelierne kan måske være et missing link mellem det konstantinske og det theodosianske Konstantinopel?

Konklusion

Esquilin gruppen er ikke specielt interessant for sin egen kunstneriske værdi. Det som gør skulpturerne spændende er, at de dokumenterer:

- a) den fortsatte interesse for legemsstor Idealplastik i anden halvdel af 4. årh.
- b) at kunstnere fra Aphrodisias arbejdede i Rom i senantikken.
- c) indirekte gennem Silahtaraga skulpturerne: Aphrodisias 'skolen's tilstedeværelse i Konstantinopel i 4. årh.

Fig. 7: Senantikke statuer, Aphrodisias.

Litteratur:

N. de Chaisemartin, E. Örgen, *Les documents sculptés de Silaharaga*, Paris 1984.

L. Cozza, *I recenti scavi delle Sette Sale, Rend-PontAcc 47, 1974-75, 79-101*

K.T. Erim, *Aphrodisias. City of Aphrodite*, London 1986.

K.T. Erim og C. Roueché, *Sculptors from Aphrodisias: Some new inscriptions*, BSR 50, 1982, 102-115.

R. Fleischer, *Gnomon* 1988, 61-65 (anmeldelse af Chaisemartin, Örgen).

B Kiilerich, *Late fourth century classicism in the plastic arts. Studies in the so-called Theodosian renaissance*, København 1991 (komende).

C. Roueché, K.T. Erim, eds., *Aphrodisias Papers. Recent work on architecture and sculpture*, Ann Arbor 1990.

M.F. Squarciapino, *La scuola di Afrodisia*, Roma 1943.

M.F. Squarciapino, *Afroditte di Afrodisia*, Acta Inst.Rom.Norv. 4, 1969, 1-6.

Bente Kiilerich

Den vitenskapelige revolusjon mellom transsubstansiasjonsdogmet og dogmet om arvesynden

Martin Luther skriver i et etterord til Heidelbergdisputasen:

«Disse tesene ble diskutert og debattert av meg for å vise, først, at sofistene av alle skoler har fraveket Aristoteles verker som de ikke forstår. Deretter, hvis vi skulle holde fast ved hans oppfatninger så meget som mulig (slik som jeg foreslår her), ville man ikke desto mindre ikke ha *noe som helst* utbytte av det, hverken når det gjelder *teologien* eller de *hellige tekster*, eller

til og med når det gjelder *naturfilosofi*: For hva kunne det hjelpe når det gjelder forståelse av materielle ting, dersom du kan fjase og spøke om materie, form, bevegelse, mål og tid – med ord som ble formet og foreskrevet av Aristoteles.»

I denne disputasens naturvitenskapelige del lanserer Luther et oppsiktsvekkende alternativ til Aristoteles' fysikk og metafysikk. Aristoteles' påvirkning på katolsk teologi hadde lenge

vært under harde angrep fra nominalistisk hold, og Luthers angrep er en del av denne offensi-ven. Innen få år endte de med fullstendig kirkesprengning. De prinsipper som i følge Luther skulle erstatte Aristoteles', er *Platons idelære*, *Pythagoras' matematikk*, *Parmenides' lære om det ene*, og *Anaxagoras' lære om det infinitte med henblikk på formen*. Aristoteles blir kritisert for hele tiden å mene det samme med begreper som mangel, materie, form, bevegelig, ubevegelig, handling, mulighet. Han er kun en tautolog, skal vi tro Luther. De oppfatninger Luther her gir uttrykk for, kom til å bli grunnleggende ideer i den vitenskapelige revolusjon, som jo kulminerer med utviklingen av Newtons mekanistiske univers.

Luther framlegger disse ideene i 1518. I 1543 utkom Kopernikus' *De revolutionibus orbium caelestium*. Den sentrale posisjon Luther ga til Platons ideer og Pythagoras' tall, kom først fullt ut uttrykk i Keplers oppfatning om at den virkelige verden er den matematiske harmoni som kan oppdages i ting. De platoniske ideer ble hos Kepler satt identisk med geometriske forhold. Kepler har tilsynelatende ingen forbindelse med atomismen til Demokrit og Epikur. I den grad han er opptatt av elementære størrelser er det den pythagoreisk pregete atomisme som hevder at de siste elementer i kosmos var begrensede deler av rommet, altså en geometrisk, ikke en korpuskulær, atomisme.

At Luther nevnte Parmenides' lære om *det ene* som alternativ til Aristoteles er kanskje det mest interessante og potensielt mest truende for den katolske kirkes posisjon. Parmenides kan nemlig oppfattes som en korpuskulær atomist. Den ene er da ett atom som fyller hele verden. En måte å forstå Demokrits atomer på er å betrakte dem som arvtakere til mange av de eiendommelighetene som hadde heftet ved *det ene* til Parmenides. Men de hadde noen eiendommeligheter i tillegg: atomene var atskilt av vakuum, og de hadde ulik form.

Vakuumbypotesen var det mest revolusjonære ved Demokrits fysikk. Demokrit eller Epikur kunne neppe nevnes direkte av Luther som var augustiner-munk, uten at det ble skandale. Luther framtrådte som Augustin-tilhenger, og Augustin hadde i sin tid gitt atomistene en dragelse. Ved termen «atomist» hadde det siden antikken heftet konnotasjonen «ateist» fordi atomistene hadde forkastet *Forsynet*. Paulus hadde dessuten i Areopagos-talen åpnet kristendommen for de fleste antikke filosofiske retninger, men avgrenset seg fra epikureerne.

Anaxagoras ble også positivt omtalt av Luther. Han ble på denne tiden slått i hartkorn med atomistene, som vi skal se eksempler på nedenfor. Hans standpunkt skiller seg imidlertid fra Demokrits. Materien kan, i følge Anaxagoras, deles i det uendelige, mens atomistene hadde hevdet at det fantes minstepartikler som ikke kunne deles videre. Hans oppfatning av universet ble i antikken karakterisert som mekanistisk.

Av spesiell interesse for den framtidige statusen til den aristoteliske fysikken og metafysikken er det forhold at flere av de tenkerne Luther nevner, må klassifiseres som *anti-teleologiske*. De vil da ikke operere med noen *causa finalis* eller noen *causa formalis*.

I ettertid kan det fortone seg som om Luther har utvist et forbløffende skarpsinn: samtlige som ble framhevet som alternativer til Aristoteles, kom i løpet av den vitenskapelige revolusjon til å bidra med byggeklosser til en ny kosmologi, ontologi og metafysikk, som skulle finne sin pregnante form i Newtons mekanistiske oppfatning av universet.

Luther hadde allerede før Heidelberg-disputasjonen uttalt seg om naturvitenskap på en moderne måte. I forelesningen over *Romerbrevet* fra 1516 la han naturen død, teologisk sett. Naturen inneholder ingen mening utover seg selv.

Det er ingen glidende overgang fra naturens rike til Nådens rike. Det vi kan finne i naturen, er noe nyttig for oss selv, men vi kan ikke finne noen moral eller noen tegn som kan hjelpe oss til frelsen. Luther sammen med Ockham kuttet over teleologien i naturen. I Middelalderen hadde naturen vært antropomorf i samsvar med en utbredt antikk tenkemåte. Når Luther opphever naturens mulige rolle som spill for oss selv, ligger feltet åpent for manipulering av naturen ut fra nyttehensyn (Bacon m.fl.). Vi skal vende tilbake til *Romerbrevsforelesningen* seinere i innlegget.

For vårt formål er det verd å peke på at det er først Francis Bacon og Galileo Galilei som bringer fram atomene til åpen behandling i den seriøse vitenskapelige offentligheten.

La oss først se på Galileos forhold til atomismen, siden hans bok *Il Saggiatore* (1623) provoserte den katolske kirke og særlig jesuittene til reaksjoner. Reaksjonen kom nettopp på grunn av hans bekjennelse til Demokrits, Epikurs og Anaxagoras' lære om de minste partikler.

Den katolske kirke friga i 1980 nye dokumenter til Galileo-prosessen. Disse dokumentene viser at det Kirken reagerte på i utgangspunktet, var hans lære om sansekvalitetenes subjektive karakter, og ikke det heliosentriske system, slik man til vanlig har antatt.

Vi vil sitere fra et av de frigitte dokumenter for å se hva som var anstøtelig og hva bakgrunnen kunne være for at reaksjonen ble så skarp. Dokumentet er en signert denunsiasjon hvor en munk henvender seg til sin foresatte:

«Jeg har i de siste dager gått igjennom signor Galileo Galileis bok med tittelen *Il Saggiatore* og jeg har kommet til å overveie en doktrine som allerede ble lært av visse antikke filosofer, og effektivt gjendrevet av Aristoteles, men fornyet av den samme Signor Galilei...denne doktrine synes å være falsk...eller meget vanskelig og farlig.

... han begynner med å forklare dem / dvs. aksidensene, smak, lukt, farger, etc./... med atomene til Anaxagoras eller til Demokrit...og i disse, sier han, blir stadig legemer oppløst, som anvendt på våre sanser, trenger igjennom vår substans...og herfra stammer vår irritasjon eller vårt behag...

Hvis man godtar denne filosofi om aksidensene som sann, synes det for meg, at den gjør det vanskelig for aksidensene til brød og vin å eksistere, /de aksidenser/ som i det Mest Hellige Sakrament ble atskilt fra sin substans.

...Hvis disse skulle være substansielle (som Anaxagoras sa og /som/ denne forfatter synes å medgi...), følger det at det er substansielle deler av brød og vin i nadverden, noe som er den villfarelse som ble fordømt av det Hellige Tridentinerkonsil, sesjon 13, kanon 2.

Eller...hvis de er bare størrelser, former, tall, etc., som han også synes klart å innrømme i overensstemmelse med Demokrit, så følger det at alle disse er aksidensielle måter, eller som andre sier, *former av kvantitet*. Mens de Hellige Konsiler, og særlig Tridentinerkonsilet, bestemmer i den passasje som ble sitert, at kun aksidenser av vin og brød forblir i Sakramentet, sier han i stedet, at bare kvantiteten med trekantete former, skarpe, sløve, etc. forblir, og at med disse aksidenser alene blir aksidensenes eller de sansbare species eksistens sikret, – en konsekvens som synes for meg ikke bare å stride med hele samfunnet av teologer som lærer oss at i sakramentet forblir alle de sansbare aksidenser av brød, vin, farge, lukt, smak, og dette er ikke kun ord, men også kjent med god dømmekraft, at kvantiteten av substansen til vin og brød forblir ikke /etter konsekrasjonen.»

Teorien om sansekvalitetenes subjektivitet går ut på at det man opplever ved sansningen ikke er objektive egenskaper ved tingene uavhengig av om vi sanser dem eller ikke, men subjektive virkninger av prosesser i objektene, som kjennetegnes ved de primære, dvs. de mekaniske og

geometriske, kort sagt, kvantifiserbare egenskaper. Teorien retter seg mot den skolastiske teori om species eller sensibilier som går utfra at sansekvalitetene eksisterer i tingene og ikke er atskilt fra disse, og at vi gjennom sanse- ne mottar forestillingsbilder av de aktuelle sansekvaliteter, sensibilier eller species, som er kvaliteter ved tingene selv. Intellettet erkjen- ner tingenes essens gjennom abstraksjonspro- cess fra disse sensibilier. Galileo baserte sin teori på eksistensen av småpartikler som ved bevegelse og berøring bevirker sanseførnem- melser hos oss. Han er altså atomist. (Teorien om sansekvalitetenes subjektive karakter er hentet fra Cicero.)

Atomismen og teorien om sansekvalitetenes subjektive karakter strider mot transsubstansiasjonsdogmet, den katolske kirkes utlegning av nadverden.

Hva går dette dogmet ut på? Tridentinerkonsi- let antok i 1547 følgende formulering:

«Siden Kristus, vår Frelser, sa at det han tilbød ved brødet, i sannhet var hans legeme, har dette alltid vært holdt for sant i Guds Kirke. Og denne hellige synode erklærer nå på nytt at det gjennom velsignelsen av brødet og vinen av- stedkommes en forvandling av brødets hele substans til Kristi Vår Herres legemes sub- stans, og av vinens hele substans til Hans blods substans, og denne forvandling kalles av den Hellige Katolske Kirke passende og riktig trans- substansiasjon.» (Om Transsubstansiasjon. Kap.4. Om Nadverden).

Til denne formulering er knyttet følgende trus- sel:

«Hvis noen nekter for at i det ærverdige sakra- ment den hele Kristus e: innholdt under hver specie [sansbar egenskap] og i hver separat del av hver specie, la ham være bannlyst» (*ibid.* 3 Om Nadverden. Den hellige Nadverds Kanon).

Den tridentinske formel gjengir temmelig nøy- aktig den Hellige Thomas formuleringer 300 år tidligere og den thomistiske formel baserer seg, som alle vet, på en syntese av Aristoteles og Åpenbaringen. Et utfordrende spørsmål i den- ne forbindelse gjaldt den fortsatte tilstedevæ- relsen av brødets og vinen sansbare egenska- per: Den umiddelbare sansning ser her ut til å stå i motsetning til Kirkens lære. Den løsning som ble valgt var å skille de sansbare egenska- per fra substansen, slik at disse ikke lenger er kjennetegnet ved substansen. Dette lettet forstå- elsen av at sansbare kvaliteter kan forbli, selv- om substansen de er kvaliteter ved, forvandles. Dogmets fordel er at det letter forståelsen av det som skjer under nadverden, ved at tallet på mirakler ble redusert til ett.

Enhver filosofisk lære som innfører kvantitati- ve kjennetegn ved substans og materie, kjenne- tegn som utstrekning, tall og mekaniske egen- skaper og som identifiserer substans og kvanti- tet, gjør det vanskelig å hevde at substansen forvandles, mens de sansbare aksidenset for- blir. Bare en lærebygning som den aristotelis- ke, hvor materien oppfattes som mulighet for form, gjør det mulig rasjonelt å forstå at sub- stansen transformeres, mens aksidensene be- står.

I nadverden framtrer et legeme, Herrens lege- me, som avviker fra det aristoteliske substans- begrepet. Formen eller idéen gir i følge Aristote- les tingen dens funksjon og egenskaper, uten at materien er lik kvantitet. Materien gir den bare dens utstrekning. Dens substans innebæ- rer at den forener i seg materie og form, som konstitutive egenskaper. Den er en enhet av

stoff og form: I nadverden framtrer en substans, Kristi legeme, som hverken sammenfaller med brødets utstrekning eller med dets sansbare egenskaper, som brødet har del i.

Det var altså den thomistiske lære om nadverden, hovedpunktet i katolisismen etter Trident, som Galileo utfordret med en atomistisk lære om sansningen. Takket være en ihrdig italiensk vitenskapshistoriker, Pietro Redondi, vet vi nå at Galileos forbrytelse var at han med sin lære om sansekalitetenes subjektive karakter, utfordret selve kjernen i motreformasjonens teologi, nemlig transsubstansiasjonsdogmet.

II.

Omtrent samtidig med at Galileos *Il Saggiatore* vakte jesuittenes raseri, skjer det noe i Paris som kom til å få stor betydning for utviklingen av europeisk vitenskap.

I 1624 fant det der sted et forsøk på å utfordre Aristoteles med atomistiske argumenter. Dette var det første forsøket siden Nicolaus de Autricuria ble fordømt og tvunget av Paris-universitetet til å avsverge atomismen i 1347.

24. og 25. august skulle Jean Bitault, Antoine Villon og Etienne de Claves holde en offentlig disputasjon mot Aristoteles og Paracelsus. Av det man vet om denne disputasen, går det fram at de kritiserte Aristoteles for å ha vendt seg mot Anaxagoras' sentens om at alt er inneholdt i alt, og at alt består av atomer eller udelelige partikler. Disse teser ble fordømt av det teologiske fakultet ved Sorbonne som «falsa», «temeraria» «et in fide erronea».

Disputasen skulle ha vært holdt ved Dronningens palass, men den kom aldri i stand. Det hadde samlet seg henimot 1000 mennesker for å høre på da forbudet inntrådte. De Claves ble fengslet og Villon unngikk samme skjebne gjennom å legge på flukt. Den 4. september sendte Paris-parlamentet ut et pålegg om straff,

hvor det blandt annet ble bestemt at tesene skulle makuleres. Disputantene skulle innen 24 timer forsvinne fra parlamentets jurisdiksjonsområde. Alle ble truet med korporlig refselse dersom de hevdet noen oppfatninger liksom de som var inneholdt i tesene. Tilslutt ble alle truet med dødsstraff dersom de ga utbredelse til noen lære som sto i motstrid til de gamle og godkjente auctores og som doctores ved nevnte fakultet godkjenner. I pamflett-litteraturen som fulgte etter denne beslutning, heter det i en traktat forfattet av Jean Baptiste Morin at teorier som opphevet læren om substansielle former gjorde underet i Nadverden umulig.

Korpuskelfysikeren Descartes unngikk Galileos skjebne gjennom å bosette seg i Holland utenfor inkvisisjonens rekkevidde. Descartes var ekstremt anti-aristotelisk. I et brev til Mersenne skriver han om *Meditationes* at de som leser dem, «vil umerkelig venne seg til mine prinsipper og erkjenne deres sannhet, før de oppdager at de ødelegger Aristoteles.»

Descartes' korpuskelteori skiller seg fra klassisk atomteori ved at hans korpuskler for det første ikke er udelelige. Dernest ved at han i likhet med så mange andre i sin samtid er plenist – der er intet vakuum, tilsynelatende. Hans begrunnelse for plenismen er at materien kun er forståelig i matematiske proporsjoner. En konsekvens av dette synet er at materie og romlig utstrekning er det samme. Denne romlige utstrekning er substans, den er legemenes vesen. På denne måten blir Descartes talsmann for en tilsynelatende kompakt materie – som allikevel er temmelig tom.

Selvom Descartes identifiserte rom og materie, har han likevel en fullt utviklet teori om de minste partikler. Hvordan ble disse partikler atskilt fra hverandre? Descartes hevdet at et legeme er alt det som beveget seg sammen. I verdens begynnelse var all materie delt inn i partikler av samme størrelse. Disse fyllte alt rom og var i konstant bevegelse. Men da det

ikke fantes ledig, tomt rom som partiklene kunne bevege seg inn i, kunne de bare bevege seg ved å flytte inn i plassene til partikler som selv var i bevegelse, slik at bevegelsen til en enkeltpartikkel medførte at en helt lukket kjede av partikler, kalt en virvel, beveget seg. Som et resultat av den opprinnelige bevegelsen, ble noen partikler gradvis malt ned til kuleform, og det mellomrom som da oppsto, ble fylt med overskuddet som stammet fra at alle partikler ble malt mot hverandre. Til slutt blir det formet tre typer av partikler: 1) Partikler som er formet av det fineste avslippede materiale og som har den aller høyeste hastighet. Disse blir til ildelement, solstoff. 2) Kuleformete partikler som er dannet av et mindre fint materiale og som har en mindre hastighet. Disse blir til luftelement, himmelstoff. 3) De største partikler som stammer fra materie som ikke er blitt utsatt for maling og som ble forenet i større deler. Disse har den laveste hastighet, og kan kalles jordstoff. Descartes konstruerte på denne måten en atom-teori uten klassiske atomer.

I 1624 hadde Paris parlamentet innført dødsstraff for atomisme. Descartes fikk advarsler fra sine venner om ikke å lide skjebnen til Hus og Wicklif. Han beveget seg i et farlig farvann og Galileos skjebne gjorde inntrykk på ham. Han var dessuten troende katolikk, hadde mottatt jesuittisk utdanning og hadde intet ønske om å legge seg ut med den katolske kirke.

Descartes' akrobatikk, når det gjelder å forsone korpuskelfysikken med den tridentinske formel for nåverdsmysteriet, er velkjent for alle som forsker i Descartes' filosofi. På den annen side er det ikke så velkjent at fordømmelsen av Descartes inngår i en spesiell teologisk strategi som ble trukket opp i forbindelse med prosessen mot Galileo Galilei. Descartes var selv oppmerksom på at hans lære var på kanten i forhold til transsubstansiasjons-dogmet. I en henvendelse til Fader Mersenne, en ledende atomist, skrev han, idet han oversendte en del av *Dioptica*: «... siden jeg ønsker å beskrive

farger på en bestemt måte, ville jeg følgelig være forpliktet til å gi deg en forklaring på *hvorfor hvitheten i brødet vedvarer i det hellige sakrament*» 23). For å redde sitt system fra beskyldningen for kjetteri, innførte Descartes det aristoteliske steds-begrepet i sitt system. *Sted* ble definert som «grensen mellom det omgivende legeme og det som blir omgitt.» Dermed kunne han hevde at jorda befant seg i ro. I *Regulae ad Directionem Ingenii* forkastet Descartes dette begrepet, som et eksempel på et misbruk av ord. Han hadde aldri trodd på det. Descartes håpet på at det ville komme en tid da «den mening som tillater reelle aksidenser / dvs. aksidenser løsrevet fra substanser/ vil bli forkastet av teologer som tvilsom for troen, frastøtende for fornuften og komplett ubegripelig.»

Descartes' syn på reelle aksidenser var at Kristi legeme ikke var å forstå som et materielt legeme, men måtte forstås som Kristi formende sjel. Dette betyr nåverdsteologisk sett at ved konsekrasjonen vil Kristi sjel forme partiklene av brød og vin uten at disse partiklene blander seg med Jesu blod. I sine innvendinger til *Meditationes* skrev Arnauld, en jansenist som var sympatisk innstilt overfor Descartes, at hans materieteori motsier det som Kirken lærer om de hellige altermysteriene, «fordi i samsvar med denne tro antar vi at brødet i nåverden taper brødets substans og at kun aksidensene blir tilbake, men forfatteren /Descartes/ bestriker at disse framtedelsene uten substans kan begripes.»

Descartes' verker ble satt på index i 1663. Grunnen var at de inneholdt en materieteori som Kirken oppfattet som uforenlig med transsubstansiasjonsdogmet. Jesuitten Fader Theophile Raynaud, fordømt i 1665 en gang for alle kjetteriene til Descartes, Maignan, Balli, Ockham og alle moderne «nominalister», «pythagorerer» og «platonikere». I 1667 ble den kartesiske filosofien bannlyst fra College Royal og i 1671 fra Paris-universitetet. I Paris måtte

Pierre Sylvain-Regis avbryte sine forelesninger i kartesianisme etter påbud fra erkebispem. Først i 1690 fikk han tillatelse til å offentliggjøre sin *Systeme de philosophie* på den betingelse at Descartes' navn ble strøket fra tittelbladet.

Mens diskusjonen om Descartes raste for fullt, skjedde det noe i Nord-Italia, som kom til å svekke jesuittenes aggressive jakt på atomister og andre undergraver av transsubstansiasjonsdogmatikken. Torricelli, etterfølgeren til Galileo som matematiker hos storhertugen av Toscana, hadde i 1644 skapt et tilsynelatende reelt vakuum over en kvikksølv søyle i et lukket glassrør – det første barometer. Foruten å vise eksistensen av «vakuum» indikerte barometeret at luften hadde vekt. Begge påstandene ga indirekte støtte til atomismen. Barometeret betydde for fysikken det samme som det optiske rør hadde betydd for astronomien. Dette var et knusende argument mot aristotelisk fysikk, fordi aristotelikerne hadde klamret seg til Aristoteles' utsagn om at «naturen har skrekk for vakuum» etterhvert som vitenskapen fra høy-middelalderen og framover hadde undergravet mer og mer av grunnlaget for den aristoteliske fysikk og metafysikk. Nå røk også dette halmstrået.

Når atomismen etterhvert ble akseptert også i kirkelige kretser, skyldtes dette ikke minst innsatsen til Gassendi, som koplet atomistikken sammen med *Genesis* og hevdet at atomene og deres bevegelse var Guds skaperverk. Gassendis innsats som geistlig garantist for at atomisme ikke var ateisme, kan sammenliknes med den betydning Torricellis eksperiment med barometeret fikk.

III.

Så meget om transsubstansiasjonsdogmets betydning som bremsekloss i den vitenskapelige revolusjon. Det gjenstår nå å trekke fram arvesyndsdogmet og se på dets virkningshistorie i vårt tidsrom. På en subtil måte brukes dette

delvis kritisk mot transsubstansiasjonsdogmet, delvis brukes det på en rett firkantet måte i forsøk på å grunnlegge en antiaristotelisk samfunns- og naturvitenskap. Ikke desto mindre fikk denne innsatsen for å allmenngjøre arvesyndens stor betydning i utviklingen av en «sekularisert» samfunnsvitenskap.

La oss forflytte oss over til England, til Sir Francis Bacon og hans atomisme. Vi er nå utenfor det området hvor man kunne rammes av inkvisisjonen. Man trengte derfor ikke legge bånd på seg.

Bacon var i ekstrem grad imot transsubstansiasjonsdogmet og dets bakmann, Aristoteles. Han skriver f.eks. om Tridentinerkonsilet:

«It was said by many, concerning the canons of that council; That we are beholding to Aristotle for many articles of our faith.»

Dette er en kritikk som minner om kritikken av konsilet i Konstanz, hvor Hus var blitt fordømt, og hvor den aristoteliske, hylomorforiske, teori om nadverdens sansbare fenomener var blitt endossert. Man hevdet at etter Konstanz lå ikke lenger Herrens, men Aristoteles' legeme på alteret.

Bacons kritikk av Aristoteles nekter seg ingen ting:

«Dette er privilegiet til bedraget og bedraget til Fyrst Antikrist «Jeg er kommet (sier sannheten selv /dvs. Jesus/) i min Faders navn og dere har ikke tatt imot meg; Dersom noen kommer i sitt eget navn, ham tar dere imot» /Joh.ev. V,43/. Dersom noen noensinne er kommet i sitt eget navn er det Aristoteles.»

Med et slikt utgangspunkt er det ikke rart at Bacon har sympati for atomismen, iallefall i unge år. Under den engelske revolusjonen, altså noen tiår senere var det en utbredt oppfatning at gresk og latin var Antikrists tungemål.

Hobbes er moderat når han mener at Englands borgerkrig skyldes lesning av Ciceros skrifter, som hyllet den romerske republikk.

Hvor fikk Bacon sin kjennskap til atomismen fra? Det er ikke så lett å si, men Giordano Bruno hadde vært i England i 1585. Han var talsmann for en eklektisk filosofi, hvor mystisk hermetisme hadde inngått et makkerskap med Demokrits og Epikurs atomteori. Bruno var ekstremt antiaristotelisk. Og han var selvsagt sterkt imot transsubstansiasjonsdogmet. Bacon skriver at

«Demokrits lære om atomet er enten sann eller nyttig for bevisføringen. For det er ikke lett å fatte tankemessig eller uttrykke språklig, naturens sanne finhet slik den finnes i tingene uten å anta et atom.»

Bacon antok med Demokrit eksistensen av en tom utstrekning (vakuuum). Bacon ville gjøre atomene akseptable for Kirken liksom Gassendi. Det er særegent for Bacon at han lar atomene gjennomgå et syndefall. Liksom Adam er *primus homo*, er atomene *prima materia*:

«For this Pan /the Universe, or the All of Things/... is the offspring of the *Divine Word*, through the medium of *confused matter* (which itself however was the work of God), and with the help of Sin, and by Sin Corruption, entering in.»

I et annet forsøk på å antropomorfinere atomene hevder han:

«Love I understand to be the appetite or instinct of primal matter; or to speak more plainly, the natural motion force of the atom; which is indeed the *original and unique force that constitutes and fashions all things out of matter, it being next to God, the cause of causes.*»

I dette tilfelle koplet han seg på Empedokles' lære om philia og elementene.

Bacons antropomorfinering av atomene, at de gjennomgår syndefall, og oppfører seg liksom de antropomorfe elementene til Empedokles, danner forutsetningen for at Hobbes, hans sekretær og elev, seinere kunne kalle menneskene for et atom:

«For mennesket er ikke bare *et legeme i naturens forstand /corpus naturale/*, men er også en del av staten, dvs. «en del av *det politiske legeme /corporis politici pars/*. Derfor må det betraktes snart som menneske, snart som borger; det vil si at fysikkens konklusjoner må forenes med statsvitenskapens begynnelsesgrunner....»

Hobbes' politiske filosofi er et forsøk på å benytte atomteorien i kombinasjon med augustinsk arvesyndsteologi. Et resultat av denne koplingen er at samfunnet og mennesket blir abstrakter, på linje med det abstrakte naturbegrep Kepler og Galileo var på vei imot. Vi har sett at Hobbes gjør mennesket til et legeme i fysikkens forstand. En slk atomistisk menneskeoppfatning ligger til grunn for Augustins påstand om samfunnet:

«...forestill deg to individer, ettersom hvert individ er for en republikk eller et kongedømme det samme som en bokstav er for en preken, nemlig den elementære partikkel.»

Denne oppfatning av menneskene er høyst sannsynlig en rest fra Augustins manikeiske fortid. I antikken forøvrig var husholdningen den elementære partikkel i samfunnet.

Hobbes, korpuskelmennesker har liksom Bacon materie andel i syndfallet. Det er ofte benektet at Hobbes er tilhenger av den augustinske arvesyndsteologien, men evidensen er overveldende:

«...vi har alle lenge vært skyldige i tross mot Gud i Adam.»

Denne arvesyndslæren kopler Hobbes til treghetsloven til Galileo:

«Life it selfe is but Motion, and can never be without Desire, nor without Feare, no more than without sense.» Resultatet av at menneskene er i kontinuerlig bevegelse, utstyrt med den psykologi Augustin postulerte for det falne mennesket, er at:

«Men are continually in competition for honour and Dignity...and consequently amongst men there ariseth on that ground, Envy and Hatred, and finally Warre....»

Sett i retrospekt er atomismens seier et viktig skritt på veien fra den gamle Adam til Adam Smith. De to har mere enn navnet til felles. Den siste er utenkelig uten den første. Adam Smiths handlingsteori er ikke bare preget av arvesynden, men også av en atomistisk individoppfatning.

«It is not from the benevolence of the butcher, the brewer, or the baker that we expect our dinner, but from their regard to their own interest. We address ourselves, not to their humanity but to their self-love, and never talk to them of our own necessities but of their advantages.»

I tillegg ble det utviklet en atomistisk psykologi som tryllet vekk sjelen. Mennesket kunne dekonstrueres i dets elementære bestanddeler. Menneskets adferd kunne forklares ved studiet av fysikk:

«After *physics* we must come to *moral philosophy*, in which we are to consider the motions

of the mind, namely, *appetite, aversion, love, benevolence, hope, fear, anger, emulation, envy, etc.*; what causes they have, and of what they be caused. And the reason why these are to be considered after *physics* is, that they have their causes in sense and imagination, which are the subject of physical contemplation.»

Sansning er et resultat av legemer i bevegelse:

«The cause of Sense, is the Externall Body, or Object, which presseth the organ proper to each Sense, either immediatly, as in the Tast and Touch: or mediately as in Seeing, Hearing and Smelling: which pressure, by the mediation of the Nerves, and other strings, and membranes of the body, continued inwards to the Brain and the Heart, causeth there a resistance, or counterpressure, or endeavour of the heart, to deliver it self: which endeavour because *Outward*, seemeth to be some matter without. And this *seeming*, or *fancy*, is that which men call *Sense*.»

Den forsvunne sjel ble erstattet av en mosaikk av sansninger og begreper som ble forklart på samme fysikalske måte:

«conceptions and apparitions are nothing really, but motion in some internal substance of the head; which motion not stopping there, but proceeding to the heart, of necessity must there either help or hinder that motion which is called vital; when it helpeth, it is called DELIGHT, contentment or pleasure... but when such motion weakeneth, or hindereth the vital motion, then it is called *Pain*....»

«Vital motion» er den indre bevegelse i deler av kroppen, f.eks. blodomløpet. Hobbes hevder i fortsettelsen at denne «vital motion», som framkaller en forestilling i hjernen, vil enten øke og derved framkalle behag og sette igang en bevegelse mot et ønsket objekt, eller avta, og derved vil man oppleve smerte og en bevegelse bort fra objektet. Den første opplevelsen blir kalt begjær, ønske eller kjærlighet for et objekt, den

andre opplevelsen er hat eller motvilje. Begrepet «vital motion» har Hobbes fra Lucretius, *De Natura Rerum*.

IV.

Grunnen til at Bacon satset på naturvitenskapene, var at disse ikke på samme måte som ønsket om moralsk viten, hadde bidratt til syndefallet:

«It was not the pure knowledge of nature and universality, a knowledge by the light whereof man did give names unto the other creatures in Paradise, as they were brought before him, according to their properties, which gave occasion to the fall; but it was the proud knowledge of good and evil, with an intent in man to give laws unto himself, and to depend no more upon Gods commandments, which was the form of the temptation.»

Vitenskapens formål var å overvinne syndefallet:

«The true end of knowledge... is a restitution and reinvesting (in great part) of man to the sovereignty and power (for whensoever he shall be able to call the creatures by their true names he shall again command them) which he had in his first state of creation. And to speak plainly and clearly, it is a discovery of all operations and possibilities of operations from immortality (if it were possible) to the meanest mechanical practice.»

Legg merke til at Bacon har en magisk oppfatning av begrepets betydning i vitenskapen. Når vi har funnet det rette begrepet, behersker vi objektet.

Hobbes' syn på vitenskapens oppgave minner om Bacons forsøk på å gjenvinne Adams tapte Paradis:

«For were the nature of human actions as distinctly known as the nature of quantity in geo-

metrical figures, the strength of *avarice* and *ambition* would presently faint and languish....»

«Avarice» og «ambition» er som kjent de demonene som hjemløser Adam og hans etterfølgere, ifølge Augustins stadig uttalte oppfatning.

John Milton mener også at kunnskapens formål er å bringe oss tilbake til Adams tapte paradisi, iallefall hvis man skal dømme etter hans essay «On Education».

Hobbes begrunnet sitt prosjekt med en intens motvilje mot den aristoteliske innflytelsen på kristen teologi. Dette gjelder framfor alt transsubstansiasjonsdogmet:

«The first doctors of the Church, next the Apostles, born in those times, whilst they endeavoured to defend the Christian faith against the Gentiles by natural reason, began also to make use of philosophy, and with the decrees of Holy scripture to mingle the sentences of heathen philosophers; and first some harmless ones of Plato, but afterwards also many foolish and false ones out of the physics and metaphysics of Aristotle; and bringing in the enemies, betrayed unto them the citadel of Christianity. From that time, instead of the worship of God, there entered a thing called *School Divinity*, walking on one foot firmly, which is the Holy Scripture, but halted on the other rotten foot, which the Apostle Paul called *vain*, and might have called *pernicious philosophy*; for it hath raised an infinite number of controversies in the Christian world concerning religion, and from those Controversies, wars.»

Aristoteles er ideologen som holder naturtilstanden og alles kamp mot alle vedlike. Aristoteles' aksidenser var demoner som i thomistisk nadverdsteologi hadde tatt Kristi legeme i besittelse. Hobbes' lære om nadverden er temmelig lik Zwinglis symbolske oppfatning. Kristi ord ved innstiftelsen av nadverden «Dette

mitt legeme» blir av Hobbes gjengitt med «*This signifies, or represents my Body; and it is an ordinary figure of speech....*»

På en slik bakgrunn er det naturlig at Hobbes betegner sin filosofi som en «exorsism» i forhold til Aristoteles. Hobbes hadde utvilsomt et anstrengt forhold til Aristoteles. I følge vår filosof hadde det romerske rike vært fullt av filosofsekt. Mange av dem ble i keisertiden konvertert til kristendommen, noen av disse ble genuint omvendt, andre lot som om de var omvendt, men hadde egentlig sekteriske formål med omvendelsen. Mange av disse sektene søkte å trekke skriften dit det passet deres egne formål. Og sekten av aristotelikere hadde i tidens løp det flaks å bli den dominerende sekt i den kristne verden. Aristotelikernes gjennombrudd kom på kirkemøtet i Nikea, hvor aristotelisk logikk og metafysikk var bakgrunn for de vedtak som seiret.

Det er Hobbes' overbevisning at i møte med gresk filosofi, ble kristendommens gudsbegrep spiritualisert. Gud ble en ulegemlig ånd. Hvis Gud finnes, må han også være et legeme. Ordet «incorporeall» finnes ikke i Skriften. Til støtte for sitt syn refererer han kirkefaderen Tertullian: «Det som ikke er en kropp er ingen ting.» Denne materialistiske metafysikken, hvor Gud blir et atom, har lite tilfelles med moderne materialisme. Den kan kun forstås som uttrykk for et ønske om å unnfly alt som smakte av essensialistiske oppfatninger og dermed av Arstoteles.

Selv om Hobbes omfavner Epikurs og Demokrits atomteori, deler han den ikke i alle dens aspekter. Særlig var teorien om vakuum tung å svelge. I universet var det «no empty space at all». Torricellis berømte eksperiment, som ga indirekte støtte til atom- og vakuumbypotesen, etterlot Hobbes i en perpleks tilstand, og han brukte 12 sider i *De Corpore* på å forsøke å gjendrive den. Grunnen til at Hobbes ikke godtok vakuumbypotesen, er antakelig at han er til-

henger av predestinasjonslæren. Hobbes' utforming av den augustinske predestinasjonslæren forutsetter at Guds vilje setter seg igjennom i årsakskjeder som er kontinuerlige og baserer seg på prinsippet om lokal kausalitet. Det er vanskelig å se hvordan dette prinsippet skulle arte seg i et tomt rom.

V.

Mens den naturvitenskapelige revolusjon medførte dannelsen av et abstrakt, geometrisk og kvantifiserbart naturbegrep, består Hobbes' vitenskapelige innsats i utformingen av et abstrakt begrep om individet og et begrep om samfunnet som en konstruksjon. Den metafysiske basis for Hobbes' antropologi består i et begrep om negasjon. Denne negasjon opphever alle gitte værensmuligheter. De intellektuelle hjelpemidler til å foreta en slik reduksjon fant Hobbes i den hellige Augustins lære om arvesynden og i den bibelske skapelsesberetning. For Hobbes er derfor ikke syndefallet kun et ontologisk faktum, men også et metodisk prinsipp som benyttes til grunnleggelse av en ny type samfunnsvitenskap prinsipielt forskjellig fra Aristoteles' politiske teorier.

Syndefallsmyten tjener det formål hos Hobbes å vise at samfunnet er en konstruksjon som ikke springer teleologisk fram av menneskets natur slik den hellige Thomas og Aristoteles hadde hevdet. Hobbes utnytter syndefallet metodologisk til å foreta en sosial dekonstruksjon, en *annihilatio societatis*. I denne blir individene sosialt nullstilte. Det er særlig de manikeiske elementene som Augustin tolket inn i syndefallsmyten som Hobbes anvender til denne nullstillingen. I manikeismen ble nemlig ikkeværen hypostasert. Naturen blir av Hobbes opphevet som positiv rettsinstans. Individene må konstruere samfunnet på nytt *more geometrico* med utgangspunkt i den naturlige fornuft, som er Guds gave. Skapelsen av samfunnet blir en *creatio ex nihilo*:

«Lastly, the *Pacts and Covenants*, by which the parts of this Body Politique were at first made. set together, and united, resemble that *Fiat*, or *Let us make man*, pronounced by God in the Creation.»

Hobbes' teori om at samfunnet skapes ut fra en kontrakt fyller et hull i kristen metafysikk. I følge Bibelen hadde Gud skapt mennesket og verden, men ikke samfunnet. Samfunnets konstituering gjennom en pakt var et reformatorisk svar på dette problemet. Den hellige Thomas hadde løst dette problemet gjennom å overta den aristoteliske læren om at samfunnet konstitueres av mennesker som allerede har en sosial natur og som lever sammen i vennskap og rettferdighet. Dette var å inngå et kompromiss med fienden, i følge Hobbes.

Denne nullstilling er et generelt vitenskapelig poeng hos Hobbes, som han også bruker i de naturvitenskapelige verkene:

«Når det gjelder naturvitenskapen tar vi mest hensiktsmessig utgangspunkt... i en fristilling, dvs. i en tenkt opphevelse av universet.»

Filosofens oppgave var deretter å «imitate the creation». Denne ødeleggelsen av kosmos gikk hos Hobbes sammen med dyrkingen av de nye naturvitenskapene. Geometrien og mekanikken ga muligheter til en rasjonell rekonstruksjon av verden. Den naturlige verden måtte oppheves for å gi plass for en rasjonelt konstruert verden, på samme måte som mennesket som historisk og sosialt vesen, måtte oppheves for å gi plass for et abstrakt individ som var menneskematerialet for et konstruert samfunn. Individ- og naturbegrepet til Hobbes er blottet for positive værensmuligheter og er i sitt innhold likt reformatorenes begrep om individ og natur. Denne nullstilling av både individ og samfunn vises i en praktfull Luther-tekst:

«Man beiter på seg selv og skaperverket og nyter det som er fordelaktig. På denne måten

blir en tom... i alle sine planer, ambisjoner og anstrengelser. For uansett hva det er man søker i og gjennom dem så er det tomt alt i hóp, ettersom det ikke er noe annet enn seg selv en søker, d.e. sin egen ære, sin egen tilfredsstillelse og sin egen fordel...Da befinner man seg allerede i mørket, og hva annet er det der å gjøre enn det blindjengeren og toskent trakter etter?...den som finner behag og glede i ting som hører kjødet og verden til, han vil selvsagt ikke finne glede eller behag i de ting som hører ånden og Gud til... «menneskers kraft»...er den evne mennesket har til å holde seg opp og berge seg med i verdslige forhold, og som setter det istand til å gjøre alt det som hører verden til. Men denne kraft har Gud gjort til ingenting ved Kristi kors....»

Dette er et naturbegrep som har lite tilfelles med naturbegrepet i høyskolastikken. Her hadde det eksistert en glidende overgang mellom naturens rike og Nådens rike. I menneskenaturen hadde det eksistert en naturlig godhet, som hjalp et stykke på veg til frelsen. Den radikale nullstilling som reformatorene innførte, gjorde imidlertid positive værensbetingelser avhengige av Guds nåde.

Den vitenskapelige revolusjon betydde at kosmos ble ødelagt og rommet ble geometrisert. I denne prosess spilte Hobbes en viktig rolle, ettersom han klarest av alle bekjente seg til Euklid i sin *prima philosophia*. Destruksjonen av kosmos og forestillingen om mennesket som *zoon politikon* betydde at verden og samfunnet ikke lenger var hierarkisk, kvalitativt og ontologisk differensiert. Kosmos ble erstattet av forestillingen om et åpent, ubestemt og til og med uendelig univers. Samfunnet ble nå sett på som et kunstprodukt. I universet og i samfunnet eksisterte de samme bestanddeler på samme ontologiske nivå. På dette nivå hersket de samme lover i himmelsk og jordisk fysikk, og disse lover var igjen underlagt geometrien. Dette betyr at alle betraktninger i natur- og samfunnsvitenskapene som var basert på verdi, harmoni,

mening og formål, ikke lenger kan ha noen plass i denne ontologien.

Eller, formulert annerledes, alle formelle og finale årsaker ble erstattet av *causae efficientes* og *causae materiales*.

Det er nå meget enkelt å forstå hvorfor den nye fysikken og sosiologien var uttrykk for en verden som var kvantitativt, og ikke kvalitativt, ordnet. Allerede Aristoteles visste meget godt at det ikke fantes noen kvaliteter i en verden av tall, geometriske figurer og korpuskler. Det var ingen plass for essenser i den nye matematiserbare ontologi: «... i matematikken taler ingen om godt eller dårlig» (Aristoteles, *Met.* II,2).

Ser vi tilbake, er Luther ikke uten forgjengere. Allerede i 1320-årene hadde William av Ockham klassifisert kosmos som preget av radikal tilfeldighet. Aristoteles' universalier fikk gyldighet kun som generelle språklige termer uten ontologisk forankring. Han er ekstremt antiteologisk og vender ryggen til teorier som smaker av at «naturen handler som en intelligent håndverker... Hans nadverdsteori gir uttrykk for motstand mot transsubstansiasjonsdogmet. Om substansens forvandling heter det at «quantitas remanet» – «en kvantitet forblir» etter konsekrasjonen. Dette er illevarslende ord som

gang på gang skal få kjetteriet til flamme opp i seinmiddelalderen.

Dessuten har han en statsteori som minner om Thomas Hobbes':

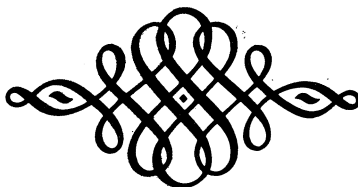
«Nulla communitas simul viventium vita est optime ordinata, nisi sit civiliter una. Unde fideles sicut sunt unum corpus in Christo, ita etiam debent esse corpus seu collegium in vita civili...» – «Intet samfunn av dem som lever sammen er ordnet på beste måte, hvis det ikke er en politisk enhet. Herav /følger/ at liksom de troende er et legeme /corpus/ i Kristus, bør de også være et legeme /corpus/ eller collegium i det politiske liv...»

Vender vi enda lenger tilbake i tid, til arvesyndsdogmets oppfinner, Augustin, finner vi en tilslutning til Platons oppfatning av at Gud skapte verden på basis av tall. Belegget er fra *Liber sapientiae* XI,21:

«Du /Gud/ har ordnet alle ting i mål, tall og vekt.»

Geometri kunne man trygt drive med, fordi i følge den samme kirkefader, var Moses ekspert på geometri.

Bjørn Qviller

Bokomtaler og anmeldelser

Kongehyllest

*Skrifter av J.J. Wolf og H. Gunnarssøn. Egil Kraggerud (red.)
Universitetsforlaget, Oslo 1991. 226 s.*

Høsten 1985 startet Klassisk Institutt ved Universitetet i Oslo et seminar i nylatin. Det første konkrete resultat av seminaret foreligger nu i boken *Kongehyllest*. Her presenteres og kommenteres endel nylatinske tekster forfattet i Oslo henimot slutten av 1500-tallet i Oslo-humanistenes krets. Tekstene er skrevet av den danskfødte Jacob Jacobssøn Wolf og av nordmannen Halvard Gunnarssøn. Jacob Wolf har skrevet to tekster: en gravtale, *Cenotaphium*, ved Fredrik II's død i 1588, og et bryllupsdikt, *Carmen in nuptias*, til kong Fredriks datter, prinsesse Anne av Danmarks bryllup med Jacob VI av Skottland i 1590. Halvard Gunnarssøns *Akrostikhis*, æresdikt i anledning av Christian IV's hyldning i Oslo i 1591, avslutter de nylatinske tekstene. De tre diktverk er altså viet begivenheter i den kongelige familie som ligger hverandre meget nær i tid. Men boken fremlegger ikke bare de latinske tekstene. Her finnes også litterære innledninger, oversettelser og kommentarer, slik at det skapes et komplett perspektiv omkring og over tekstene. Det er all grunn til å både håpe og tro at boken vil kunne oppfylle utgivernes forventning om å kunne bli «en kildeutgave for kommende forskergenerasjoner». Det er helt åpenbart at det ligger en inspirert laginnsats bak utgivelsen. Den mest aktive deltager har vært professor Egil Kraggerud, som alene har utgitt og presentert Halvard Gunnarssøns tekst og dertil skrevet innledning og noter til de to Wolf-tekstene,

som lektorene Hilde Sejersted og Kari Skard har oversatt.

Wolf-tekstene innledes av en klart tegnet biografi over den danskfødte Jacob Jacobssøn Wolf, som ble født i Odense i 1554. I 1584 ble han kalt til rektor ved Oslo Skole, og hans norske utlendighet varte i 10 år, til 1594. Ved Oslo Skole kom han inn i Oslo-humanistenes høyborg, ble kollega av Halvard Gunnarssøn og stod umiddelbart under ham i hierarkiet. Han ble gift med datter av Jens Nilssøn, biskop og den ledende kraft i Oslo-humanistenes krets. Det er sannsynlig at det var Jens Nilssøn som fikk kalt Wolf til rektor i Oslo. Det er et hyggelig trekk ved tekstutvalget i *Kongehyllest* at det presenterer mellom de samme to permer to diktere som har vært kolleger og vanket på det samme lærerværelse i ti år.

Ved siden av de her publiserte tekster, *Gravtale* og *Bryllupssang*, hadde J.J. Wolf et interessant forfatterskap på latin. Han ble en av våre aller første representanter for det humanistiske skoledrama på latin og forfattet *Tragoediae duae: Dido* og *Turnus*, med emner fra Vergils *Aeneide*. Han forfattet også et dikt om *Menneskesjælens udødelighet*, og en *Jødekrønike*. Alt i alt var han vel ingen helt produktiv forfatter, men det han skrev var av gjennomgående høy kvalitet.

Gravtalen over kong Fredrik II er veldisponert, slik genren krever det, og den omfatter, slik han selv sier det, en begynnelse, fortsettelse og avslutning. Nær det selvfølgelig slik at ikke alt i en konges gjerning kan omtales, og Wolf konsentrerer oppmerksomheten om krig hans fromhet, hans festningsbygning og hans arbeide for lov og rett i riket. Kongen berømmes blant annet for å ha vært den som bygget Kronborg slott. Han var også omsorgsfull overfor studerende ungdom og sikret dem ved stipendier. Han opprettet det senere Sorø Akademi i 1585. I all hans gjerning ble han båret av sin fromhet: «Mon ikke dette er fromhet, å sette sin lit til Gud og vente hjelp hos Gud?» (§31).

Gravtalen som litterær genre må vokte seg for å bli direkte *panegyrikk*, ved å prise ukritisk alt det som den avdøde stod for, og for å bli direkte ukritisk *polemikk*, ved å angripe det som var ham motbydelig. Wolfs gravtale er saktens ikke mer panegyrisk enn gravtaler flest, men på et punkt er den nådeløst polemisk, og det er når den humanistiske protestant omtaler den katolske kirke. Bare ett eksempel skal nevnes: I omtalen av grunnlaget for det senere Sorø Akademi, fortelles om kongen at han opprettet «en fri skole i 1585, for at på det sted hvor en gang munkenes skjendigste skarer ble alet opp for Djevelen, nu de mest begavede unge menn skal oppdras for Gud....» La gå at formuleringen har en viss retorisk-antitetisk kvalitet, men noe uttrykk for en fin humanisme er den ikke. Men den viser i et glimt noe av den avgrunn som har eksistert på den tid mellom protestanter og katolikker.

Carmen in nuptias, Bryllupssangen, er på 95 vers, og den hylder de to kongelige som forenes i ekteskapet. Her tales lite eller intet om ung fyrstelig lykke og kongelig kjærlighet. Det er i grunnen det dynastiske prinsipp som hyldes: «Mange ting pryder nok kongerikene, én ting er dog enestående for dem: at konge nedstammer fra konger. Likevel er dette ikke nok: Men at rikene i ubrutt rekke kan få mannlig avkom av

sine fyrster. Å, lykkelig da det land, hvis konge brenner efter i hast å inngå et hedrende ekteskap. Og jo mer fruktbar ektesengen er, desto større lykke kommer derav til rikene».

Halvard Gunnarssøns *Akrostikhis*, æresdikt i anledning av Christian IV's hylling i Oslo 1591 (utgitt i 1606) er et langt vanskeligere verk å analysere enn Wolfs tekster. Rent historisk kan det påpekes at det danske riksråd valgte prins Christian til Fredrik II's efterfølger den 24 april 1580 i Odense. Det ble tatt initiativ for å få tronfølgeren anerkjent også i Norge så tidlig som i 1581. Dette krevde endel tid, årene gikk, og i 1588 døde Fredrik II. Først den 8 juni 1591 kunne hyldningshøytideligheten finne sted i Oslo.

Rent litterært er *Akrostikhis* en samling av 7 dikt: et *dedikasjonsdikt*, *Daphnis*, *Aliud Encomion*, *Carmen Gratulatorium*, *De navibus*, *Precatio pia* og *Precatio alia*. Disse dikt ble imidlertid først utgitt 15 år efter høytideligheten i Oslo, og i Rostock. Et påtrengende spørsmål blir da dette: Hvor mange av disse syv dikt forelå alt i 1591, og hvor mange av dem er kommet til senere, i årene frem til 1606? Professor Kraggerud hevder at *Carmen Gratulatorium* og *De navibus* helt sikkert er originale, mens de øvrige sannsynligvis er kommet til senere.

To vektige og viktige kapitler er viet den litteraturvidenskapelige og den statsrettslige diskusjon som *Akrostikhis* har vært årsak til i Norge. I kapitlet: *Den litterære bakgrunn-Theokrit eller Vergil* diskuteres Halvard Gunnarssøns forvillede, og det fastslås ganske fort at Theokrit ikke kan være aktuell. I kapitlet *Akrostikhis i statsrettslig lys* gjennomgås den debatt som har vært ført mellom historikere om hvordan hyldningsakten i 1591 skal forstås. Det legges vekt på Yngvar Nielsen, som ikke oppfattet handlingen som et valg, og på Oscar Albert Johnsen, som hevder at det var et valg som fant sted. Helge Kongsrud har også deltatt

rettssaken mot Sokrates fra atenernes synsvinkel for å finne noe ut om de omstendigheter som kan forklare at Sokrates ble dømt.

Bokas hoveddel (s. 1-30) er et gjenoptrykk fra *Museum Tusculanum* XL-XLIII 1980 s. 55-82 av Mogens Herman Hansens artikkel *Hvorfor henrettede atenerne Sokrates?*, en artikkel som vakte en viss oppsikt da den kom allerede åtte år før boka til Stone. Hansen presenterer først de kilder vi har til prosessen (tre skrifter med tittelen *Sokrates forsvarstale* av henholdsvis Platon, Xenofon og Libanios, Xenofons *Erindringer om Sokrates* foruten to tapte skrifter av henholdsvis Demetrios fra Faleron og Lysias). Derneft søker han å rekonstruere anklagepunktene mot Sokrates, hvem anklagerne var og hvordan prosessen forløp. Hansen vurderer også kildenes innbyrdes forhold og kronologi. Xenofon refererer seg i *Erindringer om Sokrates* til anklagen i 399 og ikke, slik det er vanlig å mene, til Polykrates' tapte anklageskrift mot Sokrates fra etter 393.

Hansen viser så at anklagen mot Sokrates for å kritisere demokratiet, er enestående i Aten, hvor ytringsfrihet var noe man alltid roste seg av. En avvisende holdning til demokratiet var ikke uvanlig (f.eks. Platon, Aristoteles, Sokrates) men aldri anklaget man noen for dette.

Prosesser om helligbrøde var noe vanligere. Det finnes allikevel bare to eksempler på dødsdommer for å ha innført nye kulturer. Det som imidlertid særlig utmerker Sokrates, var at han gjennom sin samtalevirksomhet spredte slike ideer og at han i sin omgang hadde han kjente og i flere tilfeller domfelte antidemokrater (f.eks. Kritias, Alkibiades). Han kunne derfor oppfattes som ideologisk støttespiller for oligarkiske komplott. Dommen selv kan i ikke liten grad tilskrives Sokrates' egen arrogante oppførsel (*μεγαληγορια*) i retten. Da vi ikke kan rekonstruere anklagen mot Sokrates og vitneutsegnene presist nok, er det imidlertid umulig å si noe om domfellelsen var utilgivelig, forståelig eller endog berettiget.

Boka avsluttes med *Sokrates' Forsvarstale* av Xenofon, innledet (s. 31 -32) og oversatt (s. 33-39) for denne boka for første gang til dansk av Chr. Gorm Tortzen etter E.C. Marchants Oxfordtekst. Her gjengir Xenofon, som i 399 var opptatt i Lille-Asia, det Hermogenes, Hipponikos' sønn, fortalte ham om Sokrates' forsvarstale og at Sokrates valgte å forsvare seg slik han gjorde, i stedet for å sette alt inn på å frikjennes, da han mente at tiden var inne til å dø mens livet fortsatt var ubesværlig.

Kyrre Vatsend

Athanasios av Alexandria, Antonios liv. I oversättning och med inledning och kommentar av Tomas Hägg och Samuel Rubenson. Artos bokförlag, Skellefteå 1991, ISBN 91 7580 069-1. Pris 154 sek.

I samband med en stor Patristisk konferens i Oxford augusti 1987 oppdagte två svenska forskare at bægge höll på att översätta samma viktiga fornkirkliga text, nämligen den helgonbiografi över munken Antonios som Alexandriabiskopen Athanasios hade författat ca 360. Detta upplevde de emellertid inte som någon vetenskaplig katastrof utan beslöt att inleda ett samarbete. Därvid skulle den ene,

Bergensprofessorn Tomas Hägg, ha ett speciellt ansvar för översättningen, medan Lundateologen Samuel Rubenson skulle skriva en längre inledning. Arbetet med den avslutande kommentaren delades av begge forskarna. De betonar också att det inte varit lätt att komma fram till vilken grekisk version av helgonlegenden som skulle översättas. Hittills föreligger nämligen inte någon vetenskapligt utarbetad

textupplaga av Athanasios' skrift, varför de i kommentaren måste ta ställning till viktiga källkritiska frågor. Det är således ett stort arbete som ligger bakom denna översättning.

Det vetenskapliga samarbetet mellan Hägg och Rubenson har nu resulterat i denna vackra och läsvärda bok, som ett ambitiöst förlag på svenska landsbygden vågat ge ut. Det är inte heller vilken skrift som helst som nu föreligger i en vårdad svensk språkdräkt. Athanasios' Antonios-biografi blev nämligen redan på 300-talet en mycket läst bok, som snabbt översattes från grekiska till latin och sedermera också till syriska och många andra språk. Det rör sig om en uppbyggelsebok, som riktade sig till män som redan var munkar eller kände längtan att välja denna livsform. För dessa blev Antonios ett fromhetsideal, eftersom han i slutet av 200-talet vände världen ryggen och valde försakelsen och ensamhetens väg allt längre bort i den ogästvänliga egyptiska öknen. «Antonios' liv» kom också att bilda skolarent litterärt, eftersom andra helgonbiografier kom att skrivas efter denna modell.

«Den helige Antonios' frestelser i öknen» är väl det tema från denna helgonbiografi, som kommit att ingå i allmänbildningen. Ruskiga målningar av Bosch och andra konstnärer har bidragit att detta motiv blivit så bekant. Nu handlar också Athanasios' skrift om mycket annat, även om djävulen och hela hans motbudande gäng av olika slags demoner spelar en framträdande roll. Fan själv uppträder i olika gestalter, bland annat som en liten negerpojke eller en fager kvinna. Han drog emellertid alltid det kortaste strået när han hamnade i andlig, eller rent av kroppslig, närkamp med den helige mannen, som ju hade Kristus på sin sida. Antonios var nämligen också omgiven av himmelska beskyddare, och för honom bjöd det inte på några svårigheter att skilja på djävlar och änglar. Så här utlade den helige mannen saken för sina munkar «Åsynen av de heliga kännetecknas inte av larm och oro, för han skall inte träta och ropa, och ingen skall höra hans röst» (Jes. 42.2,

Matt. 12.19). Den kommer så lugnt och milt att själen genast fylls av glädje, fröjd och tillförsikt. ... Tankarna förblir fria från oro och upprördhet, så att själen är i stånd att i sitt eget ljus skåda dem som visar sig». Annat var det när djävulen och hans skrämmande anhäng var i antågande!

Läran om demoner och deras uppträdande var således något Antonios gärna lade ut, men så hade han ju från sin omvändelse och framåt blivit hemsökt av tillvarons onda makter. Dessa ville till varje pris hindra honom från att finna frid i avskildheten. Han sökte sig nämligen allt längre bort från den mänskliga gemenskapen. Till slut slog han sig ned på ett berg ute i öknen ett par mil från Röda Havskusten, där det mycket riktigt fortfarande ligger ett Antonios-kloster. Tydligt tyckte Antonios om platsen, dit han blivit ledd av en himmelsk röst. För att inte ligga någon till last, uppodlade han en liten jordfläck, som han hittade. På det sättet kunde han genom eget arbete skaffa sig det dagliga brödet och några grönsaker, som han också kunde bjuda sina besökande på. Han var nämligen inte ensam, eftersom hans munkläringar följde i hans fotspår.

Vi får en helt idyllisk bild av de paradisiska förhållandena som rådde i Antonios' munkkollektiv: «Man sjöng psalmer, studerade, fastade, bad och glädde sig i hoppet om det som skulle komma... Det hela såg verkligen ut som ett land för sig, ett fromhetens och rättfärdighetens land. Där fanns ingen som gjorde orätt eller led orätt, och ingen skatteindrivare kom med sina krav.» Det sista var extra lockande i senantikens stenhårda samhälle, där skattebetalarna ofta klagade över sin hårda lott. Innan Antonios gav sig ut i öknen, utanför de borgerliga myndigheternas räckhåll, var det inte alls ovanligt att fattiga bönder i Egypten blev anakoreter, en slags öknen utelligare, som försörjde sig genom att vara rövare.

Antonios lyckades således bygga upp ett kristligt motsamhälle, som följde andra regler än

dem som rådde i Romarriket. Först efter hans tid uppstod kloster i ordets egentliga mening. Pachomius' klosterregler, som sannerligen inte är präglade av någon speciellt människovänlig attityd, kom att utgöra nästa steg i utvecklingen mot ett ordnat klosterväsen i kyrklig regi. Ur kyrkohistorisk synpunkt är därför Antonios-biografien ett viktigt dokument. Men har den så mycket att ge för en som är mer intresserad av den hedniska antiken än av den kristna kyrkan? Känd är den gamle liberale teologen Adolf von Harnacks förkastelse om över den: «Men denna skrift, ... , bär vid sidan av relikkulten skulden till demonernas, miraklens och all vidskepelsens intåg i kyrkan.» Strängt taget finns likväl åtskilligt av det hedniska arvegodset bevarat också i denna uppbyggliga skrift.

I den vederhäftigt skrivna kommentaren påpekas sålunda att biskop Athanasios skrev denna biografi delvis under inflytande av en hednisk modell, Porfyrios' levnadsteckning över Pythagoras. Vidare visar det sig att Antonios, som kom från välsituerade kretsar, kände till en hel del hednisk mytologi, som han givetvis i likhet med andra apologeter tyckte var oförnuftig och enfaldig. Antonios' metod att i årtal hålla sig undan från den mänskliga gemenskapen genom att vistas i gravar och murade brunnar är inte

unik i den antika litteraturen. En parallell till detta är Herodotos' härliga rövarhistoria (IV.95) om hur skyten Salmoxis dolde sig från sina landsmän genom att stänga in sig i en jordhåla för att på det fjärde året dyka upp igen. Att Antonios rent bokstavligt gick under jorden var således inte bara ett utslag av kristen askes utan något som också hedningar fattade som ett tecken på att han var en helig man. Inte heller är Athanasios' berättelser om den helige mannens syner och drömmar något som är speciellt kristet. Demoner hemsökte också hedningar, inte minst på gravplatser. För alla antika människor tillhörde vidare drömmar och drömytning livets realiteter.

På sätt och vis är Antonios-biografien en kristen «ryrsare», som är avsedd att läsas både med andakt och med stigande spänning. Nog måste man säga att Athanasios dramatiserar sitt stoff, men han följer äldre stilmönster. Han ger oss också spännande inblickar i det som rörde sig i huvudet på ett gammalt ökenhelgon, som levde i en brytningstid innan de hedniska religionerna helt hade förlorat sin dragningskraft. För den som är intresserad av mentalitetshistoria borde denna skrift vara en guldgruva.

Hugo Montgomery

T. Engberg Pedersen, P. Bilde, L. Hannestad, J. Zahle, Aspekter af hellenismen, (Hellenismenstudier 2) Aarhus Univ forlag 1990, ISBN 87 7288 296 4.

U. Østergård, Akropolis – Persepolis tur/retur – Hellenismeforskningen mellem orientalisme, hellenisme, imperialism og afkolonisering (Hellenismenstudier 4), Aarhus Univ forlag 1991, ISBN 87 7288 384 7.

Statens Humanistiske Forskningsråd i Danmark startade januari 1989 ett ambitiöst forskningsprojekt under rubriken «Hellenismen – den første internationale massekultur». Många personer från den antikvetenskapliga miljön i Danmark har också blivit indragna i detta tvärvetenskapliga projekt, som skall vara avslutat om två år. De stora eldsjälarna bakom detta initiativ är de

fyra forskare, som står som utgivare för *Aspekter af hellenismen*. «Hellenismen» är nämligen ett begrepp som på många sätt är problematiskt och inte lätt att få grepp om.

Detta förhållande beror på att själva termen «hellenism» började användas först under 1800-talet och från början blivit färgad av samtida

idéhistoriska strömningar i Europa. Det man traditionellt kommit förbinda med «hellenismen» är därför nog så disparata ting. Det som för det mesta fått inpass i våra vanliga handböcker är väl att ordet betecknar en blandkultur, en synkretism, en religionsblandning med inslag både från väst och öst. Ett av målen för projektet är att ersätta sådana mer eller mindre nötta etiketter med mer sakliga och realistiska definitioner. «Hellenismen» betecknar givetvis också en historisk period, från Alexander den stores död 323 f.Kr. fram till Augustus' erövring av Egypten efter segern över Kleopatra och Antonius. Många av forskarna i detta danska projekt låter hellenismen sträcka sig betydligt längre, ut i det 2. århundradet e.Kr., varvid också den romerska kejsartiden blir inkluderad i perioden.

Till det danska hellenismenprojektet har inte några fast anställda forskare blivit knutna, utan i stället har akademiska lärare, eller lektorer vid gymnasier, blivit friköpta för att arbeta med klart definierade uppgifter under en viss tid. Stipendier har också utdelats till studenter, som kommit tillräckligt långt i sina studier för att kunna utföra ett självständigt vetenskapligt arbete. I projektets regi har anordnats vetenskapliga konferanser, med både danska och utländska deltagare, över teman som t.ex. religionerna i det seleukidiska riket eller befolkningsförhållandena i det ptolemeiska Egypten. En av dessa konferanser har redan resulterat i en bok av hög vetenskaplig standard, som på många sätt reviderat eller utvidgat vår kunskap. Recensenten har själv nyss haft glädjen att i en annan tidskrift granska denna volym, «Religion and Religious Practice in the Seleucid Kingdom», Aarhus 1990.

Sentralt för projektets medarbetare står emellertid också plikten att bedriva forskningsförmedling. Runt om i Danmark har anordnats populärvetenskapliga föreläsningsserier över skilda ämnen om hellenismen. I arbetet ingår också att redovisa både de tunga, vetenskapliga

undersökningarna och de mer populära inslagen. Det första häftet, *Aspekter af hellenismen*, innehåller artiklar av lärdomshistorisk art, t.ex. J. Carlsens studie över antikhistorikern Rostovtzeff, men också en uppsats av Chr. Gorm Tortzen om Theofrastos' botaniska terminologi, som gör ett förbryllande intryck på moderna människor, som fått sina naturkunskaper serverade i linnéansk förpackning. B. Mygind, som är forskningsrådsstipendiat, skriver om stoisk terminologi hos Cicero och Seneca, medan Inge Nielsen orienterar om badanläggningar och badmetoder i Palestina de två sista förkristna århundradena.

En speciellt inriktning har U. Østergårds häfte *Akropolis – Persepolis turl/retur*. I centrum för denna studie står alla de utomvetenskapliga förhållanden, som inverkat på forskares syn på samhällsförhållandena i de hellenistiska staterna. Alexander och de första seleukidiska kungarna blev under senare delen av 1800-talet framställda som kolonialherrar, och resultatet av denna västliga expansion väckte inte alltid någon större begeistring. Den grekiska kulturen kom med tiden bara att bli en slags fernissa, hävdades det. De orientaliska undersåtarna hade inte mycket positivt att bidra med i hellenismens kulturblandning. Helt annat har läget blivit i den avkoloniseringens epok, som nu tycks råda. Behandlingen av den ursprungliga kulturen, som kom att leva stort sett i fred för erövrarnas politik, har kommit att stå i centrum och fått en mycket mer positiv behandling än för hundra år sedan.

Uppfattningen att hellenism skulle innebära en okontrollerad kulturblandning uppfattas numera allmänt som antikverad. Med respekt hänvisar Østergård till den franske forskaren Pierre Briants forskning, som bl.a. resulterat i en okonventionell bok om Alexander den store, som nyligen kommit ut i dansk översättning (P. Briant, *Alexander den store*, Aarhus univ. forlag 1991, ISBN 87 7288 386 3). Speciellt lägger Briant, som är professor i Toulouse, vikt vid de

långe perspektiven, la longue durée, i historien. Man kan inte studera seleukidisk historia utan att ta hänsyn till administrativa, religiösa och sociala förhållanden i det persiska rike, som Alexander besegrade militärt men inte lyckades döda rent kulturellt. Alexander uppfattade sig som en legitim efterföljare till Dareios, den sista perserkungen. Enligt Briant delade också kung Seleukos denna uppfattning. Att han och hans efterträdare Antiochos också visade stor vördnad för de gamla babylonska gudarna visar några nyligen framtagna kilskriftstavlor.

Østergård har lyckats skriva en intressant och synpunktsrik bok om hur forskare, som ägnat sig åt hellenistiska studier, har påverkats av sin egen tids kulturella och politiska värderingar. Man undrar dock litet hädiskt om inte vår tids avkoloniseringsideologi om något decennium kommer att ersättas av ett nytt paradigm, som medför en förnyad omprövning av våra nuvarande vetenskapliga ideal. En del av de forskare, som Østergård kallar fram från glömskan i sin lärdomshistoriska exposé, borde nog också fått fortsätta att hålla till i lärdomshistoriens mörka skrymslen. Sålunda är A.J. Toynbees kontrafaktiska studie, om vad som skulle ha

hänt om Alexander skulle ha dött på 280-talet i stället för 323, en alltför bisarr uppsats som knappast förtjänar den plats den fått i detta häfte.

Skulle Norge kunna åstadkomma ett vetenskapligt projekt, som kunde mäta sig med detta onekligen rätt hårt styrda danska företag? Är vi tillräckligt många antikvetenskapliga forskare, och skulle vi kunna samarbeta lika fint som våra danska kolleger nu har gjort i drygt tre år? Detta är frågor som man måste ställa sig vid genomläsningen av dessa två häften. Onekligen skulle intresset för antiken här i landet bli större om vi satsade lika friskt som det danska forskningsrådet på ett tvärvetenskapligt antikkvetenskapligt projekt av liknande art. Inte minst är förmedlingsaspekten något som också vi måste ta på större allvar än vi tidigare gjort. Egentligen är vi ju privilegierade som får syssla med så intressanta saker i vår forskning. Detta innebär också att de lärde inte får isolera sig i svårintagliga elfenbenstorn. De två häften, som jag nu i korthet redogjort för, manar till efterföljd också i vårt land!

Hugo Montgomery

Redningsaksjon for papyri

Fredag 13.mars sto Bjørg Danielsen, Inger Forselv og Knut Kleve på Universitetsbiblioteket i Oslo og pakket 250 papyri i esker. Noen dager senere fløy Kleve med eskene til Bergen der de ble overtatt av Brynjulf Fosse på Statsarkivet. Det er den første av seks planlagte sendinger over tre år.

Fosse skal montere (innglasse) papyrene og fotografere dem. Ragnar Jensen ved Anatomisk institutt vil hjelpe ham med å ta bildene. Fosse, Jensen og Kleve har arbeidet sammen i Napoli med papyrene fra Herculaneum.

Papyrussamlingen på Universitetsbiblioteket i Oslo er Nordens største med 2000 papyri. Papyrene ble innkjøpt i 1920- og 30-årene fra Egypt av Sam Eitrem og Leiv Amundsen. De inneholder opplysninger om samfunns- og dagligliv fra 3.årh.f.Kr. til arabernes erobring i 7.årh.e.Kr.

Men bare 300 av papyrene er montert og publisert (av Eitrem, Amundsen, Martha Eliassen og Inger Forselv). De øvrige 1700 har ligget løse og er ukjente for forskningen. Nevnte aksjon skal råde bot på dette. Aksjonen er kommet i stand etter initiativ fra Egil Kraggerud og Universitetsbiblioteket.

Knut Kleve

EUROCLASSICA

LETTER OF THE PRESIDENT

Dear colleagues,

I am delighted to be able to confirm that EUROCLASSICA was established at Nîmes on 2nd September 1991, after more than a year of hard and dedicated work by representatives of several European countries. Eleven countries were represented at the inaugural meeting of EUROCLASSICA (Belgium, Denmark, France, Germany, Luxembourg, Netherlands, Norway, Romania, Spain, Switzerland, and the United Kingdom) by a total of 20 members, and the Federation was duly established, its constitution approved, and its Executive Committee elected. Several associations which were not able to send a representative to Nîmes did nevertheless let us know of their support.

The General Assembly has set the following priorities for the Executive Committee to pursue in the first year of EUROCLASSICA:

- to establish contacts with appropriate European agencies and to pursue with them the aims of EUROCLASSICA;
- to encourage other eligible associations to become members of EUROCLASSICA;
- to foster activities for students in the 11-19 age range;
- to collect and disseminate to member associations information on the teaching of classical languages and civilisation in Europe.

The next General Assembly of EUROCLASSICA will be on 27-29 August 1992 at Viborg in Denmark, and will be on the theme «Democracy Ancient and Modern». The Executive Committee will be arranging details of the meeting and will inform all member associations. It is already agreed that the General Assembly for 1993 will be held, at the invitation of the Sociedad Española de Estudios Clásicos, about the same time of year in Madrid.

Of all subjects Classics should have a European Federation and a European perspective bringing together all who are concerned to promote the study of our classical heritage in schools and universities throughout Europe. We hope that EUROCLASSICA will help us to accomplish this, and to disseminate the message that the study of the classical world is of great interest and relevance to students in the 1990s who wish to understand the foundations of modern Europe and to employ all appropriate investigative techniques to enrich our understanding of Greece and Rome.

I hope to see many colleagues from all parts of Europe at Viborg in August 1992.

John Thorley

STATUTES OF THE EUROPEAN FEDERATION OF ASSOCIATIONS CLASSICAL TEACHERS

At the inaugural assembly on 2nd September 1991 the undersigned established an association which is non-profit-making and comes under the purview of the Luxembourg law of 21st April 1928 and is controlled by the present statutes as defined below.

I. Name – Seat – Term – Aims

Article 1: NAME

A European Federation of associations of teachers of classical languages and civilisation has been formed as a non-profit-making association under the name EUROCLASSICA. It is neutral from a political, philosophical and religious point of view.

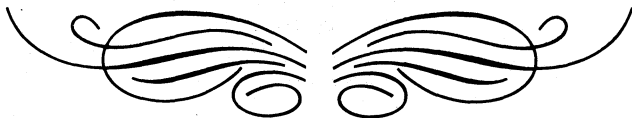
Article 2: OFFICIAL SEAT AND TERM

- (1) The official seat of the Federation is established in Luxembourg.
- (2) Its term is without limit.

Article 3: AIMS

- (1) The aims of the Federation are pedagogical, cultural and scientific.
- (2) Its objectives are:

to bring together all the associations of teachers of classical languages and civilisation in Europe in order to promote their cooperation ;
to ensure the promotion and defense of the study of classical languages and civilisation a unifying link and powerful factor of cultural cohesion among European countries, especially through representation at international organisations ;
to assert publicly the contemporary importance of classical languages and civilisations, and to demonstrate the pressing need to teach them, fully respecting the autonomy of each country ;
to encourage cooperation with associations outside Europe which have similar aims.

Res coquinaria

Romerne hadde jo ikke kaffe, så noen form for kaffeslabberas med fråtsing i kaker som det vi er vant til, eksisterte ikke. De syntes også sjelden å ha servert kaker til dessert. Der holdt de seg gjerne til frukt - noe jo uttrykket *ab ovo ad mala* for å karakterisere hele måltidet, er et godt bevis på. Men kaker eksisterte i høy grad. Cato har flere oppskrifter, og Martial nevner kakebutikker, hvor konditorene (*pistores dulciarii*) lagde kaker av alle sorter og som (hele tiden ifølge Martial) brukte så mye honning at man skulle tro biene arbeidet bare for dem. Og Trimalchio serverte kaker på slutten av sitt store middagsselskap. Så den forkjærlighet for søtsaker dagens romere viser, har nok lange aner. De «gamle» romerne var nok noen slikk-munner, de også.

Jeg har prøvd ut en av Catos kakeoppskrifter, den såkalte *placenta*. Som så mange andre kakenavn, kommer *placenta* fra gresk. *πλακοῦς* betyr jo flat, så dette var en slags terteleiv i utgangspunktet.

For å lage en *placenta* etter Catos anbefalinger, trenger du:

Til tertedeigen:

1/2 l hvetemel
2 dl lunkent vann

Til fyllen:

2,5 dl *ricotta*- eller feta-ost
1 dl honning

Mel og vann blandes til en deig som får hvile litt, deretter knas den til den har fått en smidig konsistens, så den er lett å kjevle ut.

Del deigen i 5 deler. Den ene delen kjevles ut ganske tynt, til et rektangel ca 30 x 20 cm. De andre 4 delene kjevles ut til rektangler på ca. 25 x 15 cm.

Til fyllen blandes osten og honningen godt. Brukes feta-ost, bør den få renne godt av seg først, så den er ganske tørr før den blandes med honningen. Prøv å få bort alle klumper, så fyllen blir glatt og fin.

Det største terteflaket legges på smurt stekeplate (eller bruk bakepapir - det er vel så godt) og pensles med olivenolje. Oppå legges så det første av de mindre flakene, også det pensles med olje, før et lag med fyll smøres oppå. Fortsett slik med de andre flakene. Avslutt med et flak uten ost oppå. Så brettes det hele sammen, og den ekstra kanten på «underflaket» brukes til å lukke «pakken». Jeg penslet også kantene med egg, for å unngå at fyllen tørt ut.

Stek kaken ved 180° i ca. 1 time, til den er gyllen oppå og er helt gjennomstekt. Avkjøles og overhelles med honning.

Noen kommentarer til slutt: Den som synes det er vanskelig å lage en tertedeig som er god å bake ut, kan godt bruke frossen tertedeig. Det går med 1/2 kg til denne oppskriften. Vær da litt mer sparsom med oljen til pensling av flakene, siden den ferdige deigen allerede har fettstoff i seg.

Denne oppskriften er naturligvis en tilpasning av Catos. Hans oppskrift har mål som gir en ferdig kake på ca. 9 kg.! Dessuten bruker han forholdsvis mer ost og honning enn jeg har gjort. Cato steker kaken med lokk på, og han er nøye med at kaken skal være godt stekt. Lokket skal tas av flere ganger for å sjekke at stekingen

går som den skal. Men han stekte jo over åpen ild! Den som ikke er så veldig glad i altfor søte kaker, kan sløyfe honningen oppå kaken etter den er stekt. Man kan også bruke mindre honning i fyllen. Prøv dere frem! Placentaen er ganske god - det minner om en slags strudel.

Gunn Haaland

